

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EKONOMİ VE FİNANS ANABİLİM DALI
2019-YL-227

2000 SONRASI, SİMETRİK VE ASİMETRİK ŞOK
KARŞISINDA ORTA DOĞU'NUN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ

HAZIRLAYAN
Ali ÖZBEK

TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi Şahin BULUT

AYDIN-2019

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Ekonomi ve Finans Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı Öğrencisi Ali ÖZBEK tarafından Hazırlanan “2000 Sonrası Simetrik ve Asimetrik Şok Karşısında Orta Doğu'nun Türkiye Üzerindeki Etkisi” başlıklı tez 31.10.2019 tarihinde yapılan savunma sonunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından kabul edilmiştir.

	Unvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan:	Prof. Dr. Ahmet Can BAKKALCI	ADÜ	
Üye :	Dr. Öğr. Üyesi Şahin BULUT	ADÜ	
Üye :	Dr. Öğr. Üyesi Haluk TANDIRCIOĞLU	DEÜ	

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim KurulununSayılı kararıylatarihinde onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ahmet Can BAKKALCI
Enstitü Müdürü

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve bunları kaynaklarıyla belirttiğimi beyan ederim.

.../.../2019

Ali ÖZBEK

ÖZET

2000 SONRASI, SİMETRİK VE ASİMETRİK ŞOK KARŞISINDA ORTA DOĞU'NUN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Ali ÖZBEK

Yüksek Lisans Tezi, Ekonomi ve Finans Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Şahin BULUT

2019, XIII + 109 sayfa

Orta Doğu, geçmişten günümüze kadar olan süreçte, medeniyetlerin, ilk dinlerin ortaya çıktığı; tarihteki olayların başladığı yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Orta Doğu için yapılan tanımlamalar, bölgenin coğrafi sınırlarının kişiden kişiye farklılık göstermesi, bölge içerisinde sürekli bir savaşın, güç çekişmelerinin yaşanmasına neden olmuştur. Bölgede karmaşık düzenin yaşanmasındaki en büyük etken: yer altı kaynaklarının zengin olması ve dış güçlerin (ülkelerin) bu kaynaklara sahip olma isteğidir. Bundandır ki bölgede sürekli bir karmaşa yaşanmakta ve düzensiz bir yapı oluşmaktadır. Orta Doğu için dönüm noktası sayılabilecek olan Arap Bahar'ının yaşanması, bölge içindeki ülkelerin rejim değişikliğine gitmesine ve iç isyanların çıkmasıyla uzun yıllar hüküm süren otoritelerin çökmesine de neden olmuştur.

Orta Doğu bölgesinde yapılan araştırmalarda ortaya çıkan simetrik şok ve asimetrik şok unsurlarının farklılık göstermesi, bölgede yapılan ticareti de etkilemiştir. Özellikle Arap Bahar'ının beklenmedik bir şekilde ortaya çıkması, ülkeyi yöneten otoritelerin rejimlerini olumsuz yönde etkilemesine ve ekonomilerinin inişli çıkışlı olmasına neden olmuştur.

Analiz çalışmasında elde edilen sonuçlarda, 2000-2018 yılları arasındaki ekonomik değişim ele alınmıştır. Orta Doğu üzerindeki etkileri incelenirken; ihracat, ithalat ve enflasyon oranlarının, kişi başına düşen gelirin büyümesi karşısındaki değişimleri ele alınarak iki yönlü etkiler modeli analizi yapılarak, ülkelerin bir birimlik artışı karşısında ne kadarlık bir değişiminin olduğu tespit edilmiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Orta Doğu, Arap Baharı, Simetrik ve Asimetrik Şok, Ekonometri Analizi.

ABSTRACT

AFTER 2000, SYMMETRICAL AND ASYMMETRIC SHOCKED INFLUENCE ON MIDDLE EAST TURKEY

Ali ÖZBEK

Master of Science Thesis, Department of Economics and Finance

Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Şahin BULUT

2019, XIII + 109 pages

From the past to the present, the Middle East has emerged as the place where the civilizations were born, the first religions were born and some of the events in the history began. The definitions made for the Middle East and the fact that the geographical boundaries of the region differ from one person to another caused a confusion in the region. The most important factor for the region to take place in a complex order was the fact that the underground resources were rich and the foreign powers (countries) had the desire to have these resources, which caused the confusion on the region to increase and an irregular structure. The Arab Spring, which may be considered as a turning point for the Middle East, has also contributed to the collapse of the authorities that have long ruled over the years as a result of internal rebellions and the change of regime in the countries within the region.

Symmetrical shock and asymmetric shock elements that have emerged in the researches in the region have affected the trade to be done in the region. The unexpected emergence of the Arab Spring, in particular, has caused the governing authorities of the country to adversely affect their regimes and have a fluctuating economy.

According to the results obtained from the analyzes, the effects of the economy between 2000-2018 on the Middle East are examined, by examining the changes in export, import and inflation rates against the growth of per capita income, the bidirectional effects model were analyzed to determine the extent to which the countries experienced a one-unit increase.

KEY WORDS: Middle East, Arab Spring, Symmetrical and Asymmetric Shock, Econometrics Analysis.

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında Türkiye ile Orta Doğu arasındaki ilişkilerin neler olduğu, Orta Doğu bölgesinde yaşanan Arap Baharı'nın sonuçları; Orta Doğu'nun, simetrik ve asimetrik şok üzerine literatür taraması ile geniş bir şekilde incelenmiştir. Yapılan bu çalışmada Orta Doğu'nun tanınması ve Türkiye açısından karşılaştırma yapıldığında yaşanan ve yaşanabilecek olası durumların tespitine katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Beni akademik çalışmalar konusunda teşvik eden Dr. Öğr. Üyesi Doktor Şahin BULUT'a, İktisat Bölümü'nden Prof. Dr. Doktor Ahmet Can BAKKALCI' ya, yüksek lisans konusunda destekte bulunan Manisa Celal Bayar Üniversitesi Dr. Öğr. Üyesi İsmail METİN'e, Dr. Öğr. Üyesi Pelin MASTAR ÖZCAN'a ve imla konusunda yardımcı olan Ayşe AÇAN'a; özellikle tez çalışmamda büyük emeği geçen hakkını ödeyemeyeceğim Dr. Öğr. Üyesi Şahin BULUT'a ve bana daima destek olan ağabeyim Hasan Hüseyin ÖZBEK'e, desteklerini her zaman yanımda hissederek büyük güç aldığım; Annem Süreyya, Ablam Neslihan, Babam Yusuf, Arkadaşım Eren'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Ali ÖZBEK

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xi
TABLolar DİZİNİ	xii
KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM.....	4
1. ORTA DOĞU BÖLGESİ.....	4
1.1. Orta Doğu Tanımı.....	4
1.2. Orta Doğu'nun Tarihi	7
1.3. Orta Doğu'nun Coğrafi Konumu.....	10
1.4. Orta Doğu'nun Önemi	10
1.5. Orta Doğu'nun Ekonomisi.....	12
2. BÖLÜM.....	15
2. 2000 SONRASI ORTA DOĞU'NUN DÜNYADAKİ YERİ VE ÖNEMİ	15
2.1. Orta Doğu'nun ABD ile İlişkisi.....	15
2.2. Orta Doğu'nun Türkiye ile İlişkisi	21
2.3. Orta Doğu'nun Rusya ile İlişkisi	27
2.4. Orta Doğu'nun Çin ile İlişkisi	30
2.5. Orta Doğu'nun İran ile İlişkisi.....	32
2.6. Orta Doğu'nun Avrupa Birliği ile İlişkisi.....	35
2.7. 2010 Sonrası Orta Doğu'da Yaşanan Gelişmeler Arap Baharı	37
2.8. Tunus Arap Baharı.....	39

2.9. Mısır Arap Baharı	41
2.10. Libya Arap Baharı	43
2.11. Suriye Arap Baharı	45
2.12. Yemen Arap Baharı	46
2.13. Bahreyn Arap Baharı	47
2.14. Katar Arap Baharı.....	48
2.15. Arap Baharının Nedenleri ve Sonuçları.....	49
2.16. Arap Baharının Ekonomik Sonuçları	54
3. BÖLÜM.....	59
3. LİTERATÜR TARAMASI.....	59
3.1. Orta Doğu Üzerine Sınır, Coğrafi Konuma Dair Literatür Taraması.....	59
3.2. Orta Doğudaki Yeraltı Kaynakları Üzerine Literatür Taraması.....	65
3.3. Orta Doğuda Çıkan Arap Bahar'ını Ülkelerin Nasıl Ele Aldığı Üzerine Literatür Taraması.....	67
3.4. Simetrik ve Asimetrik Şok Üzerine Literatür Taraması.....	71
4. BÖLÜM.....	81
4. VERİ, ANALİZ VE YÖNTEM	81
4.1. Veri	81
4.1.1. Veri Seti	81
4.2. Yöntem	82
4.2.1. Simetrik ve Asimetrik Şok Etkileri.....	82
4.2.2. Para Politikasının Asimetrik Şok Etkileri ve Nedenleri.....	82
4.2.2.1 Asimetrik Etki Türleri	83
4.2.2.2. Beklenen ve Beklenmeyen Şok Asimetrisi.....	83
4.2.2.3. Büyük ve Küçük Şok Asimetrisi	85
4.2.2.4. Durum Asimetrisi	85
4.2.2.5. Negatif ve Pozitif Şok Asimetrisi.....	86
4.2.3. Asimetrik Etki Nedenleri.....	87

4.2.3.1. Gelecek Dönem Beklentileri	88
4.2.4. Panel Veri Analizi	88
4.2.4.1. Panel Veri Analizinin Avantajları ve Dezavantajları.....	89
4.2.4.2. Fisher Panel Birim Kök Testi.....	90
4.2.5. Sabit Etkiler Modeli	91
4.2.6. Çift Yönlü Sabit Etkiler Modeli	91
4.3. Bulgular	92
5. TARTIŞMA VE SONUÇ	94
6. KAYNAKLAR.....	96
ÖZGEÇMİŞ.....	109

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 4.1. Beklenen Para Arzı Değişimlerinde Fiyat ve Hâsıla Düzeyi	84
Şekil 4.2. Beklenmeyen Para Arzı Değişimlerinde Fiyat ve Hâsıla Düzeyi	85
Şekil 4.3. Arz ve Talep Yönlü Asimetri Grafikleri	87

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. Arap Baharı başlangıcı ve sonrasındaki yıllarda (2010-2018) değişen GSYİH ilişkisi	54
Tablo 2.2. Arap Baharı başlangıcı ve sonrasındaki yıllarda (2010-2018) değişen GSYİH Büyüme rakamları.....	55
Tablo 2.3. Arap Baharı başlangıcı ve sonrasındaki yıllarda (2010-2018) değişen Enflasyon, GSYİH deflatörü rakamları.....	56
Tablo 2.4. Arap Baharı başlangıcı ve sonrasındaki yıllarda (2010-2018) değişen İşsizlik Oranları	57
Tablo 4.1. Veri Seti Değişkenleri.....	82
Tablo 4.2. ADF Birim Kök Sabit Test Sonuçları.....	92
Tablo 4.3. İki Yönlü Sabit Etkiler Analizi	92

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BOP	: Büyük Orta Doğu Projesi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries
PKK	: Partiya Karkerên Kurdistan
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
WB	: World Bank
YY	: Yüzyıl
YPG	: Yekineyen Parastina Gel

GİRİŞ

Kavram olarak Orta Doğu (İngilizcede Middle East, Almandada Mittlerer Osten, Fransızcada Moyen Orient) coğrafi bir bölgeyi ifade etmeyecek, tamamıyla siyasi bir sınırlandırmayı içermektedir. Bununla birlikte geçmişten günümüze geçen sürede Orta Doğu'nun neresi olduğu tam olarak netlik kazanmamıştır. Bunun nedeni ise, sınırlandırmanın ülkeden ülkeye farklılık göstermesidir (Taşlıgil ve Şahin, 2011: 142).

Orta Doğu bölgesinin ilk medeniyetlerin beşiği olması; onu, dinsel, tarihsel ve coğrafi konumu bakımından her zaman önemli ve ilgi çekici bir yer haline getirmiştir. Araştırmacıların, sosyologların, coğrafyacıların bu bölgeyle ilgili sürekli araştırma içinde olması da bölgenin konumunun önemini ortaya koymaktadır. Bölgede farklı dinlerin, kültürlerin, dillerin ve medeniyetlerin yaşaması; antik çağdan beri var olan izleri taşıması, bölgenin her yerinde keşfe açık bir unsurun bulunması; büyük devletlerin araştırma yapması ve uluslararası alanda bu bölge üzerinde hüküm sürmek istemeleri Orta Doğu'yu daha cazip hale getirmiştir.

Orta Doğu dünya üzerindeki en eski yerleşim yerlerinden birisi olmakla beraber bulunduğu coğrafya açısından da önemlidir. Çünkü Orta Doğu; zengin yer altı kaynakları, stratejik konumu ve semavi dinlerin beşiği olması nedeniyle tarih boyunca hep merkezde olmuş, birçok mücadeleye sahne olmuştur. Bölge olarak Orta Doğu'nun tarihte tüm dünyanın dikkatini çeken bir başka etken; neredeyse tüm medeniyetlerin bu coğrafyada başlamasıdır (Arı, 2008: 26).

Orta Doğu dünyadaki üç semavi dinin doğduğu yerdir. Müslümanlık, Hristiyanlık ve Yahudilik (Musevilik¹) dinlerine ev sahipliği yapması insanlar üzerindeki etkisinin ne kadar büyük olduğunu göstermektedir. Özellikle peygamberlerin bölgede doğduklarının bilinmesi, her üç dine mensup halkların da varlığını bu coğrafyada sürdürmek istemelerinin en temel sebebidir. Bölgenin yer altı kaynakları açısından zengin olması, bölgeyi Batı ülkelerinin gözdesi konumuna getirmektedir. Dünyadaki petrol ticaretinin büyük bir kısmının (yaklaşık olarak yüzde altmış beşinin) Orta Doğu'dan karşılanması bölge için önemli avantajdır. Genel olarak bakıldığında bölgedeki yer altı kaynaklarını yerel değil yabancı şirketler çıkartmaktadır. Kendilerinin bu kaynakları çıkartmak için teknolojileri gelişmemiştir.

¹ Musevilik yani Yahudilik din değildir. Bir ırkın adıdır. Museviliği din olarak seçmişlerdir. Bu nedenle ikisi de özdeşleşmiştir. Musevilik Hazreti Musa dönemindeki kutsal kitap olan Tevrat'tan gelmektedir.

Gelişmiş olsa bile güçlü olan devletler buna izin vermemek istemektedirler. Çünkü bu durumun önemli bir yeraltı gelirini kaybetme korkusu olan güçlü devletlerin ekonomilerini olumsuz yönde etkileyeceğini bilmektedirler. Dünyadaki önemli boğazların ve suyollarının da burada bulunması bölgeyi önemli hale getiren başka bir etkidir. Bu önemli boğazlardan ticari geçişlerinin olması bölgeyi kontrol etmek adına önemli bir avantaj sağlamaktadır. Orta Doğu'daki bu boğazlardan ve suyollarından bir kaçına örnek olarak; Cebeli Tarık Boğazı, Hürmüz Boğazı, Süveyş Kanal'ı, Kızıl Deniz ve Basra Körfez'ini verilebilir.

Orta Doğu ülkelerinin genelinde, otoriter sorunun var olması örnek verildiğinde; istikrarsızlık ve adaletsizlik gibi konuların baş göstermesi sıkıntılı ortaya çıkmasındaki temel sebep olmaktadır. Özellikle Arap Baharın da ortaya çıkan bu sorunlar bölgedeki birçok ülkenin ya rejimlerini değiştirmiştir ya da sarsmıştır. Orta Doğu bu olaylar karşısında ciddi anlamda kırılğan bir bölge haline gelmiştir. Bölgenin istikrarsız bir yapısının olması bölgeye yatırım yapılmasını da zorlaştırmaktadır. Yatırım yapmak isteyen kişilerin ya da devletlerin ortaya çıkması muhtemel bir kriz durumunda yatırımlarını geriye çekmek istemeleri, yatırımın olduğu ülkeye pahalıya patlayacağı düşünülmektedir.

Bölgede var olan önemli sorunlardan biri de mezhep çatışmalarının yaşanmasıdır. Mezhep çatışmaları genel olarak Sünni-Şii mezhepleri arasında olup bölgesel anlamda iç çatışmaların çıkmasında büyük rol oynamaktadır. Özellikle İran ve Suudi Arabistan arasındaki mezhepsel kökenli çatışmalar bölgede önemli bir sorun oluşturmaktadır. İran'ın Şii Müslümanları, Suudi Arabistan'ın da Sünni Müslümanları desteklemesi, Orta Doğu'da önemli bir güç kavgasına sebep olmaktadır.

Dünyada, Orta Doğu'nun gelişmesini istemeyen fazla sayıda ülke (Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Rusya gibi) vardır. Bu ülkeler bölgenin gelişmemesi için devamlı olarak planlar ortaya koymakta, bölgede devamlı bir kargaşa ortamı yaratmak istemektedirler. Yaratılmak istenen bu kargaşanın nedeni, ülkenin devamlı iç sorunlarla uğraşması, Avrupa düzeyinde eğitim ve kültür seviyelerine ulaşamamasıdır. Bazı Orta Doğu ülkelerinde ise durum tam tersidir. Örneğin: Katar, Bahreyn gibi ülkelerde yatırımların olması ülkelerinin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Kısaca, bölgenin uzun yıllar boyunca çeşitli dil, din, ırk, mezhep gibi konularda ev sahipliği yapması, çok önemli yer altı kaynaklarının bulunması, coğrafi konum açısından stratejik özelliklerinin olması, üç semavi dine ev sahipliği yapması gibi birçok etken bölgeyi

çekici kılmaktadır. Bölgenin Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere diğer Batı ülkelerince de odak noktasında bulunmasının temelinde bu unsurlar yatmaktadır ve bölgeye kim hâkim olursa söz sahibi olacağına inandıkları için Orta Doğu üzerinde devamlı planlar yapılmaktadır.

Yapılan çalışmanın ilk bölümün; Orta Doğu kavramı ve tanımını kimler tarafından yapıldığı, bu yapılan tanımların ne anlamlarda kullanıldığı, Orta Doğu'nun neresi olduğu, yer altı kaynaklarının neler olduğu, jeopolitik ve ekonomik önemi üzerinde durulmuş, ikinci bölümün, 2000 yılı sonrası oluşan olayların neler olduğu, hangi ülkelerle nasıl etkileşim içinde olduğu ve en önemlisi Arap Baharı'nın getirdiği ve getirilmek istenilen sonuçların neler olduğu üzerinde durulmuş, üçüncü bölümde Orta Doğu üzerine literatür taraması yapılmış, ülkelerin tutumları hakkında bir araştırma yapılarak simetrik şok ve asimetrik şok üzerinde literatür taraması yapılmış, Dördüncü bölümde; veri analizi üzerine tanımlama yapılmış, Orta Doğu'daki verilerine ulaşılabilen ülkeler ile Türkiye arasında bir karşılaştırma yapılmıştır.

1. BÖLÜM

1. ORTA DOĞU BÖLGESİ

Orta Doğu bölgesi aslında bir bölge olmaktan çok siyasi bir içeriğe sahip olan ve yüzyıllardır içinde barındırdığı medeniyetler, diller ve kültürler üzerinden devamlılığını sağlayan bir yerdir. Orta Doğu'ya bakıldığında zaman devamlı rekabet halinde olan, iç çekişme ve savaşların olduğu bir yer olarak görülmektedir. Yer altı ve coğrafi konumu önemli olmasıyla beraber, tüm bunlar birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu sorunun en başında petrol gelmektedir. Daha sonrasında bölge içindeki mutlak güç, rekabet gibi unsurlar sayılabilmektedir. Bölümde üzerinde durulacak konular ise Orta Doğu kavramının kullanımı, hangi bölgeleri kapsadığı, yer altı kaynaklarının neler olduğu, stratejik önemini ve son olarak da ekonomisinin ne olduğudur.

1.1. Orta Doğu Kavramı

Kavramların alt yapılarına bakıldığında zaman, tarihsel bir arka plan ve tarihsel hesaplamalarının olduğu görülmektedir. Günümüze kadar var olan her kavram birer sebep-sonuç ilişkisi şeklinde ortaya çıkmıştır. Orta Doğu kavramı da bunun en iyi ve en güzel örneğidir (Şimşek, 2005: 10). Kavram olarak kullanılan Orta Doğu, yüz yılı aşkın süredir birçok ülke ve uluslararası aktörler tarafından kullanılıyor olsa da bu kavramın ne olduğu tam olarak netleşmemiştir. Orta Doğu ile ilgili birçok akademisyen ve kurum bu bölgeyle ilgili çeşitli tanımlar yapmışlardır (Davison, 1960: 665).

Ahmet Davutoğlu, Orta Doğu tanımlarında kültürel etkilerin belirleyici olduğundan bahsetmektedir ve bu Orta Doğu'yu;

“Orta Doğu tanımlaması nesnel bir coğrafi tanımlama olmaktan çok kültür bağımlı niteliği öne çıkan bir jeo-kültürel tanımlama olma özelliği taşımaktadır. Bu nedendir ki 20.yüzyılın başında Balkanları da kapsayacak şekilde kullanılan bu kavram yüz yıl süresince politika yapımcılarının ve araştırmacılarının bakış açılarını yansıtan farklı ve çoğu zaman çelişik tanımlamalarla kullanılmıştır.” Şeklinde tanımlamıştır (Davutoğlu, 2013: 324).

Orta Doğu kavramını coğrafi bir kavram olmasından ziyade siyasi bir yapıyı belirtmek amacıyla ilk defa 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi ve stratejist Alfred

Thayer Mahan, Arabistan ile Hindistan arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanmıştır (Çelik ve Gürtuna, 2005: 17). Mahan, 1900'lerin başlarında Basra Körfezi'nin stratejik önemi ve bu bölgede Alman İmparatorluğu, İngiltere ve Rusya'nın aralarında oluşan nüfuz sorununu anlatmaya çalışırken, Orta Doğu kavramını; Süveyş'ten Singapur'a kadar uzanan deniz yolunun bir bölümünü kapsayan ve kesin şekilde sınırlarını belirtmediği bir bölgeyi anlatmak olarak tanımlamıştır (Dursun, 1995: 1).

Mahan'dan sonra İngiliz gazetesi The Times 'ın dış politika editörü Valentine Chirol 'Orta Doğu Sorunu' başlığıyla yayımlanan yazısında Chirol, Mahan'ın tanımladığı Orta Doğu kavramını Hindistan'a kadar uzatmıştır. Chirol 'a göre bölge, Hindistan, İran, Körfez, Irak, Arabistan'ın doğu kıyıları, Tibet ve Afganistan'ı içermektedir. Böylelikle Orta Doğu kelimesi İngilizcede Chirol-Mahan tanımlarının bütünleştirilmesiyle oluşmuştur. Orta Doğu kelimesi Avrupa'da özellikle İngiliz düşüncesinde üç merkez olarak ele alınmıştır. 'Yakın Doğu' için Türkiye'yi, 'Orta Doğu' için Hindistan'ı ve 'Uzak Doğu' için Çin'i merkez olarak almıştır (Davison, 1960: 667-668).

Bir başka örnek de 'Coğrafi olarak Orta Doğu bugün Fas'tan başlayarak Afganistan'a kadar uzanan kabaca Anadolu ile birlikte ilk Müslüman fetih dalgasının gerçekleştiği bölgedir.' diye tanımlanmaktadır (Keddie, 1973: 255).

Arı'ya göre; "Orta Doğu, en geniş anlamda batıda Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısır'dan başlayarak doğuda Umman Körfezi'ne kadar uzanan ve Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman'ı içine alan, kuzeyde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kapsayan, ayrıca İran, Afganistan ve Pakistan'ın da dâhil edildiği, güneyde ise Suudi Arabistan'dan Yemen'e uzanan Arap yarımadasını çevreleyen ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'in yer aldığı bir coğrafya olarak tanımlanabilir." (Arı, 2008a: 25).

Orta Doğu hakkında ciddi anlamda bir tanım karmaşası yaşanmaktadır. Bu kavram karmaşası içindeki belirsizliği en aza indirmek için de farklı tanımların geliştirildiği ve tercih edildiğini de görmek mümkündür. Bu tanımların bir diğer sınıflaması da dar ve geniş anlamda yapılan tanımlamalardır. Dar anlamda Orta Doğu tanımı, doğu 'da Mısır'dan başlayıp Afganistan'a, kuzey 'de Türkiye'ye, güney 'de ise Yemen'e kadar uzanan bölgeyi içermektedir. Geniş anlamda ise Orta Doğu tanımı, batıda Fas, doğuda Pakistan' kadar olan bölgeyi, kuzeyde ise Orta Asya Cumhuriyetleri ve Türkiye'yi, güneyde Yemen'i içine alan

bölge hattını kapsamaktadır. Kısaca Orta Doğu, geniş anlamda baktığımız zaman 22 devletin olduğu büyük bir coğrafya, dar anlamda ise 14 devletin olduğu alanı oluşturmaktadır (Arı, 2005: 25). Orta Doğu kavramı dar kapsamdan bahsedildiğinde, Türkiye, İran, Mezopotamya, Arap Yarımadası, Körfez Ülkeleri ve Mısır'ı içine alacak şekilde tanım yapılmaktadır. Orta Doğu kavramını daha da genişleterek tanım yapmak istenilirse, Libya, Sudan, Eritre, Cibuti ve Afganistan'ı da içine alarak şekilde tanımlanabilir. Hatta bazı çalışmalarda kavram daha da genişletilmiş Atlas Okyanusu'ndan Mısır'a kadar tüm Kuzey Afrika'yı içine alacak şekilde tanımlanmıştır. Bunlara ilave olarak Kafkasları ve Orta Asya'yı kapsayacak şekilde daha da genişleten tanımlar da bulunmaktadır (Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, 1986: 8903). Ancak Orta Doğu kavramının dar anlamda kullanılması bölgeyi daha belirgin hale getirmektedir. Dar anlamda kullanıldığında Türkiye, İran, Mezopotamya, Arap Yarımadası, Mısır ve Körfez ülkeleri tanımıyla kullanılması daha doğru olmuştur. Eğer geniş anlamda kullanılır ise Orta Doğu kavramı yerine Kuzey Afrika ve Orta Doğu kavramı kullanılması daha doğru ve daha yerinde olması beklenmektedir.

Orta Doğu için ister dar anlamda ister geniş anlamda hangi tanım kabul edilirse edilsin yapılan tüm tanımlar Müslüman ülkeleri kapsamaktadır. Orta Doğu ile özdeşleşen din ise tüm dünyada Müslümanlık olarak algılanmıştır. (Şafak, 2004: 30-31).

Orta Doğu bölgesi toplamda 24 bölgeden oluşan Eski Dünya (Avrupa-Asya-Afrika) kıtalarının olduğu orta bölümü kapsar. Orta Doğu bölgesini oluşturan ülkelerden Malta, Libya, Sudan, Etiyopya ve Somali daha sonra bölge dışına çıkarıldı. Günümüzde Malta, Libya, Sudan, Etiyopya, Somali, Afganistan ve Pakistan gibi ülkeler Orta Doğu bölgesini yakın çevresi olarak kabul görür ve siyasi durum olduğu zaman bir veya birkaçı bölge içinde sayılmaktadır. Ayrıca Türkiye, İran, Irak, Suriye, Suudi Arabistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyet'i ve Kıbrıs Rum yönetimindeki Kıbrıs Adası, Mısır, Ürdün, Lübnan, İsrail, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Yemen gibi ülkeler Orta Doğu devleti sayılmakla beraber sınırları kesin olarak bilinmemektedir. Orta Doğu neresi dediğimiz zaman, kuzeyde Türkiye, batıda Mısır, doğuda İran ve güneyde Yemen'in çerçevelediği kabaca dikdörtgen şeklindeki alan olarak düşünüle bilinir (Yılmaz, 2004: 13-14).

1.2. Orta Doğu'nun Tarihi

Orta Doğu tarihine bakıldığı zaman belirleyici unsurun din olduğu görülmektedir. Orta Doğu aynı anda birden fazla dini de içinde barındıran bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgedeki ilk Semavi din Yahudiliktir. Yahudilik günümüzde hala bölgeyi etkileyen, öncül bir durumdadır. Hatta Yahudi inancında temel olan ama 19. yüzyıl ile ortaya çıkan Siyonizm², bugün için de belki bölgeyi etkileyen en önemli unsurdan biri olmuştur. Yahudilikten sonra ortaya çıkan din Hristiyanlık olmuştur. Ama Hristiyanlık, Yahudilik gibi bölgede çok etkili olmamıştır. Örneğin; Arabistan'da Putperestlik hâkim iken, İran'da Mecusilik hâkimdir. Özellikle İran'daki Mecusilik kavramı da dinini belirtmeyen kişilerden dolayı 'bozuk din' şeklinde tanımlanmıştır. Bu iki dini geride bırakan İslamiyet olmuştur. İslamiyet bölgeyi en çok etkileyen din olmuştur. İslam dini hakkında bilgi vermek gerekirse putperest bir toplumda ortaya çıkan, Mekke'de kısa zamanda güçlenip devletleşen ve imparatorluk kurduran bir din olmuştur. İslam, Dört Halife Dönemi'nden sonra yönetim şekli haline dönüşmüştür. Bu yönetim şekliyle devlet-imparatorluk sınırlarının da genişlemeye başlamasıyla İslam dini içinde bölünmeler ortaya çıkmıştır. İlk bölünme ya da ayrışma Şii ve Sünnilik şeklinde olmuştur. Siyasi olarak bölünmede ise Vahhabilik³ şeklinde olmuştur. Orta Doğu'da Müslüman devletleri için Şiilik, Sünnilik, Vahhabilik temel dinsel bölünmeyi ifade etmek için kullanılmıştır (Arı, 2005: 33-67).

Orta Doğu tarihine bakıldığında, dinsel olarak ayrışmaların olduğunun, bölgenin petrol ve yer altı kaynaklarının fark edilmesiyle birlikte ülkelerin kendi aralarında anlaşmalar yaparak bölge üzerinde hâkimiyet kurma çabaları görülmüştür. Birinci Dünya Savaşı'nda devletler kendi aralarında anlaşmalar yapmışlar ve kendilerine bağlı monarşiler kurmuşlardır. Buna İngiltere ve Fransa arasında kurulan monarşiler örnek verilebilmektedir. İkinci Dünya Savaşı patlak verdiği sırada Orta Doğu kısmen de olsa savaşın dışında kalmıştır. Mısır ve Kuzey Afrika'da savaşlar yaşandığının ve Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na katılmayan bir devlet olması da tarihte önemli bir yere sahip olmuştur. Daha sonra savaşın sonuna doğru Almanya'nın yenilmeye başlaması ve Balkanların Rusya'nın tehdit etmesiyle Türkiye, Almanya ve Japonya'ya savaş açmıştır. Ancak İkinci Dünya

² 19. yüzyılın sonlarında, çeşitli ülkelerde yaşamakta olan kentsoylu Yahudilerin bir ideoloji olarak ortaya attığı ve Filistin'de bir Yahudi devleti kurmayı amaçlayan akımdır.

³ 18.yüzyıl'da Arabistan'da ortaya çıkan dinsel siyasal akımdır. Kurucusu Muhammet bin Abdülvehab'dır. Hambeli mezhebi'nin görüşlerini temel almaktadır. Dinsel öğeleri aşırı tutucu biçimde yorumlayarak ve kurallarına zorla uyulmasını savunmaktadır.

savaşın sonucunun bilinmesi, Almanya ve Japonya'nın yenik bir durumda olması da Türkiye'nin fiilen savaşa katılmamasında etken olmuştur. Türkiye'nin iki savaş arası dönemde (Birinci ve İkinci Dünya Savaşları) Cumhuriyeti kurması, laik bir yönetim şeklini benimsemesi ve halifeliğin kaldırılması için çaba sarf etmesi, Osmanlı mirasından vazgeçmesi en önemli olay olmuştur. Türkiye'nin bu tutumu diğer devletler için, özellikle manda altında olanlar için ateşleyici bir unsur olmuştur. Türkiye'nin bu tutumda hareket etmesi yani Batılılaşması, hilafeti kaldırması Orta Doğu halkı için hayal kırıklığı yaratan bir sonuç olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada güç dengeleri değişmeye başlamış ve güç dengeleri sonucunda eski güçler Fransa, İngiltere ve Japonya yerini Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne bırakılmıştır. Burada önemli olan nokta ABD ve SSCB'nin farklı ideolojik yapılara sahip olmaları ve ortak düşmanları yenip, kendilerine düşman olmalarıdır. Nitekim dünyanın bu iki devlet üzerinde kümelenmeye başlamasıyla soğuk savaş dönemi için de yerlerini almışlardır. Bu dönemde özellikle Orta Doğu'da güç unsuru olup kaybeden İngiltere ve Fransa için problemler oluşmaya başlamıştır. Orta Doğu ülkeleri, Fransa ve İngiltere himayesinden kurtulmaya başlamışlardır. İkinci Dünya Savaşından sonra 1948 yılında İsrail'in kurulması, Orta Doğu ülkeleri ve Arap devletleri için motive edici bir adım ve değişim sürecinin başlaması anlamına geliyordu. Ancak İsrail'in kurulmasıyla birlikte Arap-İsrail savaşının patlak vermesi ve bu savaşın sonunda İsrail'in kazançlı çıkmasıyla günümüze kadar devam eden sorunların meydana gelmesine sebep olmuştur (Sander, 1918-1994: 300).

1967'de çıkan Altı Gün Savaşları, İsrail'in bölgeye tamamen yerleştiğini ve bölgeden bir daha çıkmayacağını gösteriyordu. Altı Gün Savaşları sonucunda İsrail; Ürdün, Mısır ve Suriye'nin belirli yerlerini işgal ederek topraklarını dört kat genişletmiştir. Birleşmiş Milletlerin kararlarına rağmen İsrail hala bu toprakları elinde tutmaktadır. Savaşın bir önemli sonucu ise, Kudüs'ün işgal edilip hiçbir devlet tarafından tanınmamasına rağmen başkent olarak ilan edilmesidir. Savaşın bir diğer sonucu ise Pan-Arabizmin⁴ çöküşüdür. Arap devletleri artık İsrail'i yok edemeyeceklerini anlamalarıyla birlikte Pan-Arabizminden vazgeçmişlerdir. İsrail'in işgal ettiği toprakları geri almak için Ürdün, Mısır ve Suriye'nin çaba göstermeleri ve bu çabanın sonuçsuz kalması ile İsrail'in tartışmasız tek güç olduğunu anlamışlardır (Aymalı, 2017). Altı Gün Savaşları'nda, ABD'nin İsrail'i desteklemesi, Arap devletlerinin ABD ile olan ilişkisini kesmesine neden olmuştur. SSCB'nin ise Arap

⁴ Pan Arabizm veya Pan Arapçılık, Arap halkları arasında birlik ve beraberlik hedefine sahip büyük oranda seküler ve sıklıkla oluşan sosyalist harekettir. Kısacası kültürel bir milliyetçilik şeklindedir.

devletlerini desteklemeye başlaması, Arapların İsrail ile 'çözüm, görüşme ve barış yok' sloganı ile netleştirmiştir (Sander, 1918-1994: 537).

1973 yılında çıkan Ekim Savaşları, Orta Doğu ve dünya açısından önemlidir. Bu savaş Arap ülkelerinin İsrail ile yaptığı son savaş olarak kalmıştır ve günümüz dünyasında bu savaşın etkisi hala devam etmektedir. Ekim Savaşında, ABD'nin İsrail'i desteklemesi savaşın sonucuna direkt etki etmiştir. Ekim Savaş'ında, Arapların İsrail'e karşı cephe savaşında umudunu kesmesi 1973 yılı olarak belirtilmiştir. Ekim Savaşında asıl galip ise petrol ihracatçısı ülkelerdir. Özellikle Suudi Arabistan bunların başında gelmektedir. Bu savaştan sonra Petrol İhraç Eden Ülkeler (OPEC) ülkeleri petrol ambargosu uygulamaya başlamıştır. Asıl önemli gelişme ise Orta Doğu açısından Mısır-İsrail uzlaşması olmuştur. Bu uzlaşma ile Arap ülkeleri arasında desteksiz birliktelik son bularak Mısır dışlanmıştır (Sander, 1918-1994: 545).

1980'li yıllarda SSCB'nin Afganistan'ı işgali ve İran-Irak Savaşı Orta Doğu açısından önemlidir. SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi İslam dünyasından tepki çekmiş ve ABD'nin yeşil kuşak projesi⁵ ile SSCB'ye karşı Afganları desteklemiştir. Bu destek sonucunda SSCB başarısız olmuştur ve geri çekilmiştir. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla çift kutuplu sistem sona ermiş ve tek kutuplu bir sisteme geçmesiyle dünyadaki düzen de değişmeye başlamıştır. Özellikle Orta Doğu için birçok sorunun, özellikle petrol ve güç elde etme çabalarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Erol, 2010).

İran-Irak savaşı, Arap dünyasında Birinci Körfez Savaşı olarak da anılan 1980-1988 yılları arasında olan ve 8 yıl süren bir savaştır. Nedeni tam da bilinmeyen bu savaş Irak'ın saldırısıyla başlamıştır. İran - Irak Savaşı, ağır maddi hasarlar alınmasına ve milyonlarca insanın ölümüne sebep olan bir savaştır. Savaş, Irak'ın zaferleriyle başlayıp daha sonra İran'ın direnmesi ile iki tarafın da 8 yılsonunda hiçbir şey kazanamadığı bir savaş olarak tarihe geçmiştir (Arı, 2005: 552).

1990'lı yıllarda Soğuk Savaş'ın bitmesiyle Orta Doğu daha çok sorunu olan bir yer olarak kalmıştır. Dünyada gelişen ülkeler Orta Doğu'ya, İsrail gözünden bakmışlardır. Bakmalarındaki asıl unsur ise ABD olmuştur. 2001 yılındaki 11 Eylül saldırısı ABD'yi yeni bir sürece sokmuştur. Bu süreç ile artık yapılan bütün hareketler (terör, savaş vb.) Orta Doğu üzerine çekilmeye başlanmıştır.

⁵ Yeşil Kuşak projesinin temel mantığında Üçüncü Dünya Ülkeleri tehdittir ve onların gelişmesini istemeyen bir projedir.

1.3. Orta Doğu'nun Coğrafi Konumu

Orta Doğunun coğrafi konumu, günümüzde Türkiye'nin içinde bulunduğu İran, Afganistan, Arap Yarımadası, Bereketli Hilal denen Irak, İsrail, Ürdün, Lübnan, Suriye ve Mısır'dan oluşmaktadır. Orta Doğu bölgesinin genişliği tahmini olarak sekiz milyon kilometrekareden oluşmaktadır. Bölgenin köklü devletlerinden olan İran ve Türkiye haricindeki bölge; Irak, Ürdün, Suriye gibi ülkeler 20.yüzyılın ilk yarısında İngilizlerin başını çektiği sömürgeci devletler tarafından oluşturulmuştur. Bölgede bulunan devletlerden söz edilecek olunursa; Afganistan, Irak, Bahreyn, Filistin, Birleşik Arap Emirlikleri, İran, İsrail, Katar, Kuveyt, Lübnan, Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Türkiye, Umman ve Yemen olarak ifade edilmektedir (Dursun, 1995: 16-17).

Orta Doğu'yu sınır olarak, Suriye ve Irak'ın içinde olduğu Mezopotamya ve Arap Yarımadasını ifade edilse de; genel olarak bölgeyi; Türkiye, Mısır, İran ve Afganistan'ı içine alacak şekilde tüm Arap Yarımadası'nı kapsayan bir coğrafya olarak nitelendirilebilir (Memiş, 2002: 8). Modern edebiyatta Orta Doğu'nun coğrafi tanımı, Hint Yarımadası'nın batısından Mısır'ın dâhil olduğu Kuzey Afrika arasında kalan bölgeyi kapsayan bir coğrafyadan bahsedilmektedir (Davutoğlu, 2012: 119).

Orta Doğu'nun, coğrafi olarak önemli bir konuma sahip olması kendi devletlerinin dışında bölgeye yön veren ABD, Rusya Federasyonu, Almanya, İngiltere, Fransa, Çin, Hindistan gibi küresel güce ve etkiye sahip olan devletlerden ziyade bölge ile ilişkileri iyi olan Libya, Pakistan, Japonya, Kuzey Kore gibi devletlerin de bölgeye etkileri oldukça fazladır (Demirel, 2003: 58).

1.4. Orta Doğu'nun Önemi

Orta Doğu, insanların yoğun olarak yaşadığı yer, ilk uygarlıkların kurulduğu bölge, siyasal, kültürel ve ekonomik konularda toplumlar arası geçişin olduğu bir bölge konumundadır. Orta Doğu böylesine iyi bir konuma sahip olması nedeniyle her devlet için önemli bir yer olmuştur. Bu önemli konuma sahip olan devletler dünya üzerinde söz sahibi olacağını düşünmüşlerdir. Orta Doğu'nun başlı başına birçok özelliğe sahip olmasına rağmen özellikle petrol yönünden çok zengin olması bölgeyi daha çekici duruma getirmiştir. Coğrafi olarak da Orta Doğu bölgesinde birçok devletin egemenlik kurması ve bölgeye hâkim olanların; Persler, Yunanlılar, Romalılar ve Türk İmparatorluğu gibi devletlerin himayesi olmuştur (Acar, 1992: 147).

15.yy.' da deniz yollarının bulunmasıyla Orta Doğunun kıtalar arasında ulaşım bakımından azalan önemi, modern zamanlarda Süveyş Kanalı'nın açılması ve hava yollarının kullanılmasıyla yeniden eski durumuna gelmiştir. Dünyanın en önemli suyolları olan Türk Boğazları, Süveyş Kanalı, Kızıldeniz, Hürmüz Boğazı ve Basra Körfezi Orta Doğu'da bulunmaktadır. Bunların ne kadar önemli olduğunu 1956 ve 1967-1970 de Süveyş Kanalı'nın, 1980'den sonra da Basra Körfezi'nin kapanmaları ya da kapanma ile karşı karşıya kalmaları taşımacılık ve ulaştırma konusundaki önemini ortaya koymuştur (Sander, 1991: 349)

20.yy.' da bölgenin önemi petrol ile belirginleşmektedir. Petrolün Orta Doğu'da ortaya çıkışı ve Almanlara Bağdat demir yolu imtiyazının verilmesi önemini artırmıştır (Yavuz, 2003: 111). Önceleri ticaret merkezi olarak görülen bölge, sanayi devrimi ile birlikte Avrupa için sömürge alanı haline gelmiştir. Avrupa devletleri, ham madde temini için ve bölgenin güvenliğini sağlamak amacıyla önem kazanmıştır. Buradan da bölgenin önemini açıkça belli olmaktadır (Davutoğlu, 2001: 134).

Orta Doğu için "Merkez dünya" denilmektedir. Merkez dünya denilmesinin nedenleri ise etrafının beş deniz ile çevrili olması yani Doğu Akdeniz, Kızıldeniz, Umman Denizi- Basra Körfezi, Hazar Denizi ve Karadeniz dikdörtgeni içinde yer alan jeo-stratejik, jeopolitik ve eko-stratejik öneme sahip bir bölge olmasıyla açıklanabilir. Bir başka nedeni ise tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapması, üç dinin burada oluşu (Müslümanlık, Yahudilik ve Hristiyanlığın) ve bu üç dinin burada hâkimiyet mücadelesi vermesi, Haçlı Seferlerine maruz kalan Türklerin, Arapların, Farsların ve son olarak Yahudilerin yurt kurup üzerinde dolaştığı, paylaşım yaptığı coğrafya olmasıdır. Anlaşılacağı üzere merkez dünya olarak tarif edilen Orta Doğu, Afrika, Asya ve Avrupa'nın kesişme noktasında yer alan bir bölge olarak açıklandığı zaman, dünyanın merkezi olduğu da anlaşılmaktadır (Bıyıklı, 2007: 47).

İnsanların kafasında Orta Doğu direkt petrol ülkeleri ve zengin petrol kaynakları ile özdeşleşmiştir. Petrolün bölgede çok olmasıyla bölge daima göz önünde bulundurulmuş bir konuma sahip olup, ekonomik açıdan da önemli bir pozisyona gelmiştir. Hatta petrol ve ekonomik yapının önemli olmasının, ülkeler için savunmacı bir faktör haline de geldiği görülmektedir. Orta Doğu da petrolün verimli olması ülkelerin gelişimine de katkı sağlamıştır. Sosyal yönden, askeri açıdan, ekonomik açıdan gelişimi ve önemi için petrol önemli bir kaynak olmuştur. Özellikle dış güçler petrol kozunu elde etmek için aktif şekilde

çalışmışlardır. Dünyada yüzde 65'e yakın petrol rezervinin de burada bulunması ayrı bir çekici unsur olmasını sağlamıştır. Bölgenin istikrarsız yapısının olması ve hemen kırılacak bir düzeyde oluşunda petrolün çekiciliği etken olmuştur (Kona, 2004: 117).

Orta Doğu, dünyadaki güçlü devletler tarafından ele geçirilmeye çalışılan ve yönetilmek istenen bir bölgedir. Bölgenin jeo-stratejik öneminde gücün olması devletlerin iştahını daha da arttırmaktadır. Çünkü Orta Doğu'yu kontrol eden güç, dünyada siyasi yönden etkin konuma çıkar ama Orta Doğu'da söz sahibi olmayan, etkinliği olmayan ülke siyasi yönden dünyada söz sahibi olamamaktadır. Dünyada söz sahibi olmak isteyen bir ülke için bölgeyi kontrol etmek hayati önem taşımaktadır. Orta Doğu'ya yerleşecek olan güç dünyada stratejik üstünlük konusunda avantajlı olur ve büyük tehdit unsuru oluşturur. Orta Doğu birçok devlet için şu açılardan önemlidir:

- Ekonomik, politik egemenliğin mekânsal odağıdır.
- Soğuk Savaş sonrası jeopolitik merkez konumundadır.
- ABD'ye karşı olan devletlerin muhtemelen ele geçirmek istediği topraklardır.
- Dünyadaki en zengin doğal kaynaklara sahiptir.
- Geniş ve yeni bir pazar alanıdır.
- Ele geçirilmek istenen yeni topraklara sahiptir (Hacısalıhoğlu, 2005: 558).

Orta Doğu'nun gerek stratejik konumu gerekse siyasi yapısının kırılabilirliği, bölgede yolsuzluğun fazla olması, gelir dağılımında adaletsizlik, halk ile elit kesim arasındaki gelir farkının yüksek olması, devletlerin fon için ayırdıkları paraların üstlerine geçirilmesi Orta Doğu da nelerin olduğu ile ilgili fikir vermektedir. Orta Doğu'nun bunca olumsuzluk içinde ekonomisinin çok güçlü olması da beklenmemektedir. Orta Doğu için dikkat çekilecek bir nokta ise dünyada ne birinci ne ikinci ne de üçüncü dünya ülkeleri olarak görülmektir. Çünkü güç kimin elinde olursa Orta Doğuyu istediği yere koyacaktır. Diğer bir husus ise Orta Doğu 'da petrol rezervlerinin fazla oluşu bölgenin gelişmesinde ve uluslararası pazara açılmasında fırsat olarak görülmektedir (Doğan ve Atun, 1994: 2).

1.5. Orta Doğu'nun Ekonomisi

Orta Doğu ekonomisi eski dünyanın merkezi olan, özellikle Orta Çağ'da Güney Asya ile Akdeniz arasındaki ticaretin gerçekleştirilmesi ile sağlanmaktaydı. Ümit

Burnu'nun keşfi ile bölgenin ticari anlamda önemi bir süreliğine azalmış olsa bile Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla tekrar hareketli bir yol haline gelmiştir. 18. ve 19.yy'da Sanayi Devrimi ile ham madde ihtiyacı duyan Batılı devletler için Orta Doğu göz bebeği konuma gelmiştir. Örnek verilecek olunursa; Mısır'da İngiliz sermayesi pamuk tarımını ve sulama işlerini kendileri yapmaya başlamıştır. Diğer bir örnekte ise Orta Doğu'daki demir yolları, liman işletmeleri, gaz, elektrik işletmeleri gibi sistemler yabancı sermaye ile kurulmuştur (Öngör, 1964: 1-98).

19.yy boyunca Avrupa devletleri Orta Doğu bölgesi üzerinde hâkimiyet kurmak istemişlerdir. Alman İmparatoru İkinci Willheim büyük imparatorluğunu doğuya doğru genişletmek ve bu bölge üzerinde egemenlik kurmak için politikalar üretmiştir. Çarlık Rusya'da zaman zaman güneye doğru Türkiye ve İran üzerinden yayılmacı bir politika izlemiştir. Bölge, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı süresince diğer ülkelere karşı stratejik alan olmuştur (Peretz, 1986: 1-2).

İkinci Dünya Savaşı'nda bölge, Soğuk Savaş'ın hesaplaşma yeri olmuştur. Bölgenin öneminin kavranmasıyla birlikte uluslararası ülkeler bölge üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmışlardır. Özellikle Körfez ülkeleri (Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, İran, Irak, Kuveyt, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri) petrolü Batılı ülkelere aktarmaları kolay olurken, Sovyet Bloğuna yakın olan İran gibi ülkeler doğal kaynakları devletleştirerek totaliter-ideolojik yapıları devletlere karşı koz olarak kullanmışlardır. En önemli olanı ise ABD'nin petrol üzerinde kaynağı kontrol edememesi durumunda uluslararası ekonomik alanda rekabette söz sahibi olamayacağını ve hâkim olamaması durumunda da etkinliğinin azalacağını anlamış olmasıdır (Davutoğlu, 2013: 334).

20.yy. başlarına gelindiği zaman bölgede petrolün bulunmasıyla birlikte jeo-ekonomik açıdan önemi artmaya başlamıştır. Petrolün, 1908 yılında İran'da kesin olarak bulunması, Batılı şirketler için bölgeyi hedef haline getirmiştir. Bölgeye İngiliz, Amerikan, Alman ve İtalyan şirketleri çok sayıda petrol şirketi kurmuştur. Belli imtiyazlar alarak, bölgede petrol çıkarmaya başlamışlardır (Öngör, 1964: 101-111).

Dünyada temel enerji tüketiminin yüzde 35'i petrol ile sağlanmaktadır. Petrolü yüzde 25 ile kömür, yüzde 21 ile doğal gaz izlemektedir. Ulaşımın da yüzde 90'a yakını petrol ile olmuştur. Bu durum karşısında ekonomi ve endüstriyel faaliyetler petrole bağımlı olmuştur. Yani petrolün varlığı son derecede önemlidir. Dünyada üretilen petrolün yüzde

65'inin Orta Doğu'dan sağlanması yanı sıra, üretilen petrolün yüzde 32'sini de tek başına üretmektedirler (Demirbaş, 2010: 447).

Orta Doğu için en önemli doğal kaynağı petrol olduğu görülmektedir. Petrolün sınırlı bir kaynak olması da ilerleyen zamanda Orta Doğu için özellikle tükendiği zaman büyük sorunlara yol açacağı düşünülmektedir. Bu sorunlar halk ile elit kesim arasındaki gelir düzeyini bile etkileyecek boyutlara gelebilecektir. Orta Doğu'nun sadece petrol üzerinden ticaret yapmaması gerekmektedir. Bu konuda Orta Doğu ülkelerinin alternatif kaynak arayışları olması ve sadece tek bir kaynak değil birçok kaynak bulmaları önemlidir. Örneğin; Suudi Arabistan'ın çöllere güneş panelleri kurması ve petrolün bitmesine karşı alternatif kaynak arayışı içinde olması diğer Orta Doğu ülkelerinin de arayış içinde olmasına örnek teşkil etmesi beklenmektedir.

2. BÖLÜM

2. 2000 SONRASI ORTA DOĞU'NUN DÜNYADAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Geçmişten günümüze kadar olan süreçte Orta Doğu'nun önemini batılı devletler 2000'li yılların başlamasıyla daha çok anlamışlardır. Çünkü Orta Doğu'nun petrol yönünden aşırı zengin olması, stratejik öneme sahip olması ve en önemlisi Orta Doğu'nun gücü hangi devletteyse ona dünyada söz sahibi olma imkânı tanınması bölgenin önemini daha da arttırmıştır. Bunların yanı sıra 2000 yılından itibaren dünyada yaşanan küresel kriz Orta Doğu'yu daha önemli hale getirmiştir. Sonraki yıllarda da avantajlı konuma sahip olmak için ABD, Çin, Rusya gibi ülkeler bölgede egemenlik yarışına girmişlerdir. Yaşanan egemenlik yarışı ile Orta Doğu üzerinde çeşitli politikaların (doktrinler, güç savaşı, yeraltı zenginlikleri gibi) uygulanmaya başlaması birçok Orta Doğu ülkesinde bu politikalara karşı tepkilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu bölümde Orta Doğu'da 2000'den sonra olan süre zarfında yaşanan olaylar üzerinde durulmuştur.

2.1. Orta Doğu'nun Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkisi

Orta Doğu Amerika Birleşik Devletleri (ABD) için büyük bir öneme sahiptir. Özellikle Orta Doğudaki petrole ABD'nin ilgisi çok fazla olmuştur. Bu ilgi Birinci Dünya Savaşı sonrasında hemen başlamıştır. ABD'nin Orta Doğudaki petrole ilgi göstermesinin başlıca nedeni, kendi ülkesinde petrol rezervlerinin azalmaya başlamasıdır. Ekonomik büyümesi petrole bağlı Batı devletlerine ucuz enerji kaynağı oluşturma ABD'nin en önemli düşüncesidir. Savaştan hemen sonra Osmanlı Devleti'nden ayrılan Suudi Arabistan'da, ABD'deki büyük petrol şirketleri hemen petrol arama işine koyulmuşlardır. Buradaki önemli olan nokta İkinci Dünya Savaşı'nda, petrolün stratejik öneme sahip olmasıdır. Amerika, Orta Doğudan petrol ihtiyacının büyük kısmını karşılamaktadır. Petrol ihtiyacını karşıladığı için ABD, her ne olursa olsun bölgenin güvenliğini sağlamalı ve petrolü elinde tutmalıdır. Bunun da asıl nedeni ABD'nin elinde başka alternatif enerji kaynağı olmamasıdır. Petrolün elde tutulması da ABD'nin bölgede belli planları yapmasını ve bölgenin istikrarı için doktrinler, planlar gibi konularda önlem almasını zorunlu kılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi ile Soğuk Savaş döneminde ABD'nin en büyük korkusunun Sovyetlerin yayılmacı bir politika izlemesi ve kendi rejimleri olan Komünist anlayışının yayılmacı olmasıdır. Bu durum karşısında ABD'nin güvenlik, Sovyet tehdidi ve Sovyet Birliğinin ABD'ye kafa tutmasına karşı ayakta kalma mücadelesi şeklinde olmuştur.

Eğer Orta Doğu hâkimi Sovyetler olursa ABD'nin planladığı Orta Doğu petrolünde söz sahibi olma durumunun sekteye uğrama olasılığı bulunmaktaydı. Bu durum karşısında ABD'nin Soğuk Savaş dönemi boyunca Sovyetler Birliği ile arasında bir çekişme olduğu daima hissedilmiştir (Öztürk, 2014: 4-6).

Soğuk Savaş'ın sürdüğü zamanda 1956'da patlak veren Süveyş Krizi, ABD'nin Orta Doğu politikasına yeni bir boyut katmıştır. Özellikle Sovyetlerin bölgede nüfuzunu arttırmasıyla birlikte, İngiltere ve ABD ortak hareket ederek Orta Doğu Savunma Örgütü'nün kurulmasına ilişkin planları hayata geçirmişlerdir. Dönemin başkanı olan Eisenhower, komünizm ile yönetilen bir devletin bölgeye saldırması durumunda, bölgeye askeri destek vereceklerini açıklayan bir beyan vermiştir. Bu beyana Eisenhower Doktrini adı verilmiştir ve 1960'ların sonuna kadar bu doktrin kalmıştır. Eisenhower Doktrini, Orta Doğu'da artan Sovyet gücünü azaltmayı amaç edinen bir doktrin olmuştur. Bu doktrin Sovyetlerin genişlemesine karşı direnen ya da Sovyetleri denetim altına almayı ön gören bir doktrindi. Eisenhower Doktrini'nden hemen sonra 1969'a gelindiğinde Orta Doğu'ya direkt askeri gücün girmesini değil onun yerine askeri ve ekonomik yardım içeren bir Nixon Doktrini açıklanmıştır. Diğer doktrinden farklı olarak 'ABD'nin güçlü olmasından söz edilir ama uluslararası alanda çözüm silah ile değil müzakere ile olmalıdır.' düşüncesi vardır. Bu doktrin ile Orta Doğu'nun Sovyet tehdidine karşı savunulmasında önemli bir rol oynayacağına inanılan Suudi Arabistan ve İran'a çok destek vermişlerdir. Bu plan çerçevesinde ABD 1979 yılına kadar silah satışını arttırmıştır (Kona, 2003: 18).

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber Sovyetlerin parçalanmasıyla birlikte Orta Doğu'da dengeler değişmeye başlamış ve güç boşluğu oluşmuştur. Bölgede ABD'nin askeri gücü fazlasıyla hissedilmeye başlanmış ve başka bir devletin bölgeye girişi zorlaşmış hatta girmesi imkânsız olmuştur. Bu durum karşısında Washington, Orta Doğu'nun güvenlik merkezinde önemli olmaya devam etmiştir. 1995'te Pentagon'da yayınlanan 'Orta Doğu İçin Birleşik Devletler Güvenliği Stratejisi' adlı belge ABD'nin çıkarına ters düşen ve hayati öneme sahip olan üç ölçüt ortaya koyulmuştur. İlki, ABD'nin kritik ekonomik çıkarlarının tehdit edilmesi, ikincisi ABD'nin ya da onun baş müttefiklerinin güvenliklerinin tehdit edilmesi, üçüncüsü gelecek bir nükleer tehdit tehlikesinin olması durumundaki önlemler şeklinde ortaya konulmuştur. Belgenin sonuç kısmında ise açık ve net bir ifade ile Orta Doğu'nun olduğu belirtilmiştir (Demirkıran, 2005: 123).

1970’li yıllarda patlak veren petrol krizi ile Orta Doğu’nun önemini ABD bir kez daha anlamıştır. 1973 ve 1974’deki petrol krizlerinden sonra ABD’nin, Orta Doğu petrollerini ele geçirmeye başlayacağı söylenmiştir. Ama o yıllarda Körfez bölgesinde ABD’nin ciddi şekilde askeri açığı vardı ve bölgeyi kontrol altında tutması mümkün görünmemektedir. Bu düşünülen fikir ABD yönetimi tarafından veto edildi ve kısa sürede gündemden düşürüldü (Aydın, 2003).

1979 İran Devrimi ve aynı yılda olan Sovyetlerin Afganistan’ı işgal etmesi, ABD ve Sovyetler arasındaki güç dengesinin değişmesine neden olmuştur. Sovyetlerin bölgede ağırlığının artmasıyla, ABD uyguladığı doktrini değiştirerek Carter Doktrini’ni benimseye başlamıştır. Bu doktrinde ABD başkanı olan Carter, Orta Doğu’ya yabancı bir gücün müdahale etmesi durumunda, ABD’nin stratejik çıkarlarına tehdit sayılabileceğini ve ABD’nin askeri gücünü kullanarak her türlü tehdide karşı önlem alacağını ilan etmiştir (Kona, 2003: 18). Bu uygulanan üç doktrin de, Orta Doğu’daki petrol rezervlerini korumaya yöneliktir. Yani ABD’nin düşüncesi “Petroller benim olsun ve güç sahibi ben olayım” mantığı vardır. Uygulanan bu doktrinlerin her defasında adı değişmiş ancak içeriği aynı kalmıştır.

Soğuk Savaş döneminin son yıllarına doğru Orta Doğu büyük bir çekişmeye sahne tanık olmuştur. Özellikle 1960’larda dünyada hızlıca yükselişe geçen sosyalist akımların da etkisiyle Arap milliyetçiliği, Sovyetler Birliği ile ciddi bir dayanışma içine girmiştir. Dönemin bilinen petrol rezervlerinin de Orta Doğu’da bulunması çekişmelerin çok uç noktalara çıkmasına hatta savaşın eşiğine kadar getirmesine sebebiyet vermiştir. Bu durum yalnızca Arap ülkeleriyle sınırlı kalmıyordu. Türkiye’de meydana gelen 1960 darbesi, Türkiye’nin sosyalist ülke olma yolunda ilerlemesine ve Amerikan düşmanlığının da git-gide yükselmesine sebep olmuştur. ABD yönetimi ise bu yaşanan durumlara karşı bölgede önlemler almaya çabalıyordu. ABD Müslüman dünyasını ve kendilerine göre en önemli olan şeyin yani petrolün üzerindeki egemenliğini Sovyetlere kaptıracağı endişesiyle yeni bir dış politika yaklaşımı geliştirmiştir. Geliştirilen ‘Yeşil Kuşak Projesi’ İslamcı gruplara destek vermeye ve Sovyetler Birliği’ne karşı silahlanmaya yönelikti. ABD’nin bu tutumu birçok yerde ya da bölgede İslamcılara destek vermesi günümüzde oluşan terör örgütlerinin oluşumunda etkili olmuştur. Ortaya atılan projenin sahibi, 1977-1981 yılları arasında ABD Başkanı Jimmy Carter’ın Ulusal Güvenlik Danışmanı olan Zbigniew Brzezinsky ve Dışişleri Bakanı Henry Kissinger’a aittir. Yeşil Kuşak yaklaşımı, Sovyetler’i kuşatma düşüncesine

dayanıyordu. Oluşturulan plan çerçevesinde Müslüman ülkelerde İslamcı hükümetler başa getirilecek, Sovyetler Birliği, ABD ile işbirliği içindeki yönetimlerin başta bulunduğu bu ülkeler ile kuşatılmış olacaktır. Bu plana Yeşil Kuşak denmesindeki asıl sebep İslam'ın geleneksel renginin yeşil olmasıdır. Asıl ilginç olan durum 1990'lar başında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ABD'nin üst düzeyde mücadele edecek bir düşmanının olmamasıdır. Buna karşılık ABD'nin desteklediği İslamcı gruplar bu kez ABD'nin de arasında bulunduğu Batı dünyasına karşı aşırı İslamcı bir yapıya dönüşmüştür. ABD tarafından oluşturulan bu İslamcı gruplar bir süre sonra ABD aleyhine bir tutum geliştirmişlerdir. Bunun doruk noktası ise 11 Eylül 2001 olayıdır. İslamcı terör örgütü üyelerinin ele geçirdiği iki yolcu uçağıyla New York'taki 'İkiz Kuleler'e' çarpması ABD yönetiminde büyük bir şok etkisi yaratmıştır. Bu olaydan sonra ABD nasıl bir canavar yarattığını fark etmiştir. Artık Sovyetler Birliği ile mücadele etmenin yerini aşırı İslamcılar almıştır (Eğilmez, 2018: 209-210).

Soğuk Savaş dönemi boyunca Orta Doğu ülkeleri ABD ile ilişki kurmaktan çekinmişlerdir. Sovyetlerin dağılması ve Soğuk Savaş'ın bitmesiyle iki başlı kutup olan sistem artık tek başlı sisteme dönmüştür. Sovyetlerin dağılmasıyla ortaya çıkan Rusya Federasyonu ve oluşabilecek yeni devletleri engellemek için ABD önlemler alıyordu. Bu önlemlerin alınmasındaki temel sebep ABD'ye karşı bir gücün oluşturulmasını engellemektir. Hatta ABD'nin küresel çapta hegemonyasına karşı ufak bir tehdit ya da çıkarına ters düşme bile söz konusu olsa, ortaya çıkacak gücü engelleme amaçlanmıştır (Özdağ, 2003: 77).

Günümüzdeki uluslararası sistem de Soğuk Savaş'taki gibi güç dengesine göre değil, gücün sahibi kim ise yani ABD'ye göre kurulmuştur (Koca, 2003: 1).

ABD'nin Orta Doğu 'da ki çıkarlarının en başında, İsrail gibi bir devletin bağımsız şekilde devam etmesi gelmektedir. Kendisine rakip olan devletlerin kitle imha silahlarını elde etmemesi, kendisine sunulan enerji kaynaklarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanması ve son olarak kendisine yakın olan Arap devletleriyle iyi geçinmesi sonucunda çıkarları doğrultusunda bölgedeki güvenliği sağlamaya çalışması ABD'nin temel hedefleridir (Demirkıran, 2005: 123).

ABD'nin, Orta Doğu için asıl amacı kendisinin tek güç olması, kendi çıkarına ters düşen ülkelere doğrudan bir yaptırım uygulaması, bölgenin güvenliği konusunda kendini

sorumlu görmesi, bölgedeki terör olaylarını azaltma, enerji ve petrol kaynaklarının kesintisiz dolaşımını sağlama ve fiyatları kontrol etme olarak izah edilebilmektedir (Han, 2004: 362).

ABD'nin Orta Doğu üzerindeki etkisini arttırmak ve kendisine uygun bir bölge olması maksadıyla dönemin başkanı olan Bush ve Yeni Muhafazakâr grup tarafından oluşturulan Genişletilmiş Orta Doğu coğrafyasında, demokrasi yönünden rejim değişikliğini ön gören hatta bölge ile Türk karar vericilerin de dâhil olduğu bu projeye, başka devletlerin de bölgenin demokratikleşmesi için destek verdiği görülmüştür. Demokratik Barış Yaklaşımına dayanan bu proje, yani Büyük Orta Doğu Projesi (BOP) aslında bölgenin ekonomisini, sosyal yapısını ve iç siyasi yapısındaki radikal karar değişikliğini ön görmektedir. Dönemin başkanı Bush, bölgeyi askeri yöntemleri kullanarak kısa sürede ele geçirmeyi ve bölgenin kendi isteğine göre değişimini hedeflemiştir (Musaoğlu ve Efeğil, 2014: 2).

Aslında bu proje Amerika'nın Soğuk Savaş'tan sonra ortaya attığı Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi'nin bir alt başlığıdır. Bu proje, 1990'lı yıllarda Tanzanya ve Kenya'daki büyükelçiliklere saldırıların olmasından sonra, teröre karşı politikalar üretmek için başlamıştır (Günel, 2014: 157). ABD'nin 1990'lı yıllarda artık tamamen küresel düzeyde tehdit almaya başlamasıyla uluslararası düzeyde söz sahibi olan ABD'nin onayı olmadan hiçbir olayın gerçekleşmediği görülmektedir. ABD ilk olarak Kenya ve Tanzanya'daki büyükelçiliklerine saldırılarla terör tehdidine maruz kalmıştır. Yaşanan bu saldırı ABD'nin terör tehditlerinin stratejik değerlendirmeye alındığında ne kadar kötü olabileceğini tam olarak anlamamış olduğunu göstermektedir (National Defense, 1999: 119-120-144).

Bu projede Kuzey Afrika'nın Akdeniz sınırlarından başlayıp Hindistan'ın batı sınırlarına kadar uzanan geniş bir coğrafyadan bahsedilirken, içine alınan coğrafyada çoğu Müslüman olan ülkelerin siyasi, ekonomik, kültürel, eğitim, güvenlik gibi konularda değişim yapılması düşünülen ve hedeflenen bir proje olmuştur. Bu projenin hayat bulması, 11 Eylül saldırısından sonra olmuştur. ABD bu saldırıdan sonra "Büyük Orta Doğu Projesi"ni hayata geçirmiştir. Irak ve Afganistan'ı işgal etmesiyle proje resmen hayat geçmiştir ve projenin resmi ağızdan duyulması, İsveç'in Davos şehrindeki Dünya Ekonomik Forumu'nda ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney tarafından 2 Ocak 2004 tarihinde söylenmesiyle gerçekleşmiştir (Cöhce, 2000: 65-66).

Kuzey Afrika'dan Orta Doğu'ya, Kafkaslardan güneybatıya doğru uzanan, coğrafi bir hattı temsil eden Büyük Orta Doğu Projesi, ABD tarafından dünya enerji kaynaklarına hâkim olarak, giderek maliyeti artan kendi enerji kaynakları yerine daha ucuz ve hemen tedarik edebileceği kaynak olmuştur. Böylece kendisine enerji konusunda bağımlı ve rakip olabilecek AB ülkeleri ile Japonya, Çin gibi güçlü devletleri kontrol edebilmek için bu projeyi geliştirmiştir. 1950'den bu yana dünyadaki petrolün yüzde ellisinden fazlasının kendisinde olmasına rağmen, ülkesindeki kaynakları tüketmeyip başka ülkelerden tedarik ederek, enerji kaynağını güvenilir, temiz, kesintisiz ve ucuz elde etme konularında da planlamaya gitmiştir (Akbulut, 2008: 120).

Büyük Orta Doğu Projesi ile ABD, bölgede kendi istediği pazar alanını yaratarak, bölgedeki Hristiyanlık anlayışına karşı daha ılımlı olan bir İslami toplumun oluşmasını istemiştir. Kendisine rakip olacak bir ülkenin ya da devletin oluşmasını engellemek, İsrail devletinin güvenliğini sağlamak, bölgede kendisine karşı oluşacak her türlü tehdide karşı haberdar olmak ve son olarak da bölgede "bütün birlik" devlet anlayışını yıkarak yerine küçük devletler kurmak başlıca istekleri olmuştur. Bu proje ABD'nin dünyada söz sahibi olduğunu açıkça kanıtlama isteğini de göstermektedir (Bilbilik, 2004: 111-112).

Büyük Orta Doğu Proje' si Türkiye, İsrail, Pakistan ve Afganistan gibi birçok Müslüman ülkenin de içinde olduğu ülkelerde demokratik reform olarak ön görülmüştür. Orta Doğu'da kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasını, eğitim alanında yeniliklerin yapılmasını, güvenlik alanında ve siyasi yapılarda değişikliklere gidilmesini içeren bir projedir. G-8 ülkelerinden bölgeye okuryazar oranında artışın olması için baskıların da yapıldığı bilinmektedir. Örneğin bölgede okuryazar oranının 2010 yılına kadar yüzde elli artması istenmiş ve Batı klasiklerinin Arapça 'ya çevrilerek okutulması önerilmiştir (Çelik, 2005: 55).

Büyük Orta Doğu Proje' si, Bush yönetimindeki ABD'de sessiz bir şekilde yürürlükten kaldırılmıştır. Kaldırılma sebebinin ise Bush döneminde önemli noktalardaki kişilerin tasfiye edilmesi olduğu söylenmektedir (Çakmak, 2008).

Bush döneminden sonra Obama döneminde de Orta Doğu'ya yönelik sert uygulamalar devam etmiştir. ABD'nin üstlendiği uluslararası alandaki rol 'demokrasiyi yayma' politikasıydı. Ama yaymaya çalıştığı bu politika sonucu bütün dünyada terör olayları patlak vermişti. Obama döneminde Orta Doğu üzerinde çeşitli politikaların olacağı

ve bölgeye liderlik etme arzusu vardı. Obama yönetiminden, Bush yönetimine göre daha yumuşak bir politika beklenmekteydi. Bu politikalarda İran ile sorunları en aza indirme, işkenceyi önleme gibi vaatlerden hiçbiri uygulanmadı. İlerleyen dönemde Arap Bahar'ının patlak vermesi ve ABD'nin bu durum karşısında geç kalması dengelerin değişmesinde rol oynamıştı. Obama döneminde Orta Doğu ile ilgili net bir plan yoktu. Gündelik olaylar karşısında pozisyon alıp ona göre davranılmaktaydı. Hatta Bush dönemine göre planları kendi içinde daha tutarlıydı. Daha az maliyeti olan planlar yapılıp, Orta Doğu ile daha fazla işbirliği amaçlanıyordu. Obama'dan sonra Trump seçildiğinde, Orta Doğu'daki istikrarsız yapının devam ettiği görülmektedir. Trump yönetimi, İran ile denge kurmaya çalışan ABD politikaları yerine Suudi Arabistan ve Mısır ile ittifak kuran, İran ile araya mesafe koyan bir tutum sergilemiştir. Ancak ABD ve İran arasında olan nükleer enerji konusunda geçen dönem başkanı olan Obama'nın politikalarından ayrılmayacakları ifade edilmişti. Trump'un Suudi Arabistan ziyaretinde Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır, Suudi Arabistan ve ABD dördlüsünden oluşan fotoğrafta bölgeye Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan üzerinden dâhil olacağı mesajı verilmiştir. Son olarak Trump yönetimi, bölgedeki Obama döneminden kalan terör örgütlerini destekleme politikasına devam etmektedir. Kısacası Trump dönemi, Bush ve Obama dönemlerindeki politikaların sonuçlarının facia ile sürdüğünü göstermektedir (Bayraktar, 2017).

Bush, Obama ve Trump döneminde uygulanan politikalar birbirinin devamı niteliği göstermektedir. Bush ve Obama dönemlerindeki politikaların birbirlerine çok yakın gösteriyor olsa da Trump döneminde neler olacağı konusunda şu an için kesin bir şey söyleyebilmek mümkün değildir. Çünkü Trump geçmişten gelen politikaları da göz önünde alarak mı devam eder yoksa yeni politikalar mı uygular sonuçları zaman içinde görülecektir.

2.2. Orta Doğu'nun Türkiye ile İlişkisi

Türkiye, 3 Kasım 2002 seçimleri sonrası bölgesel ve küresel çapta etkinliğini arttırabilmek için küresel ve bölgesel sistem unsurları içinde manevra kabiliyetini genişletici, esnek ve aktif diplomasiye dayanan bir dış politika anlayışı ortaya koymuştur (Erkul, 2013: 36-37). 2002 yılıyla beraber Türkiye Orta Doğu ülkeleriyle dış politikasında yeni bir döneme girmiştir. 'Komşu ülkeler ile sıfır sorun' düşüncesiyle sadece İran, Irak ve Suriye ile ilişkilerinin normal olmasına ve iyileşmesine neden olmamış, aynı zamanda Türkiye'nin 'yumuşak gücü' (soft power) ile diğer bölgedeki ülkeler ile ilişkilerinin geliştirilmesine ve bölge için düşünülen projelerin hayata geçirilmesine fırsat tanımıştır.

Yumuşak güç diye yapılan tanım da şunu belirtir ki; uluslararası ilişkilerde bir ülkenin dolaylı olarak istediklerini elde etmesidir. Bunu elde etmek için de ülkenin kültürünü, siyasi ideallerini; politikalarının cazip olmasını ve bir çekim merkezi olmasını gerekli kılmaktadır (Nye, 2004).

Bu yeni dış politika ile Türkiye, bölgesel ve küresel sistemdeki değişiklikler ile beraber 2000’li yılların başlarında pasif, 2003’ten sonra aktif ve 2006’ dan itibaren proaktif bir şekilde Orta Doğu’daki ekonomik ve politik çıkarlarını hayata geçirmeye başlamıştır.

Orta Doğu üzerine Türkiye’de Ahmet Davutoğlu yazdığı makale, tez çalışmalarında birçok kez Orta Doğu’dan bahsetmiştir. 2001 yılında yazdığı ‘Stratejik Derinlik’ kitabında ortaya koyduğu ilkelerle Türkiye’nin izlemesi gereken politikaları belirlemeye çalışmıştır. Hatta bu kitap ile beraber 2002 ‘den sonraki dönem, bir bakıma ‘Stratejik Derinlik’ dönemi olmuştur. Tarihsel ve coğrafi derinlik temelinde tanımlanmış olan stratejik derinlik: Türkiye’nin jeopolitik, jeokültürel ve ekonomik açıdan bulunduğu konumunun dünyadaki öneminden uluslararası düzeyde sistemlerin işlenebilir olması önemi üzerine dayanmaktadır. Stratejik derinlik kavramı Türk dış politikasının mekânsal ve coğrafi boyutunu ön planda tutan teorik bir çalışma olmuştur (Davutoğlu, 2011: 45-115).

Ahmet Davutoğlu’nun yaptığı bu çalışma, Ak Parti dönemi dış politikasının belirlenmesinde etkili olmuştur. Davutoğlu, ele alınan ya da ortaya koyulan beş temel ilkedden bahsetmiştir. Bu beş temel ilke Türkiye’nin dış politikada daha etkili olmasını sağlamıştır. Ele alınan beş temel ilke: güvenlik-özgürlük dengesi, komşularla sıfır sorun, çok boyutlu dış politika, merkez ülke ve proaktif diplomasıdır. Bunların dışında birçok ilke bulunmaktadır fakat esas ele alınan bu ilkelerdir. Bu beş temel ilkeye bakıldığında;

Güvenlik-Özgürlük Dengesi: Bu ilkenin ana prensibi Türkiye’nin güvenliğini sağlayan, özgürlüklerin hem içerde hem de dışarda genişletilmesini ileri süren bir politikadır (Davutoğlu, 2008: 79).

Komşularla Sıfır Sorun: Bu ilke genel olarak bakıldığı zaman, komşu ülkelerle var olan problemleri gidermeye çalışmak ya da en az düzeyde minimize etmeye çalışan bir dış politikadır (Aras, 2009: 6). Ahmet Davutoğlu’na göre Komşularla Sıfır Sorun ilkesi; “Türkiye’nin etrafı sürekli düşmanlarla çevrilidir psikolojisinden ve buna bağlı gelişen savunmaya dayalı refleksten kurtulup, bütün komşuları ile ilişkilerini iyi düzeye getiren bir ülke olma” düşüncesi temeli şeklinde geliştirilmiştir (Ahmet Davutoğlu, 2004).

Merkez Ülke: Türkiye için biçilen bu rolde köprü ülke değil, merkez ülke olması düşüncesi temelinde oluşturulan bu dış politikada Türkiye'nin yeni bir diplomatik üslup geliştirmesi gerekli kılınmıştır. Bu yeni üslup Türkiye'nin askeri güçten ziyade siyasi ve ekonomik gücün temel alınması ve siyasi ve ekonomik güç ile diplomasiyi yürütmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda da merkez ülke ilkesi yeni diplomatik üslup olup yumuşak gücün en önemli araçlarından biri olmasıyla uygulanmaktadır (Ahmet Davutoğlu, 2010). Bu ilke Türkiye için sadece kendisine sınır komşusu olan İran, Suriye, Irak gibi devletleri değil aynı zamanda Orta Doğu'da bulunan devletleri de içermektedir. Orta Doğu'da herhangi bir konuda problem olduğu zaman bu oluşan problemi çözmeye yardımcı olmaya, ülkelerle yakın ilişki kurularak sorunların çözümü yakından takip edilmeye çalışılmıştır (Çetinsaya, 2008: 932).

Çok Boyutlu-Kulvarlı Dış Politika: Bu ilke Türkiye'nin merkez olma politikası sonucu ortaya çıkmıştır. Bu ilke ile Türkiye sadece Batı yönünü almaması gerektiğini, birçok konuyu kapsayan ve birçok alanı da içine alan bir dış politika izlemelidir. Türkiye köprü görevi görmelidir. Böylece hem kendisi adına Avrupa Birliği üyeliği için politikalar üretmiş hem de Arap ülkelerini gözlemleyip gözlemci statüsünü almış olacaktır. Türkiye'nin hem Asya'yı hem de Avrupa'yı bağlayan bir konumda olması ve Orta Doğu ile çok yakın politikalar içinde olması dünya üzerinde önemli olmasını sağlamaktadır. Bununla beraber Türkiye Orta Doğu'daki sorunlara farklı şekilde müdahil olup, çok boyutlu dış politika ilkesiyle ülkelere dengeli ve eşit şekilde davranmaya çalışmıştır (Ahmet Davutoğlu, Nisan-Mayıs 2004a).

Proaktif Diplomasi: Proaktif kavramı genel anlamıyla 'ön almak' anlamına gelmektedir. Yani proaktif dış politika, gelişmeleri öngörüp, istenmeyen sonuçların ortaya çıkmasını engellemek, buna karşı tedbir almak ya da iyi bir avantaj sağlamak, bu avantaj ile daha iyi bir tavırla harekete geçmek anlamına gelmektedir. Proaktif Diplomasi ilkesi ile Türkiye'nin çevresinde yaşanan krizlerin çözümünde önemli rol oynaması ve ilişkilerin geliştirilmesinde aktif rol alınması olarak tanımlanmaktadır (Milli Güvenlik ve Dış Politika Araştırmaları Merkezi, 2013). Bu ilkelerin haricinde Davutoğlu'nun başka ilkeleri de bulunmaktadır. Örneğin, Barış Havzası, Enerji Koridoru gibi ilkeler Türkiye'nin dış politikada neler yapması gerektiği üzerinde durulan ve Orta Doğu üzerindeki imajı konusunda olumlu yönde etkileri olabilecek ilkelerdi. Özellikle beş temel ilke içinde en çok önemi vurgulanan 'Komşularla Sıfır Sorun' ilkesi olmuştur. Çünkü bu ilke ile Orta

Doğu'daki ülkeleriyle, Ak Parti hükümeti kültürel vurguya dayalı ve ekonomik kaygılar temeli şeklinde dış politika stratejisi geliştirmiştir (Kalın, 2009: 89).

Türkiye'nin, Orta Doğu'ya olan ilgisi aslında gelişen uluslararası şartlar, bölge içinde yaşanan gelişmeler ve Türkiye'nin bölgedeki hâkim güç olmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle Türkiye'nin üç kıtayı birbirine bağlayan bir coğrafi yapıda oluşu bölge için Türkiye'nin önemini bir kat daha arttırmaktadır. Ahmet Davutoğlu'nun da Türkiye için oluşturduğu beş temel ilke de bu coğrafi konum ile uyumaktadır. Örneğin, Suriye'den gelen mülteciler için Türkiye sınır kapısını açmıştır ve devletin bütçesinden önemli bir kısmını bu mültecilere ayırmıştır. Ama yapılan bu yardımlarda Türkiye her şeye doğrudan müdahale etmemiştir. Çünkü izlediği politikaya ışık tutulmasını istemiştir ('Komşularla Sıfır Sorun' politikasına). Türkiye, Suriye'ye yardım yapmayı kendi dinamikleri, inançları (özellikle Müslüman bir halka yardım etmesi) ve kendi doğruları adına gerekli görmüştür. Biraz önce de bahsedilen 'Komşularla Sıfır Sorun' ilkesiyle Türkiye, ABD ve Avrupa ülkelerinin müdahaleden uzak tutumları bu konuda Türkiye'yi de etkilemiştir. Bunun altında yatan sebep ise Batı'nın direkt cephe alabilmesi ve Batı'nın Türkiye'ye sırtını dönme olasılığının yüksek olmasıdır. Türkiye aslına bakıldığı zaman Orta Doğu'daki etkin rolü daha çok piyasa için dostane, uluslararası için işbölümü anlamına gelmektedir. Türkiye'nin amacı endüstriyel alanda tamamlayıcılıkları göz önünde bulunduran bir kalkınma ve sanayi stratejisini tasarlamak, bunu iyi bir şekilde belirleyerek küresel sistem içinde uygun şekilde bağdaştırıp kullanmaktır (Heinrich Böll Stiftung Derneği, 2014).

2008 yılında Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, Gazze Savaşı sonrası İsrail Cumhurbaşkanı Simon Perez ile arasındaki 'one minute' tartışmasından sonra 'kısa sandalye krizi' İsrail ile olan ilişkileri germeye başlamıştır. Türkiye'nin İran, Suriye ve Hamas ile gelişen ilişkilerinde İsrail komandolarının insani yardım taşıyan Mavi Marmara gemisine yaptıkları saldırı sonrasında Türkiye ile İsrail arasında kötüleşen ilişkileri bölgedeki diğer ülkelerle ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu dönemde yaşanan bu olaylar komşular arasında ilişkilerin gelişmesine yol açtı. Bölgede işbirliği konusunda bütün bölgeyi kapsayan şekilde yayılma gösterdi. Hatta Türkiye Orta Doğu bölgesindeki ülkelerle; ekonomik işbirliği, ikili serbest ticaret anlaşmaları, karşılıklı vizelerin kaldırılması, yabancıların mülk almasını sağlayan yasaların çıkarılması gibi uygulamalar, bölgede Arap Baharı öncesi dönemine kadar ilişkilerin gelişmesine yol açmıştır. Başbakan Recep Tayyip

Erdoğan, ilk defa Avrupa Birliğinin ‘‘Schengen Anlaşması’’ndan esinlenerek ‘Şamgen’ fikri ile bölge ülkeleri arasındaki vize uygulamasının kalkmasını dile getirmiştir. Bu fikir ile bölgedeki ülkelerle ‘ortak pazar’ kurulması öngörülmüştür (Hanizadeh, 2011).

Türkiye’nin Orta Doğu ile ilişkisi değerlendirmeye alındığında temel faktör İslam olmuştur. Bu faktörün, Türkiye’nin ana stratejik ilişkisinin NATO ve Avrupa Birliği gibi Batı ülkeleriyle bağlantısının oluşu ve komşularla sıfır problem üzerinde durulmasıydı. Komşularla olan ilişkide hepsine eşit mesafede uzaklık sağlama ilkesi üzerinde duruluyordu. Ancak, Arap Baharı’nın Suriye’de baş göstermeye başlamasıyla Türkiye’nin tutumu da değişmiştir. İlk başlarda ılımlı ve yapıcı tavrı zamanla sertleşmiştir. Hem İran hem de Suriye ilişkilerini olumsuz yönde etkilemeye de başlamıştır. Bu olumsuz etkileşim komşularla sıfır sorun ilkesini de tartışmaya yol açtı. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, yaptığı birçok konuşmada Müslüman bloklarının birlik olması üzerinde durmuştur. Erdoğan, bu tutumu ile Müslümanların savunuculuğunu üstlenmiştir ve İsrail’e karşı tutumuyla bölgede popülerliğini de arttırmıştır (International Crisis Group, 2010).

2011 yılında başlayan, ‘Yasemin Devrimi’ olarak adlandırılan Arap Baharı bütün Arap dünyasına yayılmıştı. Türkiye’nin de Orta Doğu coğrafyası üzerinde belirli bir etkiye sahip olması Türkiye’yi de etkilemiştir. Arap Baharı’nın temelinde yatan nedenlerin başında ülkelerde olan istikrarsızlık, tek rejimli yönetim, ülkede karışıklık gibi nedenler gösterilmekteydi. Bu olayın çıkması Batı ülkeleri tarafından öngörülmemişti. Aniden çıkan Yasemin Devri bölgedeki Arap ülkelerini de hazırlıksız yakalamış ve çıkan olaylar dünyada, Türkiye’de ses getirmiştir.

Arap Baharı Türkiye için hem olumlu hem de olumsuz sorunları da beraberinde getirmiştir. Olumsuz yönüne bakıldığında, bölgede uygulanması muhtemel mevcut politikaların zor olması ve diktatörlükle yönetilen bölgedeki ülkelere demokrasi yanlısı tutumu olumsuz bir gelişme olarak göze çarpmaktadır. Olumlu yönden bakıldığı zaman demokratik tutumu hem Avrupa Birliği üyeliği hem de bölgenin ‘yumuşak gücü’ olarak görülmesini sağlamıştır. Türkiye bu olumlu ve olumsuz gelişmeler sonunda, Batı ile Orta Doğu arasında bir çizgi görevi görmektedir. Bu görevi Türkiye alternatifsiz bir konumda kaldığı zaman olumsuz hareketlerin sonucu ile hareket etmektedir ve hem Batı hem de Orta Doğu ile ilişkilerini bu şekilde yönlendirmektedir. Eğer Türkiye elini tamamen Orta Doğu’dan çekerse hem var olan potansiyelden vazgeçmiş olması hem de zararlı maliyetlerle karşı karşıya kalması düşünülmüştür. Bu sebeplerden ötürü Türkiye dünyadaki konjonktür

hareketlerine göre hareket etmeli ve alternatifsiz kalmamayı hedef almalıdır. Türkiye, bölgeye güvenlik endişesiyle uzak kalması durumunda kendisine bir fayda getirmediğini anlamıştır. Bunun için bölgeye kendi iradesini koymalı ve hissettirmelidir. Türkiye eğer kendisini aşan, hayalperest olmayan politikalar ve bölgedeki popülerliğe kanmadan hareket ederse daha güçlü ve daha sağlam adımlar atması muhtemel olmuştur (Bolat Duran, 2012).

TESEV'in 2013 yılında hazırladığı raporda, Orta Doğu'daki Türkiye algısı incelendiğinde bölgede Türkiye sempatisi hala devam etmektedir. Ancak bölgesel anlamda güç temel alındığında bir güvensizlik olmuştur. Avrupa ve ABD ile mukayese edildiğinde Türkiye'ye olan güven diğer ülkelere göre daha fazla olmuştur. Ama burada asıl düşündürülen iki ülke vardır. Biri Mısır diğeri de Suriye'dir. Bu iki ülkenin Arap Baharı öncesi Türkiye'nin bölge için tutumu, davranışlarının farklı olması bölge içinde büyük beklenti içine sokulmasında da etkili olmuştur (Kohen, 2013).

Türkiye'nin, Orta Doğu üzerinde tam etkili eksende bir rotası yoktur. Bunun olmamasında en büyük etken bölgedeki ani değişimlerdir. Bölgenin çok sıkıntılı olması, gel git düzeyinin yüksekliği, Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerinde değişkenliğe neden olmaktadır. Türkiye'nin 2014'teki krizde Suriye ile ters düşmesi, yüksek oranda çatışmaların çıkması ve siyasal çözümleme sürecinde Rusya ile İran çizgisine kayması, ABD ile ilişkilerinin zayıflamasına bağlıdır. Türkiye'nin Batı ile olan ilişkisinin bozulmasıyla Rusya kapısı, Türkiye'nin başkenti olan Ankara'ya açılırken İran ile bölgedeki rekabeti gerilettiler. Bu durumların sonunda Körfez ülkeleriyle ters düşerek ilişkileri geriledi. Eski dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu, Orta Doğu ile olan ilişkilerin kızığa çekilmesini söylemiştir ve bu söylem etrafında ilerlerken Katar etrafında ülkelerin restleşmeye girmesiyle Türkiye yeniden olaylara dâhil olmuştur.

Türkiye'nin İsrail ile olan 'Mavi Marmara' sorunu normalleşme sürecine girerken, iki ülke arasındaki elçiliklerin görevlerine başlaması, doğal gaz projesiyle ortak hareket etmeye başlamıştır. Kısacası iki ülke arasındaki ilişkiler tekrar eski halini almaya başlarken, 6 Aralık 2017'de ABD Başkanı Donald Trump'un Amerikan elçiliğinin Tel Aviv'den Kudüs'e taşıma kararı ile Türkiye'nin İsrail ile arasındaki 'One Minute' kavgası gündeme gelmiştir. Ama buradaki Türkiye, Arap Bahar'ında yaptığı hatayı yapmayarak ortaya çıkan Kudüs sorununu sahiplenmiş Orta Doğu'da tekrar söz sahibi olmak istemiştir. 13 Aralık 2017' de İstanbul'da toplanan İslam İşbirliği Teşkilatı'nda Kudüs konusu gündeme gelmiştir. Bu meselede Türkiye'nin, Birleşmiş Milletlerle temas halinde olması uluslararası

alandaki etkinliğini tekrar arttırmıştır. Mısır'ın sunduğu Kudüs tasarısı Birleşmiş Milletler Konseyi'nde Amerikan vetosunu aşamasa da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda Trump'un kararına ret niteliğindeki metni ile Türkiye kendine de pay çıkarmıştır. Yani Türkiye'nin buradaki Kudüs tutumu İslam'ın bir devletin sözü ile değişmeyeceğini ve olası bir zıtlık durumunda karşılıklarına geçileceğinin sinyalini vermiştir. 2017 yılının böyle bir olay ile kapanması 2018 yılına bir sürü sorun devretti. Ama Mısır ve Suudi Arabistan'ın koyduğu mesafeden dolayı Arap ayağı eksik olan Kudüs sorununun Filistin'e etki etmesi zorlaşmıştır. Kısacası Türkiye bir iki yıl öncesine kadar Orta Doğu'da değişimi zorlayan dinamik bir güç olarak görülürken artık Irak ve Suriye'de devam eden durumu değiştirmek için gücünü kullanmaya çalışmaktadır. Türkiye'nin sınır üzerindeki etkinliği de ABD ve Rusya'nın izin verdiği ölçüde olmaktadır. Bu da bizim için negatif bir durum oluşturmaktadır. Türkiye'nin Irak'taki Başika'da üs kurması, Şengal'daki PKK yuvalı Ezidi güçleri vurması, sınır ötesi harekâtları yapması, Suriye'nin kuzeyindeki Karaçok bölgesindeki YPG'ye ait askeri tesis ve türevlerini bombalaması, Kobani ve Tel Ebyad taraflarından YPG üzerine ateş açması, Fırat Kalkan'ı benzeri olan İdlib üzerinden Afrin'e karşı planlanma olması ve bölgeyi vurması Türkiye'nin bölge içinde oyuncu bozucu rolüne girdiğini ve bu sürece yön vermeye çalıştığını, hatta yanlış politikalarından uzak durarak hata yapmamak istediğini göstermektedir. Türkiye'nin Arap Baharı sonrasında özellikle Orta Doğu ülkeleriyle ilişkisi daha yoğun olmuştur. Kendisinin Orta Doğu'daki yönetici güç olma isteği ağır basmaktadır. Bu ağır basma isteği ara bulucu rolünü daha fazla ortaya koymuştur. Ama son yıllarda yaşanan olaylar ülkelerdeki diktatör rejimlerinin yıkılmasıyla beraber Orta Doğu ülkelerinde bir kıvılcıma söz konusudur. Özellikle kendilerini dış dünyaya kapatma değil de tam tersine dış dünyaya açılma durumları söz konusudur. Bir örnek verilirse, 2017 yılında Suudi Arabistan'da kadınlara araba sürme hakkının verilmesi kendilerinin artık dışa açılmaya yavaş yavaş müsait olduğunu göstermektedir. Değişen dünya düzeni ile birlikte artık stratejinin önem kazandığını ve maddi gücün ön plana çıktığı bir anlayış gelişmektedir (Taştekin, 2017).

2.3. Orta Doğu'nun Rusya İle İlişkisi

Rusya, tarihin her döneminde dünyada önemli bir yere sahip olmuştur. Ülkenin yüzölçümü, coğrafi konumu, doğal kaynakları, savunma sanayisinin gelişmiş olması, nükleer gücünün üst düzeyde olması, Birleşmiş Milletlerin daimi üyesi olması gibi nedenlerle dünyada önemi sayılı ülkelerden biridir (Ağır ve Baharçipek, 2015: 46).

Sovyetlerin, Soğuk Savaş dönemi sırasında Orta Doğu politikası genel olarak İsrail-Arap çatışması, İran, Türkiye gibi sınır ötesi devletlere karşı politikalar ve ABD ile arasındaki rekabet şeklinde sıralanabilmektedir. Soğuk Savaş dönemi boyunca SSCB yani Rusya devamlı var olma mücadelesi içinde olmuştur. Hatta Soğuk Savaş döneminde tam anlamı ile politikası rekabet ve var olma üzerine kurulu olmuştur. Sovyetlerin Soğuk Savaş zamanında İsrail-Arap üstünlüğü hiçbir şekilde olmamıştır. Nedenine gelindiği zaman; İsrail'in arkasında ABD gibi bir gücün bulunması ve İsrail'e karşı olan her saldırıda ya da farklı bir tutumda arkasında olmasından kaynaklanmaktadır. 1970 ve 1980'li yıllarda SSCB, Orta Doğu, özellikle de Suriye üzerinden üçüncü dünya ülkelerine yardım etme konusunda çok etkili olmuştur. Lübnan işgali sırasında Suriye'ye yakın durarak SSCB'yi de müzakere sürecinin içine dâhil ettirmiştir (Nizamettin, 1999: 1-7).

1980'li yıllarda Rusya'da hâkim olan Komünist rejim, yapılan tüm çabalara rağmen çöküş sürecine engel olamamıştır. Dönemin başkanı olan Gorbaçov ülkeyi kurtarmak için plan yapmıştır. Hazırlanan bu planda, stratejisi 'Yeniden Yapılanma' ; taktik boyutu ise 'Açıklık' olarak tanımlanmıştır. Bu plan ile ülkenin tekrar ayağa kalkmasını ve tekrar süper güç olmasını istiyordu. Ancak bunu yapabilmesi için kendi yetenekleri yeterli değildi. Özellikle Reagan Doktrin etkisinin fazla olmasıyla Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılma süreci de kaçınılmaz olmuştur. Bu doktrin özellikle antikomünist rejime karşı kullanılan bir doktrin olmuştur. Özellikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin etkin olduğu bölgelerde gücünü azaltmak amacı ile oluşturulmuştur (Kurt, 1998/2004: 750-751). Açıklık bağlamında (taktiksel) Rusya devleti oluşan mevcut durumu topluma anlatarak ve yapılması gereken her şeyin Komünist parti tarafından yapılacağını beyan etmiştir. Ama her şey planlandığı gibi gitmemiştir. Ülkede ekonomik krizin çıkması ve ekonomik kriz haricinde bütün alanlarda krizin patlak vermesiyle toplumlar arasında politikleşme olmuştur. Bunun sonucunda da cumhuriyet içindeki devletler bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır. Hatta bağımsızlığını ilan eden bu devletlere karşı bir darbe girişimi de olmuş ama bu girişim ters tepmiştir. Bu ters tepki bütün cumhuriyetlerde bağımsızlık ilan etmesine de sebep olmuştur (Nesibli, 2001: 147).

Sovyetlerin yıkılmasından sonra mirasçısı olan Rusya Federasyonu kendisini bambaşka bir ortamda bulmuştur. Rusya'nın güney sınırlarının altında, altı Müslüman devleti (Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Moğolistan ve Azerbaycan) ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkmasındaki sebep yıllarca komünist rejimi ile yönetilmiş ve

devamlı bastırılmış olmaları olarak gösterilmektedir. Rusya, Orta Doğu' da öncelikli politikasında İran'a önem vermiştir. Önem vermesinin sebebi ise aralarındaki ticari ilişki, Çeçen sorunu, Tacikistan'daki iç savaş, Hazar Havzası'ndaki enerji kaynağı ve ABD ile arasındaki rekabettir. Sovyetler gibi düşünen Rusya'nın önem verdiği diğer bir mesele Arap-İsrail meselesidir. Bu konuda Sovyetler gibi İsrail karşıtı bir Arap Birliği kurulmasını desteklemiş ve bu ilişkisini mesafeli tutan Moskova yönetiminin bölgedeki en önemli ticari ortağı İsrail olmuştur. Rusya'nın bölgedeki etkisini arttırmasının amacı ABD hegemonyasını kırmak, bölgede sattığı askeri teknolojiden gelir elde etmek, dünyadaki enerji kaynaklarında söz sahibi olması şeklinde olmuştur (Kemaloğlu, 2012: 7).

Soğuk Savaş dönemi boyunca Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve ABD arasındaki küresel mücadele anlamında Orta Doğu her iki devlet için de önemli olmaktadır. Ancak 1990'lı yıllarda Rusya'nın Orta Doğu politikalarının geri planda kaldığı dikkat çekmektedir (Naumkin vd. , 2012: 61). 2000'li yıllarda devlet başkanı seçilen Putin yönetiminin Rusya'nın dış politikalarında daha etkin olduğu söylenmektedir (Malashenko, 2013: 5). Rusya ile bölge devletleri arasında ticaretin hızla artması, Putin'in diğer ülkelerle üst seviyede ilişki kurması, Suriye ve İran gibi devletlerin Batı tarafından dışlanması ve dışlanan bu ülkelere hem politik hem de askeri olarak destek verilmesi gibi unsurlar Orta Doğu bölgesinde Rusya'nın tekrar önemli bir konuma gelmesini sağlamıştır (Freedman, 2010: 9-55).

Putin'in Rusya'yı tekrar süper güç yapmak istemesi çok fazla çaba sarf etmesine sebep olmuştur. Ekonomik nedenler ve Çeçen saldırısı Putin'in hareket alanını kısıtlayan bir faktördür. Ama ABD'de yaşanan 11 Eylül saldırısıyla Putin, beklediği stratejik ortamı bularak ABD ile taktiksel bir ittifak yapmıştır. Taliban'a karşı girilen savaşta Rusya ABD'ye destek vererek Orta Asya'da Rusya'nın çıkarlarını tehdit eden Usame Bin Ladin sorununu ortadan kaldıracığına inanıyordu. ABD'nin 2003 yılındaki Irak işgalinde, Rusya ABD'nin yanında olmamıştır. Putin, Rusya'yı süper güç yaparken iki büyük problemle karşılaşmıştır. İlki 2004 yılında Çeçenlerin okul baskınıyla 300 tane Rus vatandaşını öldürmesi ve ikinci olarak da Ukrayna'da Victor Yuşenko'nun 'Turuncu Devrimle' başa gelmesidir. Bu iki temel sorun Putin'in Orta Doğu'ya yönelmesine ve bu coğrafyanın Rusya'nın öncelikleri arasına girmesine sebep olmuştur (Thornton ve Songok, 2008: 439-463).

Putin'in özellikle Arap ülkelerini ziyaret etmesi başta Suudi Arabistan, Katar ve Ürdün gibi ülkelerin bölgede önemli bir rol oynayacağını göstermiştir. Rusya, tekrar ABD ile rekabete girmek için 3 temel hedef belirlemiştir. Bunlardan ilki, Rusya'nın yeniden ilerleyen yıllarda süper güç olmasını, Orta Doğuda üstünlük kuran ABD'ye göstermek istemesidir. İkincisi, ekonomik potansiyelini kullanarak petrol-dışı ekonomisini geliştirmektir. Üçüncüsü ise Çeçen direnişe karşı Arap, Türk ve İran desteğini azaltmaktır (Ersoy, 2016: 2-3).

2.4. Orta Doğu'nun Çin ile İlişkisi

Çin'in, Orta Doğu üzerindeki etkileri Soğuk Savaş'ın başlangıcından bitişine kadar gerek bölgesel gerek de Çin yetkili kişileriyle yenilenmiş ve farklı politikalar üretilmiştir.

Çin'in Orta Doğu üzerindeki politikalarında 2000'li yıllara kadar 3 temel kırılma noktası yaşanmıştır. İlki: 1949'da başlayan üçüncü dünyacı ve ideolojik dış politika söylemi ve pratiği nedeniyle Çin, Yemenden Suriye'ye, Filistin'den İran'a kadar bölgedeki komünist partileri ve direniş örgütleri ile doğrudan bir ilişkiye girmiştir. 1960'lı yıllarda kendini göstermeye başlayan Çin, 1969 sınır savaşında ortaya çıkan, Sovyet-Çin uyuşmazlığından dolayı ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne karşı bir dış politika oluşturma yoluna gitmiştir. İkincisi: 1978 yılına gelindiğinde Çin, Orta Doğu'da ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dışında başka bir alternatif güç olmuştur. 1978 dönemi Çin için bir kırılmadır. Bu kırılmanın anlamı ise Mao dönemi sonrası başa gelen Deng Şiaoping liderliğindeki hükümetin dışa açılım politikaları ortaya koymasıdır. Bu dönem özellikle Çin'in Orta Doğu'ya yönelik bir bağımsız bir dış politika oluşturmalarını da sağlamıştır. Üçüncüsü:1993 yılına gelindiğinde Çin ilk defa petrol ithalatçısı bir ülke durumuna gelmiştir. Çin'in Orta Doğu'da enerji ve güvenlik merkezli bir diplomasi kurmasıyla birlikte 2001'de ABD'ye olan saldırılarda yeni bir kırılma yaşamıştır (Temiz, 2015: 43).

Çin'in, Orta Doğu bölgesine yönelmesinde etken olan unsurlara bakıldığında; ilk olarak, devasa bir kalkınma içine giren Çin'in enerji kaynaklarına ihtiyaç duymasıdır. İkinci olarak dünyada bilinen petrol rezervlerinin yüzde 65'inin Orta Doğu'da olmasıdır. Üçüncü olarak petrol ihtiyacının yarısının Orta Doğu'dan karşılanmasıdır. Dördüncü olarak ham madde, istikrar ve güvenlik gibi hususların Orta Doğu bölgeleri için çalışılabilir olmasıdır. Beşinci olarak küresel tabanda petrolü pazarlama için petrol sahalarına yerleşmedir. Altıncı olarak da Çin'in ürettiği ürünler için Orta Doğu'nun yeni bir pazar olarak görülmesidir.

Çin'in, Orta Doğu üzerindeki siyasi ve ekonomik planları bir dizi strateji ve ilkelere dayandırılarak geliştirilmeyi amaçlamıştır. 2001 yılındaki Küresel Hareket prensibi, 2005'teki Ahenkli Dünya ve Genişletilmiş Komşuluk ilişkileri ve 2011 yılındaki Beyaz Kitap ile Çin-Arap arasındaki ilişkilerinin geliştirilmesi ve olumlu yönde ilerlemesi şeklinde olmuştur.

Günümüz de Çin'in Orta Doğu bölgesiyle kurduğu ilişkinin en somut örneği Çin-Arap İşbirliği Forumu 'dur. Bu forum Mısır'ın başkenti Kahire'de olup, ülkeler arasında bir dinamo özelliği taşımaktadır. Forumun temel mantığında Çin ile ticari ilişkiler kurmak ve bu ilişkiler için gerekli alt yapıyı oluşturmak vardır. Orta Doğu ile Çin arasında yapılan ticaret her geçen gün artmaktadır. Çin'in Orta Doğu ile ilgili ekonomik dış politikasında ilk olarak altyapı ve üst yapı yatırımları yapmak, ikinci olarak uzun vadeli yatırımların planını oluşturmak, üçüncü olarak bölgede olan her ihaleye katılmak, dördüncü olarak her türlü hizmet ve ürün sunmak ve sonun olarak da Yemen gibi ülkelere kredi olanağı sağlamak vardır (Ermağan ve Üstünel, 2014: 26-27).

Orta Doğu, Arap Bahar'ının Tunus'ta patlak vermesiyle bölgeye yakın yerdeki Arap isyanları Afrika'daki stratejik pozisyonu için Çin'i endişelendirmiştir. Arap Bahar'ının Tunus'ta başlayıp diğer Arap ülkelerine sıçramasıyla özellikle Libya'da çıkan isyanlarda, Çin hükümeti işçilerini tahliye etmiştir. Daha sonrasında Mısır ve Suriye'de yaşanan istikrarsızlık Çin'in ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Hatta ulaşım ve sigortada artan maliyetler Çin'i zor duruma sokmuştur. Suriye'ye giden malların sigortalanamaması nedeniyle iş merkezini Dubai üzerinden yürütmüştür. Bölgenin kargaşa içinde olmasının Çin'in de işine geldiği düşünülebilir. Çünkü Suriye'ye yaptığı silah satışı kargaşadan faydalanma niyetini göstermektedir. Çin, Mısır ve Libya'daki ayaklanmalara karşı ülkeleri yöneten Mübarek ve Kaddafi'ye karşı politikalar oluşturmuştur ama daha sonra yıkılan bu rejimlerin muhaliflerine yönelik bir yumuşama içine girmiştir (Alperen, 2013: 97-98).

Çin'in en önemli özelliği günümüzde gerçekçi olması, faydacı olması ve süreklilik içermesidir. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle beraber Çin yeni yatırım alanlarına, pazarlarını genişletmeye ve enerjisini korumaya yönelmiştir. İşin ilginç boyutu küresel ve bölgesel çapta ABD'nin hegemonya politikalarına karşılık Orta Doğu'da Çin-Rusya işbirliği yapılmasıdır. Çin, Orta Doğu da ne bölgeye meydan okumakta ne de menfaatlerinden vazgeçmektedir. Çin hükümeti Batı ülkelerinin benimsediği müdahaleci politikalar yerine müdahale etmeyen bir politika izlemiştir. Çin hükümetinin tarihinde ilk kez görülen 'Arap

Politikası Belgesi'; Çin'in kazan-kazan felsefesine dayanan -ortak menfaat üzerinde katılım gösteren- tarihi, ekonomik ve stratejik mantığını ortaya koymaktadır (Aranson, 2016).

Çin'in, Orta Doğu politikası tamamen kendi fikirleri ve düşünceleri doğrultusunda hareket etmektedir. Çünkü tarafını tam belli etmeyip hem iyi hem kötü rol oynamaktadır. Buradaki en önemli soru: Çin hangi tarafta? Sorusudur. Bu sorunun cevabını vermek biraz zordur. Küresel bir güç olmak istenildiği zaman şartlara göre değişkenlik göstermek mümkündür. Dahası işin içine güç, hâkimiyet, söz sahibi olmak gibi unsurlar girince değişkenlikler hemen ortaya çıkmaktadır.

2.5. Orta Doğu'nun İran ile İlişkisi

Orta Doğu'da İslam, siyasallaşmış ve militanlaşmış bir görüntü vermektedir. Bunda en büyük etki İran Devrimidir. İran'daki rejim değişikliğini fırsat bilen dönemin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği yani Rusya'sı, Aralık 1979'da Afganistan'a girmiştir. Bu giriş, Afganistan'da Sovyetlere karşı Mayıs 1988'e kadar İslami bir direnişe yol açmıştır. 2001 yılında ABD'de meydana gelen olaylardan sonra bu sefer ABD Afganistan'a girmiştir ve 2016 yılında geri çekilmiştir. Bu geri çekilişin altında ABD'nin beklemediği bir İslam direnişi ile karşılaşması yatar. Bu İslami direniş söz konusu olan konunun ana unsurudur. Orta Doğu'daki siyasallaşma ve militanlaşmanın altında iki temel unsur yatmaktadır. Ama her şeyi bu iki temel unsura bağlamak mantıklı değildir. Gerçek olan bir şey varsa o da İslami direnişin Orta Doğu'nun siyasallaşmış ve militanlaşmış olmasında en etkili unsur olmasıdır. 1979 İran İslam Devrimiyle 'Siyasal İslam' olgusu ortaya çıkmıştır. İran'daki bu devrim anayasasında da yer almaktadır. İran İslam Devrim'i ezilenlerin ezenlere karşı kazandığı bir zaferdir. Bu zafer hem ülke içinde hem ülke dışında da kişilere bazı sorumluluklar yüklemektedir. Bunlar, ezilene yardım etmek, devrimin herkes tarafından bilinmesini sağlamak, dünya karşısında bu ümmete sahip çıkma gibi değerlerdir. İran'ın bu tutumu ile siyasal İslam, plana çıkmıştır. İran'ın Şii mezhep kimliğiyle tanınması, Sünnilere karşı bir hareketlenmeye sebep olmuştur. Bu tutum İran'da, Sünni-Şii çekişmesine de neden olmuştur. Ezilen kişilerin yanında durarak güç kullanmaya başlamak, Şii-Sünni rekabeti, Şii olan insanların kendilerini saklama psikolojisi gibi etmenler İran'ın siyasal İslam boyutunu yükseltmiş ve İslam'da militanlaşma olgusunu ortaya çıkarmıştır. Afganistan'ın İslami direnişi, Kafkasya'da küçük İslami direnişler siyasal İslam'ı güçlendirmekle kalmamış, militan İslami aşırıçılık olgusunun oluşmasını sağlamıştır. İran'ın 1979 devrimi askeri yönden güçsüz kalmasına neden olmuştur ama İran ucuz yolu seçerek dünyada terörizme

destek vermiştir. İran'ın siyasal İslam'ın militanlaşmasında etkili bir rol oynadığı söylenmektedir (Öztürk, 2015).

İran Devrimi ya da İslam Devrimi; 1979 yılında İran'daki Muhammed Rıza Pehlevi önderliğinde İran'ın Humeyni İslam Hukuku ve Şii mezhebini ele alan İslam Cumhuriyet'inin kurulmasına neden olan hareketin adıdır. 1979 yılında gerçekleşen İran Devrimi özüne bakıldığı zaman sadece İran'ı etkilememiştir. Lübnan'dan Afganistan'a kadar olan geniş bir coğrafyayı da etkilemiştir. İran Devrimi öncesi ülkenin gelişmeye açık olduğunu kapalı bir kutu olmadığını söylemekte de fayda vardır. Devrimin başlangıcından sonra Irak-İran arasındaki savaşların günümüze kadar sürdürdüğü ve devrimin tetikleyicisi olduğu kabul edilmektedir. Arap ülkeleri ile İran arasındaki en temel sıkıntı, 2003 yılına kadar Irak Savaşı ile siyasi bir boyut taşırken, Irak'ta Şii bir yönetiminin gelmesiyle mezhepsel bir boyut kazanmıştır. Irak ve İran'ın karşıt mezheplerde olması da bölgeyi etkilemiştir. İlk kez Ürdün Kralı tarafından dile getirilen 'Şii Kuşağı' ve Körfez ülkelerinde Şii azınlık gruplarının olması, Sünni olan kesimi endişelendirmiştir. Özellikle Suudi Arabistan'daki petrol rezervlerinin fazlalığı ve kuzeydoğusunda Şiiilerin fazla olması ve bölgede Şii egemenliği ihtimalini artırmıştır. Bu artış İran-İrak hükümetlerinin de kışkırtmasıyla bölgeyi endişelendirmiştir. Orta Doğu'da petrolün fazla olması İran için de caziptir. Çünkü Orta Doğu ülkelerinde geçim kaynağı petrol ve türevleridir. Bu geçim kaynağı da bölgede çekişmeye neden olmaktadır (Uygur, 2012: 5-6).

Arap Baharı ile İran'ın İslam Devrim'inin bölgedeki etkisi neredeyse aynıdır. İran bölgedeki ayaklanmalara destek vermiş hatta rejim karşıtı kitlesel harekete 'Arap Baharı' ya da 'Arap Ayaklanması' dememiştir. Bu tabirlerin yerine 'İslami Uyanış' adını kullanmıştır. Bu adlandırmayla gösterilere destek verdiğini en başında açıkça belli etmiştir. Özellikle dini lider olan Hamaney ve birçok hükümet yetkilisi, meydana gelen olaylarda bölgedeki tanımlamanın dışına çıkarak İslam Devrimi ile bağlantı kurmuşlardır. Örneğin İran'da dönemin meclis başkanı Ali Laricani, Arap dünyasında beliren bu demokrasi hareketini İslam Devrim'inin bir devamı olarak nitelendirmiştir (Çakmak, 2012: 78). Mısır ve Tunus'taki halk ayaklanmalarının başarıya ulaşmasıyla 4 Şubat 2011'de verdiği Cuma hutbesinde Ayetullah Hamaney, ayaklanmaları Arap dünyasında İslam Devrimi'nin doğal uzantısı ve İslami özgürlük hareketi olarak nitelendirmiş; meydana gelen dönüşümün ABD ve İsrail açısından bir yıkım olduğunu, toparlanmalarının zor olacağını tanımlamıştır (Aljazeera, 2011).

İran açısından Arap Bahar'ının bölgede meydana getirdiği denklemde, İslam Devrim'inden bu yana ilk defa ideolojik hedeflerle ulusal çıkarların örtüştüğü yeni bir dönem başlamıştır. Arap Bahar'ı bölgedeki güçlerin değiştiği ve öncelikli olarak kendi ülke güvenliğinin ön plana çıktığı, daha sonra dış ülkelere karşı önlem alınan bir dönem olmuştur. Arap dünyasını ve Orta Doğu ülkelerini etkisi altına alan siyasi, ekonomik ve toplumsal hayattan dışlanan halk hareketleri Suudi Arabistan'a ulaştığı gibi İran'a da ulaşmıştır. Bu ulaşım ile İran gibi ülkelerde de değişim başlamıştır. 2009 genel seçimlerinde ortaya çıkan Yeşil Hareket, Arap devrimlerinden ilham alarak yeniden siyaset sahnesine çıkmış ve 14 Şubat 2011'de Mısır ile Tunus'taki özgürlük hareketlerine destek vererek gösteri yapmaya başlamışlardır. Hareketin öncüleri olan Musavi ve Kerrubi hareketten dolayı ev hapsine alınmışlardır. Bu öncü kişilerin ev hapsine alınmasındaki nedenlerin başında Cumhurbaşkanlığı seçiminde oyların nereden geldiği ve tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini söylemeleri gelmektedir. Yeşil Hareket öncülerinin hiçbir delil olmadan ve suçları kanıtlanmadan ev hapsine çarptırılmaları İran için en zayıf nokta olmuştur (Şen, 2012: 103).

İran'ın son dönemde Orta Doğu üzerindeki politikaları tartışma konusu olmuştur. Arap Bahar'ının etkisinden sonra Orta Doğu üzerinde farklı stratejiler üretilmektedir. Suriye Devlet Başkanı Esad'a İran'ın destek vermesi, Irak'ın kuzeyinde hayata geçirilen referandum sonrası belirleyici bir rol oynamıştır. Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad üzerinden Yemen'e balistik füze fırlatılması, Suudi Arabistan ile İran arasındaki gerilimin tırmanmasına neden olmuştur. Orta Doğu üzerinde hâkimiyet kurma fikri bu iki ülke arasında gelişmektedir. Hatta Suudi Arabistan Veliyaht Prensi ve Savunma Bakanı Muhammed bin Selman, İran'ı direkt Yemen'deki Husi milislerine aracılık etmek ve ülkesine direkt askeri saldırıda bulunmakla suçlamıştır. ABD Başkanı Trump, Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde, İran ile ilgili notları öne çıkarmış, İran'ı 'Haydut Ülke' olarak tanımlamıştır. Trump, İran'daki 'İslam Devrim muhafızları terörizmi destekliyordu ve biz onlara yaptırım uyguladık' ifadelerini kullanarak kendisine ters olan ülkeyi direkt sorumlu göstermeye çalışmıştır (Türksam, 2017).

İran için Orta Doğu önemlidir. Çünkü Suudi Arabistan ile arasındaki güç savaşı ve bölgede söz sahibi olma imkânı ileride oluşması beklenen tehditlere karşı elini güçlendirmesini istemektedir. Zaten İran'ın korkutucu bir unsur olmasındaki etken, nükleer enerji gücünün olması ve bunu koz olarak kullanmasıdır. İran'ın güç elde etmesi ve elindeki

nükleer enerjinin ne kadar olduğunun bilinmemesi gelişen ülkelere ya da Orta Doğu'da söz sahibi olmak isteyen ülkelere bir tehdit oluşturmaktadır.

2.6. Orta Doğu'nun Avrupa Birliği ile İlişkisi

Avrupa ülkelerinin Orta Doğu ile ilişkileri 1995'te Avrupa Birliği ülkeleri önderliğinde Barselona süreci ile başlamıştır. Barselona süreci bölgesel, kurumsal ve nitelikli yapısı ile bölgenin daha iyi bir konuma gelmesi amacıyla oluşturulmuştur. Barselona süreci, Avrupa ülkelerinin o zamana kadar sürdürdükleri ekonomik kopuşları simgelememektedir. Tam tersine söz konusu olan politikaları, Avrupa Birliği nezdinde 1990'lı yıllardan itibaren hız kazanan bölgeselleşme sürecine eklemleyerek güçlendirilmesini ifade etmektedir (Nsouli, vd. , 1996: 18-22).

Barselona süreci ile oluşturulan Avrupa-Akdeniz Ortaklığı, Akdeniz'in iki yakası arasında normatif bir yakınlaşmayı hedeflemiştir. Bu süreçte Orta Doğu- Kuzey Afrika bölgesi; insan etkileşimi, ticareti, diyalogları ile toplumsal etkileşim ortaya çıkartılarak ve zaman içinde batılı değerler benimsetilerek Avrupa'ya eklenenecekti. Bu hedef çerçevesinde demokrasi ve siyasi reforma yapılan vurgu en az düzeyde olacaktı. Klasik liberal demokrasi teorilerinin kabulünden yola çıkılarak, Avrupa Birliği liberalleşme ve serbest piyasa reformları ile bölgede devlet rolünün azalacağı, piyasa güçlerinin gelişerek toplum ve siyaset üzerinde etkili olmaya çalışacağı böylelikle karar almada yeni güç grupları olarak otoriter yönetimlerinin güçlerini sınırlandıracakları varsayılmıştır. Gerçekten de bölge için Avrupa Birliği bölgenin ekonomik yönden liberalleşmesi yolunda önemli rol oynamıştır ve 1990'lı yılların ortalarından itibaren Orta Doğu 'da uygulanan piyasa reformları; serbest piyasaya geçiş aşamasında etkili olmuştur (Page, 2002-2003: 62-79).

Bu ekonomik serbestleşme, siyasete yansımamıştır. Bölgede otoriter rejimler güçlenmiş ve bölge içinde birlik, beraberlik, dayanışma gibi konular sembolik kalmıştır. Liberal olan kurumlar baskı, şiddet, denetimi yetersiz kılma gibi yöntemlerle etkisiz hale getirilmiştir. Avrupa Birliğinin demokrasiyi hayata geçirme, insan haklarına saygılı olma gibi çeşitli söylemleri belgelerde kalmış ve uygulamaya geçirilmemiştir (Attina, 2003: 11).

2001 yılında ABD'ye olan saldırı sonrası Batı devletleri Orta Doğu'nun kendilerine tehdit oluşturduğunu ve yeni güvenlik önlemlerin alınmasını belirtmişlerdir. Özellikle Orta Doğu'da baskı rejiminin hâkim olması, demokrasi ve insan hakları gibi hususların hiçe

sayılması, Batılı ülkelerde tehditten de öteye geçileceği düşüncesini doğurmuştur (Dalacoura, 2010: 57-76).

Avrupa Birliği için Orta Doğu önemlidir. Avrupa Birliği devletleri bölgede siyasi reform hareketlerini desteklediklerini açıkça belirtmiştir. Avrupa Birliği ülkelerinden olan Almanya, İslam ülkeleriyle daha yakın ilişkiler kurarak yani diyaloglarını geliştirerek demokratik reforma olan desteğini artırmaya başlamıştır. İngiltere de Arap ülkeleriyle yakınlık kurarak reform stratejisi ile ilgili alanı genişletmeye çalışmıştır (Deselaers, 2015). Bu yapılan stratejik reform hareketleri doğrultusunda Fransa'da 2002 ve 2003 yıllarında Fas, Tunus, Cezayir ve Lübnan'a olan mali yardımlarını arttırmıştır (Lancaster, 2007). Bu yapılan yardımlar, kurulan ilişkiler; Orta Doğu için huzur ya da rejimde herhangi bir değişiklik getirmemiş tam tersine Batı ülkelerine olan düşmanca tavır artmıştır. Orta Doğu, Batılı ülkeler için devamlı bir tehdit unsuru olmuştur.

2000'li yılların ortalarından itibaren Orta Doğu bölgesinde tekrar siyasi bir değişikliğe gidilmiştir. ABD'nin, Afganistan ve Irak'a savaş açması bölgedeki istikrarsızlık düzeyini üst düzeye çıkarmıştır. Bölgede kurulan radikal gruplar daha çok güçlenmeye başlamıştır. Bununla beraber Mısır ve Filistin'de yapılan serbest seçim sonucunda İslami grupların başarısı öne çıkınca, Batıya karşı olan İslam grupları da Batıda yaygınlık kazanmaya başladı (Dalacoura, 2010: 66). Orta Doğu'daki değişimin Batı ülkelerinde tedirginlik yaratmaya başlaması ve Batı devletlerin Orta Doğu'yu değiştirme çabaları özellikle siyasi alanda uygulamak istedikleri reformlar söylemlerden öteye geçemedi. Avrupa Birliği'nin Orta Doğu'daki İslamlaşmayı engellemek için bölgeye verdiği destekler olumsuz tepkilerin ortaya çıkmasına, hatta bölge içinde gruplaşmaların artmasına neden olmuştur. Bölgedeki siyasi istikrarsızlığın artmasında Batı'nın payı çok büyüktür. Özellikle Mısır'da siyasi alandaki hakların kısıtlanmaya başlanmasıyla, Cezayir, Suriye, Libya ve Tunus gibi ülkelerde baskıcı rejim daha da ön plana çıkmıştır. Hatta 2008 yılında reform yanlısı değişimi savunan Fas ve Ürdün bölgelerinde siyasi rejim baskısı da artmıştır (Watch, 2009: 443-535).

2010 yılına gelindiğinde Avrupa Birliğinin bile ön görmediği, Orta Doğu'da çıkan Arap Baharı bazı yerlerde 'Yasemin Devri' adı olarak da geçen baskıcı rejime karşı bir ayaklanma ve direniş getirmiştir. Bu direniş Tunus'ta Buazizi adlı bir kişinin kendisini hükümet binası önünde yakmasıyla başlamıştır. İşin özü Arap Baharı, hak ve özgürlük söylemlerinin ön plana çıktığı, tek adam rejimine karşı bir isyanı içeren, halk hareketinin

oluşturduğu bir devrimdir. Yemen, Mısır ve Libya başta olmak üzere coğrafyadaki bütün ülkelere yayılmaya başlayan bir harekettir. Mart 2011’de Deraa’da (Suriye’nin güneybatısında Ürdün sınırında olan bir şehir) başlayan olaylar da Suriye’yi etkilemiştir. Suriye’de yaşanan olaylar çok aktörlü güç rejimi, mülteci meselesi, IŞİD faktörü nedeniyle küresel çapta bir krize neden olmuştur. Bu olaylar sonunda Avrupa devletleri bir kez daha uluslararası düzeyde terör ile karşı karşıya kaldığı sonucuna varmışlardır. Bu bağlamda ilk olarak Ocak 2015’te Fransız mizah dergisi Charlie Hebdo, saldırıya maruz kalmıştır. Bu olay Avrupa’da terörün çok önemli bir sorun olduğunu ve terör tehdidinin boyutlarını ortaya koymuştur. 2015 Kasım ayında Fransa’da yeni bir terör saldırısı gerçekleşmiştir. Bu saldırı arkasında IŞİD olduğu anlaşılmıştır. Bu saldırının olması Avrupa’da en yüksek düzeyde terör alarmının verilmesine sebep olmuştur. Orta Doğu ülkelerinde artık temel odak noktası Batı ülkeleri olmuştur. Orta Doğu ülkeleri, Batı’nın kendilerine verdiği zararların intikamını bu eylemlerle alma peşinde olabilirler (Elbir, 2016).

15-16 Kasım 2015’de Türkiye’de gerçekleştirilen G20 zirvesinde ekonomik başlıkların dışında ilk kez ‘Küresel Zorluklar: Terörizm ve Mülteci Krizi’ başlıklı bir oturum da gerçekleştirilmiştir (Çatır, 2015: 3). 2016’da Brüksel’de gerçekleşen terör saldırısının arkasında da IŞİD olduğu anlaşılmıştır. Bu saldırıların 2001 Eylül’ü paralelinde geliştiği düşünülse bile Arap Bahar’ıyla daha çok ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.

2000 yılı sonrası Orta Doğu ile Avrupa arasında gelişen olaylara bakıldığında görünen, Avrupa’nın Orta Doğu ‘da sürekli bir reform yapma isteğinde olduğudur. Bu isteklerin kendi çıkarları doğrultusunda gerçekleşmesini isteyen Avrupa Birliği ilerleyen zamanlarda doğabilecek durumları ön görememiştir ve 2010 yılında bir direnişin ortaya çıkacağını kendileri bile düşünmemiştir. Bu hareketin etkisiyle İslam ülkeleri birlik ve beraberlik içinde hareket etmeyi öğrenmiş ve Batı kendisine karşı direnen bir grupla karşı karşıya kalmıştır.

2.7. 2010 Sonrası Orta Doğu’da Yaşanan Gelişmeler ve Arap Baharı

2010 yılı Orta Doğu için bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönüm noktası Orta Doğu’daki ülkelerin haklarının çiğnendiğini fark etmeleriyle başlamıştır. İşsizlik oranının artması, ülkeyi yönetenlerin kendi etrafındaki insanlara parasal yardım sağlaması ve halkı fakir bırakmak için ellerinden geleni yapmaları halkı bu noktaya getirmiştir. Aslında Orta

Doğu'nun bu şekilde devlete karşı ayaklanacağı Batı ülkeleri tarafından ön görülmemiştir. Bu ayaklanmanın adı Arap Baharı ya da Yasemin Devrimi olarak tarihe geçmiştir.

Arap Baharı, ilk kez 2011 yılında yayılmaya başlamıştır. Söz konusu Arap devrimlerini tanıtmak amacıyla, Arap Sonbaharı, Arap Kışı, İslami Bahar gibi farklı kavramlar ortaya atılmış ve en son olarak Arap Baharı kavramı kabul görmüştür. İşin özüne bakıldığı zaman Arap Baharı kavramı ilk kez 2011 yılında değil, daha önce 2005 yılında ABD'yi yöneten Obama hükümeti tarafından kullanılmıştır (Lynch, 2011).

Arap Baharı kavramı ne gerçekliğe dayanan ne de objektif bir gerçeklikte açıklanmaya çalışılan bir kavramdır. Söz konusu kavram asılsızdır ve geleceği hesaba katmamaktadır. Yazar tarihi iyi okuyan ve tarihi iyi anlayan biri için devrimin bahar olarak nitelendirilemeyeceğini belirtmektedir. Devrim denildiği zaman kanlı bir savaş ve ülkede birçok facianın yaşanması akla gelmektedir. Bu nedenle Arap devrimlerinin bir bahar şeklinde yansıtılmasını doğru bulmamaktadır. Zaten yaşanan devrimde insanların kısa vadede eşitlik, huzur, refah gibi unsurları elde edeceği düşünülmüştür. Ama tam aksi olmuş gidişatın ters işlemeyle devrimin yalan olduğu düşünüülerek halk karamsarlığa kapılmıştır (Shafik, 2014: 17-18).

Arap Baharı tarafsız bir şekilde ele alınmalıdır. Bu harekete ne devrim ne isyan ne de demokrasiyi talep eden bir harekettir. Bu hareket, Arap halkının artık iyi yönde değişim istemesinin göstergesidir. Ayrıca Arap Baharı, Mısır ve Tunus'ta genç kesimlerce silahsız kansız bir devrim olarak görülmektedir. Devrim tarihine baktığımız zaman her devrimde kanlı olayların çok üst boyutlara geldiği görülmüştür. Arap Baharı devrimi başka bir işleyiş boyutuyla gerçekleşebileceği umudunu taşımaktadır (Safti, 2011).

Arap Baharı arkasında ekonomik zorluklar ve halkların demokrasi talepleri vardır. Söz konusu ülkelerde gelir dağılımında adaletsizlik, yaygın şekilde fakirlik, yolsuzluk, yozlaşma, adam kayırma ve yönetim şeklinin babadan oğula geçmesi gibi sorunlar yaşanmaktadır (Kılıç vd. 2012: 18). Özellikle Arap Baharı'nın baş nedenlerinden olan eğitilmiş gençlerin işsiz kalması, Tunus ve Mısır'da toplumsal gerilimlerin artmasına sebep olmuştur. Mısır, Yemen, Fas, Suriye gibi ülkeler doğal kaynak bakımından fakirdir. 2008 krizinin ortaya çıkmasıyla ülkelerde gelir kaybının yaşanması ve 2010 yılında gıda ve enerji kaynaklarındaki fiyatların yükselmesi huzursuzluğun artışına da sebep olmuştur (Öztürkler, 2012: 54).

Arap Baharı, Orta Doğu'daki Arap ülkelerinin halklarının 'demokrasi' ve 'özgürlük' için yaptıkları protestolardan oluşmaktadır. Bu protestolar hem siyasi içerikli hem de silahlı bir harekettir. Toplumsal hareketin getirdiği birlik ve beraberlik ile mitingler, gösteriler ve iç çatışmaların fazlaca olduğu dönemdir. Tunus, Mısır, Libya, Suriye, Bahreyn, Cezayir, Ürdün ve Yemen'de büyük çapta; Moritanya, Suudi Arabistan, Umman, Irak, Lübnan ve Fas'ta küçük çapta etki göstermiştir. Arap dünyasında yaşanan bu büyük değişim hareketi sonucunda ise bazı diktatörler devrilmiştir. Arap Bahar'ının asıl başlangıcı 17 Aralık 2010 tarihinde, Tunus'ta bir gencin hükümet binası önünde kendisini yakmasıdır. Bu olayın patlak vermesi ile birçok Arap ülkesinde protestolara başlanmış ve halklar özgürlükleri için savaşılmaya başlamıştır. Tunus, Mısır, Libya, Suriye, Bahreyn, Ürdün, Yemen gibi Orta Doğu ülkeleri bu hareketten etkilenmiştir (İHH, 2014).

2.8. Tunus Arap Baharı

Tunus 1956 yılında bağımsızlığını kazanmış 1957 yılında Cumhuriyet'i ilan etmiştir. Ülkenin başına Habib Burgiba gelerek 1987 yılına kadar ülkeyi yönetmiştir. Daha sonra Cumhurbaşkanı koltuğuna Zeynel Abidin Bin Ali geçmiştir. Zeynel Abidin Bin Ali ise 14 Ocak 2011 tarihinde ülkede çıkan olaylardan sonra ülkeyi terk etmiştir. Bu terk etme ile Tunus için demokratik dönüşüm süreci başlamıştır (TC Dışişleri Bakanlığı, 2017).

Tunus ortalama 11 milyon nüfusa sahip, homojen bir devlettir. Ülkede genel işsizlik oranı %13 iken, genç işsiz oranı %30'lardadır. Ülke yönetimi baskıcı bir tutum sergilemektedir. Ayrıca ülkeyi yöneten Bin Ali, ülkenin ekonomik anlamda yatırım alanlarına sahip olup bu yatırım alanlarını kızına, oğluna vererek kendi tekeli piyasasını oluşturmuştur (Karaatlı, 2015: 235).

Buazizi olayı olmadan önce 11 Mart 2010'da Manastır'da Abdusselam Trimş, yoksulluğu ve işsizliği sonucu intihar ederek Tunus'ta olayların çıkacağına dair ilk belirtileri vermiştir (Demiryontan, 2013: 32).

Tunus'taki halk hareketi 2010 Aralığında Sidi Bouzid'de eğitimini yarıda bırakan, seyyar satıcılığa başlayan Muhammed Buazizi adlı Tunuslu bir gencin polis baskısına karşı yaptığı tek kişilik eylem ile başlamıştır. İddialara göre; kendisi seyyar satıcı olduğu için polisin rüşvet istemiş rüşvet vermediği için arabasına el konmuştur. Bu olay sonrası Buazizi emniyete gidip arabasının geri verilmesini istemiştir ancak olumlu cevap verilmemiştir. Buazizi seyyar arabasını alan polisin kendisini tokatladığını, tokatlayan polisin kadın

olduğunu öne sürmüştür. Bunun kendisi için onur kırıcı bir davranış olduğunu düşünmüştür. Bu onur kırıcı davranışın kabul edilemez olduğunu düşünerek, 17 Aralık 2010'da kendisini valilik karşısında ateşe vermiştir (Ayhan, 2012: 59-93). Buazizi'nin bu eylemi ülkeyi ayağa kaldırmıştır. Ülkedeki öğretmen, avukat, öğrenci, doktor, hukukçu, insan hakları aktivistleri ve hükümete muhalif olan siyasiler ile birlikte protestolar başlamıştır (Koçak, 2013).

Zeynel Abidin Bin Ali yönetimi ilk başlarda bu protestoları dikkate almamıştır. Protestoların geçici olduğunu düşünerek sadece bir olay ile kapandığını düşünmüşlerdir. Ancak zamanın ilerlemesiyle eylemler diğer şehirlere de sıçramaya başlamıştır. Her geçen gün olaylar daha karmaşık hale gelmiştir. Bin Ali yönetimi halkı ikna etmek için, halka ekonomik ve siyasi reformlar düzenlenmesine dair vaatlerde bulunmuştur. Ancak bu vaatler yetersiz kalmıştır. Ülke içinde protestolar daha da şiddetlenmiştir ve güvenlik birimleri de yetersiz kalmaya başlamıştır. Bu durum karşısında Zeynel Abidin Bin Ali, ordunun da protestoları bastırması için işin içine dâhil olmalarını istemiştir. Genelkurmay Başkanı, Zeynel Abidin'in bu isteğini reddetmiştir. Halk ile ordunun karşı karşıya gelmemesini ve ateş açmak istemediğini belirtmiştir. Buna ek olarak da Genelkurmay Başkanı, Bin Ali'yi koruyamayacağını söylemiştir. Bununla birlikte Zeynel Abidin Tunus'u 14 Ocak 2011'de terk etmek zorunda kalmıştır. Tunus'tan kaçıp Suudi Arabistan'a sığınmıştır. Zeynel Abidin'in kaçmasıyla beraber yaşanan bu olaylar 'Yasemin Devri' olarak anılmaya başlamıştır. Tunus hükümetini bırakıp giden Zeynel Abidin Bin Ali dönemi de böylelikle kapanmıştır (Ayhan, 2012: 70).

Tunus'ta yaşanan bu olaylar, ülkede yönetim şekli olan diktatörlük rejiminin devrilmesine yol açmıştır. Tunus'un başlattığı bu Arap Baharı dalgası diğer ülkeleri de peşe etkilemeye başlamıştır. Aynı Tunus'ta olduğu gibi insan hakları, özgürlük, eşitlik gibi konularda hak talep edilmeye başlanmıştır. Bu taleplerin birçoğu Arap ülkelerinin rejimlerinin yıkılmasına sebep olmuştur. Arap Baharı, Tunus'ta başlayıp daha sonra Mısır, Libya, Suriye, Bahreyn, Cezayir, Ürdün ve Yemen'de büyük çapta olayların ve protestoların olmasına neden olmuştur (Haberler, 2016).

Tunus'ta, Arap Baharı sınavı hala devam etmektedir. Bölge içinde barışçıl bir ortamın sağlanması konusunda tek örnek ülke kendileridir. Tunus'un gerek bölgesel gerek de toplum yapısı bakımından Suriye, Yemen, Libya ve Irak'taki iç savaşları tetikleyen unsurlarının olmaması bir avantaj olmakla beraber ülke için de farklı bir konuma getirmektedir. Bu farklı konum ise yurtiçindeki grupların ayrışmasına rağmen 'vatani

koruma' düşüncesinin kurulabileceğini göstermeleridir. Bu düşünce ile 'vatana' sahip olmak ve onu korumak diğer ülkelere karşı uzlaşmanın olmasını, güvenliğin olması ve en önemlisi huzurun sağlanması açısından önemli olmuştur. Ancak vatan olgusu bu ülkelerde bölücü güçlerin var olması açısından tehlikededir. Çünkü birlik ve beraberliği sağlayacak bir liderlerinin olmaması ya da ortaya çıkmaması ülke halkı için bir eksiklik olmuştur. Yıkılan rejim karşısında oluşturulan yeni rejim insanların şüphe ile bakmasına neden olmaktadır. Şüphe ile bakmasındaki ana unsur ise devrilen liderlerin yerine benzer birinin gelmesidir (Badrakhan, 2017).

Arap Baharı'nın başlangıcı olan yerde, Tunus'ta, gösteriler bir kez daha baş göstermiş ve halk; hayat şartlarının pahalı olması ve fiyat artışlarının yüksek olması sebebiyle tekrar polisle çatışmaya girilmiştir. Çıkan olaylarda 55 yaşındaki bir erkek protestocu yaşamını yitirmiştir. Tunus İçişleri Bakanlığı can kaybını doğrularken protestocunun baş dönmesiyle hastaneye müracaat ettiğini açıklamıştır. Resmi açıklamada kronik nefes darlığına bağlı olarak biber gazından zehirlendiği açıklanmıştır. Ama sosyal medyada bir polis aracının çarptığı ve hayatını çarpma sonucu kaybettiği yer almıştır. Tunus yerel basınında Kafsa kentinde olan ulusal güvenlik merkezine bazı göstericilerin saldırıda bulunduğu ve yağmaya giriştikleri yönünde haberler ortaya çıkmıştır. Tunus için 2018 yılı birçok ürünün vergilerle zamlandığı ve ek vergi getirilmesi için kozmetik, internet, akaryakıt gibi ürünlere zam uygulandığı bir yıl olmuştur (Milliyet, 2018).

2.9. Mısır Arap Baharı

Tunus'ta başlayan hükümete karşı tepki diğer Arap ülkelerinde de endişeye neden olmuştur. Bu telaşı da en çok Suriye ve Mısır hissetmiştir. Bu iki ülkede hissedilmesinin nedeni ise Tunus'a benzer siyasi, sosyolojik ve toplumsal yapılara sahip olmasıdır. Ayrıca bu ülkeler Arap dünyasında yankı uyandırması potansiyeline de sahiptirler.

2011 Mısır Devrimi; 25 Ocak 2011 ' den itibaren ülkenin her yanında rejime karşı birleşip seferber olmayı teşvik eden eylemler, protestolar, halk ayaklanmaları olarak tanımlanmıştır. Halk ayaklanmasına sebep olan unsurlar; olağanüstü hal durumu, işsizlik, ekonomik yolsuzluk, siyasi yapının bozuk olması, ifade özgürlüğünün kısıtlı olması, asgari geçim ücretinin yetersiz olması ve gıda ürünlerinin yetersiz olmasıdır (Elbistan, T.Y.).

Tunus'ta başlayan Arap Baharı en çok Mısır'ı etkilemiştir. Çünkü Mısır ile Tunus'un yönetim biçimleri birbirine çok benzerdir. Mısır'ı etkileyen Arap Baharı, halk

ayaklanmasının en büyüğü olarak kayıtlara geçmiştir. Mısır'da yaşanan bu halk ayaklanması hem Batı'yı hem de Arap dünyasını şok etkisinde bırakmıştır. Mısır halkının ayaklanmasındaki bir nedeni, Mısır ile Tunus'taki yönetim biçimlerinin bir nebze benzer olmasıdır. Mısır'da 30 yıldır hükümette olan Hüsnü Mübarek'in ülke içinde baskıcı tutumu, siyasi yapı, ekonomik sıkıntılar, halkın isyan etmesinde etkili olmuştur. Çıkan isyanda Tunus, Mısır'a örnek ve umut olmuştur. İsyanın kısa süre içinde yayılmasında en etkili rol ise internettir. Facebook, Twitter gibi sosyal medya unsurları örgütlenmenin kısa süre içinde olmasını sağlamış ve yayılmasındaki en etkili faktör olmuştur (Atalay, 2013: 60).

Hüsnü Mübarek'in 1981 yılından 2011 yılına kadar sürdürdüğü görevi istifa etmesiyle son bulmuştur. Hüsnü Mübarek'in yerine başbakan olarak Ahmet Şefik atanmıştır. Mısır'da yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimini Muhammed Mursi kazanmıştır. Mursi, Mısır'ın seçimle gelen ilk Cumhurbaşkanı olmuştur.

2011 yılında başlayan değişim, Mısır'da büyük umutlarla başlayıp seçimle gelen ilk Cumhurbaşkanı'na darbe ile sona ermiştir. Darbe öncesi Mısır halkının en çok şikâyet ettiği unsur fakirlik olmuştur. Devlet başkanı Hüsnü Mübarek'in ailesinin ve bürokrat kesiminin refah içinde yaşaması, halk tarafından hoş karşılanmıyordu. Fakirliğin ön planda olması ülkede huzursuzluğun çıkmasındaki en büyük etkendir. Mısır ile Tunus'un yönetim şekillerinin benzerliği, Tunus'ta başlayan ayaklanmanın Mısır halkı için de büyük umut olmasını sağlamıştır. Mısır halkının geneli Hüsnü Mübarek'in yönetimine karşı ayaklanmıştır ve kısa süre sonra halkın reform talepleri hükümete iletilmiştir. Hükümetin yaptığı reformlar yetersiz kalmasıyla beraber halk Hüsnü Mübarek'in görevi bırakmasını isteyerek isyan etmiştir. Burada önemli olan taraf Amerika Birleşik Devletleri olmuştur. Çünkü ABD planında Mısır ordusu üzerindeki etkisini kullanarak, Orta Doğu üzerinde tekrardan şekillendirmeyi ve otoriter rejim yerine yeni aktörlerin sahne almasını istemiştir. Mübarek'e muhalif olan gruplara destek vermesi Mübarek yönetiminin kısa sürede devrilmesinde etkili olmuştur. Sonuç olarak Mübarek yönetimi sonrası parlamento kurulmuştur ve Anayasa Komisyonu oluşturulmuştur (ORSAM, 2013: 59).

Mısır'daki yönetime askeriye'nin gelmemesini istemeyen sivil toplumdaki halkın güvendiği grup Müslüman Kardeşlerin olması ön plana çıkmasında etkendir. Bununla beraber askeri yönetimin kendi isteği doğrultusunda değil daha demokrat olan bir şekilde seçim yapılmıştır. Hüsnü Mübarek'in görevi bırakmasından sonra Muhammed Mursi seçimle başa gelen ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Bu seçim Mısır için bir dönüm noktası

olmuştur. Mısır'da yeniden muhalefetin oluşması ve bu muhalefetin dıştan yardım alması Mursi yönetimine karşı ittifaklar oluşmasını sağlamıştır. Mursi yönetiminin işi de zor olmuştur. Mübarek yönetimi sonrası oluşan izlerin silinmesi uzun zaman alması beklenmektedir. Ancak bu süre Mursi yönetimine verilmemiştir. Mursi'nin göreve başlamasıyla beraber muhalefet safları daha belirginleşmeye başlamıştır. Muhalefet safları genel hatlarıyla liberal ve seküler devrimci gruplardan oluşmaktadır. Mübarek döneminden kalma ve özellikle yargı gibi devlet bürokrasisinde kümelenen kişiler ve Kıpti gruplardan oluşması da etkindir. Bu kadar çok unsur varken Mursi yönetiminin çok sağlıklı işler yapması mümkün değildi. Bunlarla beraber 1 Temmuz 2013 günü askeri güç Mursi yönetimine 48 saat süre vererek ülkedeki huzursuzluk ortamının giderilmesini istemiştir. Ama bu verilen süre içinde hiçbir çözüm bulamayarak Mursi görevinden alınmıştır. Mursi ve Müslüman Kardeşler yöneticilerinin seyahat yasağı, müebbet hapis cezası ve idam cezasına çarptırılmak suretiyle askeri darbe ile görevleri sona erdirildi. Son olarak da devrim sürecinden darbe sürecine geçiş de bu noktaya başladı (Türkiye Gazetesi, 2015).

Mısır'da gelişen Arap Baharı olayları karşısında Mübarek yönetiminin istifa etmesi Mursi'nin seçimle Mısır'ın ilk kez Cumhurbaşkanı olmasıyla devam eden süreçte, dış unsurların muhalefete desteği ile ülkenin daha iyi yerlerde olması beklenirken ülke eski haline döndürülmüştür. Yani Arap Baharı etkisini tam göstermeden, yönetime el koyan askeri güç ülkeyi tekrar başladığı yere götürmüştür. Arap Baharı, Mısır için kısa dönüş olmuş, Mübarek dönemindeki eski huzursuz günler geri gelmiştir.

2.10. Libya Arap Baharı

Libya, ulus bir devlet değildir. Libya' da sekizi bulan kabile vardır. Bu kabileler kendilerini Libya ulusuna ait olarak görmemektedirler. Nüfusun büyük çoğunluğunu Arap toplumu oluşturmaktadır. Diğer Arap ülkeleri gibi Libya'da kendine özgü özellikleri olan toplumsal bir yapıya sahiptir. Libya'yı asıl ayıran özellik diğer Arap ülkelerine göre çok parçalı kabilelerinin olmasıdır (Akbaş ve Düzgün, 2012: 68).

Arap Baharı, Tunus'ta, Buazizi'nin kendisini yakmasıyla başlayan bir halk hareketidir. Bu hareketle ülkeyi yöneten Zeynel Abidin eşiyle birlikte 14 Ocak 2011'de Suudi Arabistan'a kaçmış olayların 'kansız' bir biçimde sonuçlanmasını istemiştir. Orta Doğu'da çıkan bütün olayların aynı şekilde kan dökülmeden bitirilmesi düşünülmüş ancak olaylar bu şekilde gerçekleşmemiştir. Arap Baharı etkisi bütün Orta Doğu ülkelerini bir

domino taşı gibi etkilemiştir. Halk ayaklanmaları kısa sürede artmıştır. Genç işsizlik oranı yüzde otuzlara ulaşırken Kaddafi ve yakınlarının yaşadığı refah, Libya halkını rahatsız ederek olayların tırmanmasına sebep olmuştur. Libya, Tunus ve Mısır'daki halk ayaklanmalarının çıkış sebepleri arasında benzerlikler vardır. Bunların başında ekonominin kötü olması, işsizliğin fazla olması, ülkeyi yöneten kişilerin zenginlik içinde yaşaması gelir.

Libya, ekonomisi petrole dayanmaktadır. Ancak petrolden gelen finansal kaynak yetersiz gelmeye başlamıştır. İstihdam düzeyi yeterli seviyeye gelmeyince de ülkedeki genç nüfus sokaklara dökülüp, ayaklanmaları başlatmıştır. Bu ayaklanmalar, Tunus ve Mısır'da yaşanan halk ayaklanmalarından daha farklı sonuçlar doğurmuştur. En önemli farklarından birisi ülkenin iç savaşa sürüklenmesidir. Ayrıca, muhalifler ve rejim yanlısı olanlarla çatışmalar çıkmıştır. Kaddafi rejimi, 17 Mart 2011 tarihinden sonra Bingazi şehrini bombalamıştır. Ama Kaddafi'nin savaş pilotları bombalama emrine uymayarak Malta'ya iniş yapmıştır. Bu karar, Kaddafi'nin gücünün kırılmasına neden olmuştur. Kaddafi'nin kendi ülkesinin pilotlarının emrine uymayarak başka bir ülkeye iniş yapması, NATO'nun Libya üzerinde müdahale hakkını doğurmuştur (Nazım, 2015).

Libya'da, Arap Baharı 17 Şubat 2011'de başlamıştır. Libya, 23 Ekim 2011 'de Kaddafi rejiminden kurtarılmıştır. Kaddafi, 1969 yılında yaptığı darbe ile ülkeyi ele geçirmiş ve kendi ideolojisini ülkeye benimsetmiştir. Muammer Kaddafi'ye karşı toplumsal ayaklanmalar 15 Şubat 2011'de başlamıştır. Ayaklanmanın çıkmasındaki olay: rejim karşıtı Avukat Fethi Terbil'in tutuklanması ve gösterilere polisin sert müdahalesi ile başlamıştır. 17 Şubat devrimi olarak adlandırılan Kaddafi karşıtı hareket, 5 Mart'ta Ulusal Geçiş Konseyi'nin kurulduğunu ilan edilmiştir. Kurulan konsey ülkeler tarafından tanınmıştır. Demokrasi, adalet ve özgürlük, konseyin temel ilkeleri olarak ilan edilmiştir (Demir, 2011: 50).

Libya, Arap Baharı'na kadar olan süreçte yani 42 yıllık Kaddafi yönetiminde demokrasiyi hiç yaşamayan bir devlet olmuştur. Kaddafi'nin egemenliğine son vererek demokratikleşme yolundaki ilk adımı atmıştır. Kaddafi için işin en kötü yanı 20 Ekim 2011 tarihinde halkın Kaddafi'yi katleddiğine öldürmesi olmuştur. Kaddafi'nin ölümü ile Libya'daki Kaddafi rejimi de sona ermiştir. Libya için demokratikleşme süreci zor ve uzun bir süre olacaktır. Çünkü 42 yıllık bir süreçten sonra demokratik bir düşünce anlayışına geçiş ülke için zor olmuştur. Libya demokrasiye kavuşmak adına verdiği çabadan dolayı dünyada birçok ülkeden destek görmüştür. Son olarak yaşanan bu süreçte Libya için

toplumsal sorunların fazla olması olağan bir durumdur. Siyasal istikrarın sağlanması ile ülkede demokratik anlayışın tamamen oturmuş olması muhtemel olarak görülmektedir.

2.11. Suriye Arap Baharı

Suriye’de başlayan Arap Baharı, diğer Orta Doğu ülkelerinden farklı bir şekilde ortaya çıkmamıştır. Orta Doğu’da domino etkisi yaratan Arap Baharı bütün Arap ülkelerinin genelinde aynı rejimle yönetilmeleri ve bu ayaklanmaların Tunus’ta başarılı olması diğer halklara da örnek olmuştur. Suriye’de olayların başlamasında etkili olan gelişme, Dera’da duvara rejim karşıtı yazılar yazan bir grup gencin tutuklanmasıdır. Ailelerin çocuklarının geri verilmesini talep etmelerine rağmen geri verilmemeleri üzerine Dera’da olaylar başlamıştır. Dera’da başlayan protestolar ülke geneline hızlı bir şekilde yayılmıştır. Esad yönetimine muhalif olanlar da bu protestoları benimsemiştir. Bu protestoları benimseyen muhalifler 15 Mart’ı ‘ Öfke Günü’ ilan ederek bütün ülkeye yayılmasında önemli rol oynamışlardır. Asıl önemli olay, 18 Mart ‘ta Cuma namazı çıkışı Şam, Halep, Hama ve Humus gibi yerlerde protestoların başlamış olmasıdır (Toraman, 2015: 63). Bu olaylarla Arap Baharı etkisini Suriye’de de göstermeye başlamıştır.

Esad yönetimi çıkan bu olayları ilk başlarda çok ciddiye almamıştır çünkü çıkan protestoların Batı kaynaklı olduğu düşünülmüştür. Protestoların boyutları ciddi seviyelere çıkınca bazı reform kararları alınmıştır. Yapılan reformlardan bir tanesi askerlik süresinin 21 aydan 18 aya indirilmesidir. Dera valisinin halka karşı tutumu çok sert olunca halkın isteğiyle Dera valisi görevden alınmıştır. Kürtlere vatandaşlık verilmiştir. 1963’ten beri yürürlükte olan sıkıyönetim kaldırılmıştır. Yolsuzlukla mücadele edilmesi ve rastgele tutuklamaların yapılmaması gibi çeşitli reformlar uygulanmıştır ama bu reformlar halk için yeterli olmamıştır. Halkın gösterilerle haklarını dillendirmeye başlaması ve muhalif grupların bu sese karşılık vermesiyle çıkan çatışmalar iç savaşa dönüşmüştür (Sandıklı ve Semin, 2012: 6-8). İç savaşa dönen halk ayaklanmaları, muhalefet ve rejim yanlıları arasında kazananı bir türlü belli olmayan bir çekişme halinde devam etmiştir (Dağ, 2014).

Suriye’de devam eden savaşta halkın toplumsal yapısı değil, küresel güçlerin devreye girmesiyle bölge üzerindeki çıkarlar etkili olmuştur. Bölgenin önemini kavrayan dış güçler Esad yanlısı ve Esad karşıtı olarak ikiye bölünmüştür. Esad yanlısı olanlar: Rusya, Çin ve İran; Esad karşıtı olanlar ise: ABD destekli Suudi Arabistan, Katar, Türkiye, Fransa, Lübnan ve Libya olmuştur (Şen, 2013: 72). İran ve Irak’ın, Suriye’nin yanında durma

sebebi Tarsus limanında bulunan yeni gaz sahasıdır. İslamcı olmalarının yanı sıra ‘Şii Enerji Hattı’ kurmak istemeleri de İran ve Irak için başka bir nedendir (Tavukçu, 2014: 80). Rusya ise ABD’nin Suriye üzerindeki etkisinin azalması, Tarsus Limanındaki mevcut askeri gücü kaybetmemek ve Suriye ile olan silah ticaretini devam ettirmek için Esad rejimini desteklemektedir (Deniz, 2013: 324). Çin’in Esad rejimi yanında durma nedeni ise: Rusya ile daimi üyesi olduğu Birleşmiş Milletler Genel Kurul’unda, Esad rejimi hakkında çıkacak olumsuz bir karar da veto hakkını kullanmasıdır (Süer, 2012: 13). Suriye’de oluşan bu rejim karşıtı ve yanlısı tutumlarda hepsinin kendine göre çıkarları vardır. Ülkelerin görünen ortak tavrı, fırsatını yakaladığı anda en güçlü olma isteğidir. Güçlü olma isteği birbirine düşman ülkeleri bile yakın, dost ülke yapabilmektedir. Suriye’nin bu kadar karmaşık bir yapıya bürünmesinde en etkili olan faktör dış güçlerin devreye girmesidir. Arap Baharı, Suriye ile birlikte çok farklı bir boyuta ulaşmıştır. Yerel düzeyde olan istekler bir anda uluslararası düzeye çıkmıştır. Sonuç olarak ülkede hala Esad rejimi geçerliyken olaylar başlangıca göre çok daha karışık bir hal almıştır.

2.12. Yemen Arap Baharı

Arap Baharı’nın vurduğu bir başka ülke de Yemen olmuştur. Yemen de Orta Doğu bölgesi içinde Arap Baharı etkisini iç savaş geçirerek yaşamıştır. Yemen’inde diğer Arap ülkeleriyle benzer özelliklere sahip olması (işsizlik, gelir dağılımı adaletsizliği, eşitliğin olmaması gibi), ayaklanmaların çıkmasında etkili olmuştur. Yemen’i diğer Arap ülkelerinden ayıran en önemli özelliği suyollarından biri olan Bab-ül Mendep Boğazını kontrol etmesidir. Bu boğazın kontrolü özellikle ABD’yi ve Suudi Arabistan’ı etkilemiştir. Yemen’de olaylar başladığı zaman siyasi gücün, resmi devlet yapılarından ziyade, hesap vermek zorunda olmayan elitlerin elinde olduğu anlaşılmaktadır. Yemen çok farklı yasaların olduğu, yaşadığı ve yarıştığı bir mücadele alanına dönmüş bir ülkedir. Siyasi ve ekonomik olarak insanların ülke yönetimine karşı çıkmasının sebebi ise devletin yapısının yabancılaşması ve ayaklanmalarla ülke içinde huzursuz bir ortamın olmasıdır (Hill ve Nonneman, 2011: 4).

Yemen’de, Arap Baharı aynı Tunus’taki ve Mısır’daki gibi gençlerin sokağa çıkmasıyla başlamıştır. Halkın değişmesini istediği, özgürlük, adalet ve onur kazanmak ve yeni bir rejimdir. Yemen’in Sanaa’daki Tağyir Meydan’ında gençlerin toplanarak siyasi meseleyi ele almaları, ülkede muhalefet partilerinin gerekli reformların başlatılmasında

başarısız olması ayaklanmanın çıkışında etkili olmuştur. Dikkat edilecek husus muhalefet partilerinin de rejimin başarısızlığında paylarının olmasıdır (Sharqieh, 2011: 221).

Yemen, Arap Baharı sürecinde diktatörünü deviren son ülke olmuştur. Bundan sonra gelen ülkeler bu sonuca ulaşamamışlardır. Yemen’de çıkan ayaklanmalar da diğer ülkelerde çıkan ayaklanmalarla aynıdır. Ülkede, yolsuzluk, işsizlik, adaletsizlik gibi etmenlerin fazla olması isyanların çıkmasında etkili olmuştur. Arap ülkeleri içinde en düşük erişimli internete sahip olan Yemen’de bile sosyal medyanın rolü büyük olmuştur. Facebook ve Twitter gibi platformlar ayaklanmaların yayılmasında etkin rol oynamıştır. Yemen’de diğer Arap ülkelerden farklı olan nokta İslamcıların yeni kurulacak rejimde muhtemel rolüne ilişkindir. Yemen’de 1990’dan beri İslamcı siyasi aktörler modern Yemen devletinin kurulmasında etkin rol oynamıştır. Böylelikle diğer Arap ülkelerine (Tunus, Mısır, Libya) göre İslamcı bir devlet anlayışıyla yönetilmesi de muhtemeldir (Durac, 2012: 14-15).

Yemen’de çıkan olaylar Kasım 2011’de Körfez İşbirliği Konseyi ve Ali Abdullah Salih arasında imzalanan Barış Planı çerçevesinde sona ermiştir. Ülke yönetimi şubatta yapılan seçimle Salih’in yerine Mansur Hadi’ye geçmiştir. Arap Baharı, Yemen’e demokrasi getirmemiş tam tersine ne kadar bölünmüşlük, aşiret arası sorun, devletin kurumları arasında ne kadar zayıf bağ olduğunu gün yüzüne çıkarmıştır. Hatta ülkede çıkan iç savaş ile ülke ekonomisi çökmüştür. Yemen’den sonra isyan çıkaran diğer ülkeler de diktatörünü deviren olmamıştır.

2.13. Bahreyn Arap Baharı

Bahreyn’de çıkan Arap Baharı ayaklanması 14 Şubat 2011 ‘de patlak vermiştir. Ülkede çıkan ayaklanma da diğer Arap ülkeleriyle benzerlik göstermektedir. Hak, özgürlük, adalet, demokrasi gibi konular üzerinde eşitliğin sağlanmasını istemişlerdir. Bahreyn konum olarak güç savaşı veren iki ülkeye yakın konumdadır. Bu güç savaşı veren ülkeler İran ve Suudi Arabistan’dır. Ülke olarak Bahreyn, Şii ve Sünni bir nüfusa sahip olmasının yanı sıra Körfez ülkeleri ile ABD için müttefik tampon konumunda bir ülkedir (Koldaş ve Köprülü, 2011: 51).

Bahreyn’de Şii nüfusun fazla olması ve Sünni bir yönetimin çatısı altında yönetilmesi ayaklanmaların çıkmasında etkili olmuştur. Çıkan ayaklanmalarda ülkede demokratik anlayışın olmaması en temel sorun olmuştur. Ülkede çıkan ayaklanmaları bastırmada yardımcı ülke Suudi Arabistan’dır. Suudi Arabistan ülkenin bazı kentlerine

işsizlik yardımı, devlet memuruna zam, işsiz olan kesime iş, çalışanlara prim vaadi gibi konularda destek verip ve tedbirler alınmasını sağlamıştır (Aydın, 2013: 32-40). Şii-Sünni arasındaki çatışmadan ziyade nüfusun da hızlı artması ve Arap Baharının etkisini göstermesi bölgenin sürece girmesini hızlandırmıştır (Üçağaç, 2015: 260). Bahreyn ve İran'da Şii nüfusun fazla olması nedeniyle İran, Bahreyn'e destek vermiştir. Bölgesel gücün tamamen İran'a geçmesini istemeyen Suudi Arabistan da Şii politikalarına müdahalede bulunmuştur. Kısacası Suudi Arabistan, İran'ın bölgede güçlenmesinden korkmuştur (Oğuzlu, 2011: 38).

Bahreyn'de çıkan Arap Baharı, Orta Doğu ve Körfez ülkeleri için odak olmuştur. Bahreyn'de çıkan olaylar dünyada da etkisini göstermiştir. Ülkede çıkan ayaklanmalarda Şii ve Sünni kavgasının taraftarları olmuştur. Şii tarafına İran destek verirken, Sünni tarafına Suudi Arabistan, İngiltere, ABD ve Türkiye destek vermektedir. Bahreyn olayları bölgede mevcut olan sorunların daha da derine inmesini sağlamıştır. Sosyal gruplar arasındaki mezhep çatışması daha da derinleşmiştir. Suudi Arabistan ve İran için tampon bölge olması mezhepçi boyutunu farklı kılmıştır (Bahrain Center for Human Rights, 2009).

2.14. Katar Arap Baharı

Katar, Arap Baharı'nda arabulucu değil bir destekçi olarak görülmeye başlanmıştır. Aslına bakıldığında zaman Katar, uluslararası ilişkiler doktrinini ülke anayasasında belirttiği gibi, barış ve istikrarın sağlanması üzerine kurmuştur. Bu yaklaşımı Katar'da kendi iç işlerine karışılmaması, barışçıl yolların aranması, barışçıl olan ülkelerle etkileşim kurulması ve halkın kendi kararlarını tayin etmesini sağlayan bir yaklaşıma dayandırmaktadır. 1990'ların ortalarından itibaren Katar'da yönetime gelen hükümetler hep bu ilkeye göre hareket etmişlerdir. Arap Baharı öncesi arabulucu rolünü üstlenerek genelde sorunların çözülmesinde etkin rol oynamıştır. Bu arabuluculuk rolü Katar'ın uluslararası düzeyde saygınlık kazanmasına neden olmuştur. Örneğin; 2007 yılındaki Libya'daki tutuklu doktor ve hemşirelerin serbest bırakılması ve 2008'de Lübnan'da imzalanan anlaşmaya arabuluculuk etmesi bunun iyi bir örneğidir. Ama Arap Baharı etkisi ile bölgedeki siyaset sahnesi de büyük bir değişime girmiştir. Ülkenin uluslararası alanda imajı uzlaştırıcı arabuluculuktan çıkıp aktif bir destekçi konumuna gelmiştir. Arap Baharının, Orta Doğu'da gösterdiği etkiyle değişen siyasi yapılar, bölünen jeopolitik yapılar Katar için 'etkile ve söz geçir' politikası Orta Doğu ülkelerinde ciddi bir başarı getirmiştir. Katar'ın kendisine benimsediği kimseye bağlı kalma, bağımsız düşünme gibi unsurlar ülkenin kendisine duyduğu özgüveni ortaya koymaktadır (Aljazeera, 2014).

2.15. Arap Baharı'nın Nedenleri ve Sonuçları

Arap Baharı'nın ortaya çıkmasında; yüksek işsizlik, gelir dağılımında adaletsizlik, yolsuzluk, yüksek enflasyon, kayırmacılık, yoksulluk, yönetimlerin kötü davranışları, demokrasi eksikliği, konut sorunu, sosyal ve siyasal düzeyde hükümetlerin cevap verme konusunda yetersizlikleri ve başarısızlıkları etken olmuştur. Bu süregelen sorunların uzun yıllar devam etmesi, oluşan protestoların din ayrımı yapılmaksızın (Müslüman, Hristiyan ve dindar, seküler gruplar gibi) farklı toplumsal grupların bir araya gelmesine neden olmuştur (Şulul, 2015: 123).

Arap Baharı'nın ortaya çıkışına ilişkin protestoların yaşandığı ülkelerde, özellikle petrol yönünden zengin olmayan ülkelerin de tetikleyici bir unsur olduğu söylenmektedir. Bu ülkelerde Enflasyon oranları ortalama yüzde 25-30 arasında değişkenlik göstermektedir (Mushtaq ve Afzal, 2017: 2-3). Mısır, Tunus, Yemen ve Fas gibi ülkelerde gıda fiyatlarındaki yüksek artışların olması, Arap Baharı öncesinde de protesto gösterilerine sebep olmuştur. Örneğin Mısır, gıda fiyatlarının artışından en fazla etkilenen ülke olmuştur. Mısır'da ekmeğin fiyatının yüksek olması ve devletin sübvansiyonları azaltması halkın yüzde 60'ını etkilemiştir. Mısır da bir kişinin günlük geliri yaklaşık olarak iki dolara düşmüştür. Ülkenin yüzde 60'ı sübvansiyonlu ekmeğin yemekte zorunda kalmıştır (Löfgren ve El-Said, 2001). 2007 ve 2008 yıllarındaki buğday fiyatlarındaki yükselme de Mısır'daki ekmeğin fiyatlarını yüzde 37 oranında artırmıştır (Dodge, 2012: 11). Mısır gibi ülkelerde temel ihtiyaçların fiyatlarının yükselmesi ve sübvansiyonların azalması insanların yaşam kalitelerinin düşmesine de neden olmuştur. Arap Baharı süresince yaşanan bu olaylar sokaklarda öfke patlamasına neden olmuştur.

Arap Baharı'nda ekonomik nedenlerin yanı sıra siyasal ve yönetsel iki temel neden daha vardır. Orta Doğu'da devletlerin yönetim şekilleri, darbeler ve darbecilerin özellikleri, liderlerin ideolojileri, uzun yıllar çözülmeyen çatışma ya da krizler (Arap-İsrail savaşı), petrolün ağırlıklı olarak ekonomiye yön vermesi, dinler, mezhepler gibi konular ele alınmıştır. Bu konularla ilgili olarak gerek akademik gerek bilimsel çalışmalarla Orta Doğu hakkında daha çok bilgi verilmeye çalışılmıştır. Orta Doğu 20. yüzyılın başında kurulmuş ve yüzyıl boyunca farklı şekillerde iç ve dış otoriteler tarafından şekillendirilerek anti-demokratik devletlerden oluşan bir sistem olarak varlığını sürdürmüştür (Gözen, 2016: 137-138).

Arap Baharı'nı ortaya çıkaran bir diğer faktör teknolojik gelişmeler ve kültürel farklılıklardır. Kültürel nedenlere bakılırsa: küresel dünyada artan iletişim ve ulaşım imkânlarının sonucu olarak, Arap gençlerinin sosyal medyayı sık kullanması, dünyada olup biten her şeyden haberdar olmaları ve demokrasi ile yönetilen ülkelere özenmelerini doğurmuştur. Bunun sonucunda gençler sisteme karşı ayaklanmıştır (Paksoy v.d, 2013: 178). Arap Baharı döneminde halk, internet ve mobil telefonlar sayesinde polisin sert tavrını, uyguladığı işkenceleri kaydederek sosyal medyada yayınlamış bu tutum da mevcut yönetimlerin sorgulanmasına neden olmuştur. İnternetin aşırı yaygın kullanılmasına rağmen yaşanan olayların görüntülerinin televizyon kanallarına sızması insanların iyi organize olduklarını göstermektedir. Hatta gaz bombalarının atılma anında etkisinin kola ve limonla giderildiğine dair bilgiler de bu görüntülerde yer almıştır (Akbıyık ve Öztürk, 2012: 1016-1020).

Arap Baharı sonunda kitleselleşen protestolarda, Orta Doğu ülkelerinde temel sorunların uzun yıllar sürmesi ve iktidarda olan hükümetlerin kendi ailelerine fazladan görevlerin verilmesi nedeniyle demokratik olan rejime geçiş için baskı yapılmıştır. Tunus, Yemen, Mısır, Libya gibi Orta Doğu ülkelerinde on yılı aşkın süre ülkeyi yöneten kişiler seçim yolu ile devrilememiş, Arap ayaklanmalarıyla devrilmiştir. Bir diğer Orta Doğu ülkesi olan Suriye'de ise işler zannedildiği gibi kolay olmamıştır. Ülke içinde rejim karşıtı ayaklanmalar olmasıyla birlikte yapılan protestoların iç savaşa dönüşmesine ve binlerce masum insanın ölümüne neden olmuştur. Fas, Suudi Arabistan, Cezayir gibi komşu ülkeler de yönetimlerinde ufak çaplı yenilikler yaparak kendisine muhalif olanları bastırmıştır (Aktaş, 2016: 149).

Arap Baharı ile adlandırılan bu olayın aslında Orta Doğu ülkelerine bahar getirmediği daha sonraki yıllarda anlaşılmıştır. Çünkü Orta Doğu'da yaşanan olaylarda bahar havasından çok bir kış havasının estiğini görmek mümkündür. Arap Baharı denildiği zaman aslında birçok ülkenin ön görmediği, devletin baskıcı, zorlayıcı, yıpratıcı tutumları karşısında halkın verdiği bir tepkidir. Tunus'taki Buazziz'in kendisini hükümet binası önünde yakmasıyla başlayan olaylar, domino taşı etkisiyle diğer Arap ülkelerine sıçramış bu sıçramanın etkisiyle de 30 yılı aşkın ülkeleri diktatörlükle yönetenlerin sonu hazırlanmıştır.

Olayların ilk başlarında yer alan birlik ve beraberlik duygusu, zamanla iç çatışmalara, siyasi kavgalara, mezhep çatışmalarına dönmüştür. Ama en önemlisi her şeyin olması gerektiği gibi yani halkın istediği gibi olmamasıdır. Başlarda halk ayaklanmasında

bir dış güç unsuru yoktu ama zaman ilerledikçe bölgede güçlü olmak isteyen devletler devreye girdi ve beklenmedik sonuçlar ortaya çıktı. Bu beklenmedik sonuçlardan söz edilmek gerekirse:

Monarşilere Arap Baharı Etkisinin Vurmaması: Orta Doğu'nun zengin aileleri için korktukları gibi bir son olmadı. Diktatörlükle yönetilen ülkelerde ya rejimi çöktü ya da rejimlerinde sarsıntılar yaşandı. Yaşananlar bunlarla sınırlı kalmamıştır. Halk hareketlenmeleri olduğunda hükümetin sert tepkileri olmuştur. Örneğin; Bahreyn'de yapılan protestolara karşı sert uygulamalar yaşanmıştır. Diğer ülkelerde de benzer şekilde tepkiler vermiştir ama daha küçük hesaplar yaparak tepkilerini ortaya koymuşlardır. Mesela Katar'da durum daha farklı olmuştur. Ayaklanmanın olduğu ilk aylarda kamu da çalışanlarının maaşlarına zam yapılmıştır. Körfez ülkelerinde en ağır en zor işler göçmenlere yaptırılır. Körfez ülkelerinde çalışan göçmenler eğer hükümete isyan ederse, çalışma koşullarına isyan ederse direkt sınır dışı edilmektedirler. Sonuç olarak elinde gücü olan, parası olan ülkelerde birtakım önlemler alınarak tepkilerin büyümesi önlenmiştir.

Orta Doğu'daki Kararları Artık ABD'nin Vermiyor Olması; Arap Baharı ABD için iyi sonuçlanmamıştır. Dönemin başkanı olan Obama, Arap Baharı başlangıcında müttefiki olduğu Mısır, Suudi Arabistan ve İsrail'in Orta Doğu'da durgun olduğunu ön görmüştü. Mısır'da seçimle gelen Mursi'nin ordu tarafından devrilmesiyle sonuç olumsuz yönde gelişti. Mısır'da Müslüman Kardeşlerin seçimi kazanması ABD'nin etkisinin azalmasına sebep oldu. Orta Doğu için hala süper güç olmasına rağmen ABD, artık istenmeyen bir ülke konumuna gelmiştir. Bölgede olacakları kestirmekte güçlük çekmesi ve kazanan taraf değil sorunlu olan taraflara yönelmesi de ABD için olumsuz olmuştur.

Sünniler ve Şiiiler Arasındaki Çatışma; Suriye'de silahsız kişilerin silahlı kişilere karşı yaptığı direnişle mezhepsel ayrılıkların başlaması ve bunun hızlı bir şekilde yayılıp iç savaşa dönüşmesi herkesi şaşırtmıştır. İran'ın Şii desteğinin, Suudi Arabistan'ın da Sünni desteğinin olduğu bilinmektedir. Bu iki ülkenin Suriye'de fiilen savaş halinde olmaları da mezhepler arasındaki çatışmayı gözler önüne sermektedir. Neredeyse Arap ilkelerinin tamamında Şii-Sünni çatışmaları hat safhalara çıkmıştır.

Arap Bahar'ında İran'ın Kazanması; Arap Baharı'nın ilk başlarında İran dışlanan bir ülke olmuştur. Kimse İran'ın yapacağı Nükleer enerji programlarıyla başarılı olduğunu

düşünmemiştir. İran'ın uyguladığı başarılı Nükleer enerji politikası Orta Doğu'da kazançlı çıkmasını sağlamış ve güçlü ülkelerle müzakere yürütmesini doğurmuştur.

Kaybedenler Kazandı; Kimin yendiği kimin yenildiğini söylemek bu coğrafya için çok güç bir durumdur. Geçirgen bir yapısı olan bu coğrafyada her an her şey olabilmektedir. Bunun en güzel örneği ise Mısır'da seçim kazanan Müslüman Kardeşlerin lideri Mursi'nin, ordunun yönetime el koymasından sonra idama mahkûm edilmesidir.

Kürtler Kazançlı Çıktı; Irak Kürdistanı bu çatışmalarda şu an için kazanç elde edenlerin başında gelmektedir. Hatta ilk kez devlet kurma hayalleri bu kadar gerçek olabilmektedir. Irak bölgesinin kuzey kesimindeki yeraltı zenginliklerinin fazla olması, Türkiye ile bağımsız ekonomik ilişkiler kurmasına neden olmaktadır. Kendilerine ait bir ulusal marşları, bayrakları ve silahlı kuvvetleri olması nedeniyle Kürdistan Devleti'nin varlığı söz konusu olabilmektedir. Irak'ın yavaş dağılması ve bölgede iç karışıkların çok olması Kürtlerin kazançlı çıkmasında en muhtemel olasılıktır.

Kadın Kurbanlar; Mısır'da çıkan Arap Baharı'nda kadınların, bireysel hakları ve özgürlükleri için cesurca mücadele etmeleri öne çıkmıştır. Thomson Reuters'ın araştırmasına göre Mısır, kadınlar açısından Suudi Arabistan'dan sonra gelen en kötü ikinci yer olmaktadır.

Sosyal Medyanın Gücü Abartıldı mı? ; Sosyal medya protestoların başlamasında ve duyurulmasında en etkin yer olmuştur. Çünkü insanların Facebook ve Twitter gibi sosyal medya hesaplarını kullanmaları ayaklanmanın başlamasında önemli rol üstlenmiştir. Ancak sosyal medya kullanımı iyi eğitim görmüş, varlıklı liberal seçkinleriyle sınırlı kalmıştır. Orta Doğu ülkelerinde okuma-yazma oranı yüksek olmadığından internet erişimi oldukça sınırlıdır. Ülkelerde haberler daha çok uydu televizyonlarından alınmıştır.

Dubai'deki Emlak Fiyatlarının Yükselmesi; Orta Doğu'da yaşanan bu gelişmeler bölge sınırlarını da aşmıştır. İnsanlar özellikle güvenli buldukları yerleşim bölgelerine yönelmişlerdir. Bu güvenli yerin başında Dubai gelmektedir. Mısır, Tunus, Libya, Suriye gibi ülkelerde yaşayan varlıklı aileler, paralarını ve ailelerini korumak için Dubai'ye yönelmiştir. Dubai'ye gelen bu zengin aileler de konut fiyatlarının arttırılmasına sebep olmuştur.

Orta Doğu'nun Haritası; Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Fransa'nın çizdiği, Orta Doğu haritası artık bozuluyor gibi görünmektedir. İlerleyen yıllarda Suriye ve Irak'ın varlığını sürdürebilmesi ya da başka bir devletin ya da devletlerin kurulup kurulmayacağını söylemek güçtür (BBC, 2013).

Arap Baharı sürecinde göz ardı edilen önemli bir nokta ise şiddetli toplumsal patlamaların çıkabilme ihtimalidir. Özellikle Arap Sünni dünyasında çok boyutlu ve derin krizlerin yaşanmasının sadece siyasi sonuçları olmamıştır. Ekonomik, fikri, felsefi ve hukuki alanlarda da krizler yaşanmıştır. Bu toplumsal hareketlilik dış kaynaklı değil tam tersi içyapıdan kaynaklanmıştır. Yani halkın kendisine uymayan bir durumda yeniden bir ayaklanma yaşanması muhtemeldir. Yemen, Libya ve Suriye'de merkezi devlet çöktüğü ya da merkezi hükümetin gücü sarsıldığı anda silahlı güçler özerklik ilan etmektedir. Bu silahlı güçler de kendi kurallarını koyarak kendilerini ispat etmek suretiyle bölgede etkin olmaya çalışmaktadır. Bölgedeki sınırları dış güçler değil kendi iç savaşlarında kendi halklarının kanı çizecektir. Diğer taraftan Arap Baharı'nın artan maliyetleri de asıl halkı etkilemektedir. Bölgede çıkan çatışmalarda insanların suçsuz yere ölmesi, yersiz yurtsuz kalmaları büyük sorun oluşturmaktadır. İnsanların tarihini, el yazma kitaplarını, tarihi hafızalarını da yok etmeye başlanması ve yağma olaylarının tırmanmasıyla bölge daha kötü bir hal almış, kültürel olarak da gerilemeye başlamıştır. Arap Baharı ile Orta Doğu ülkeleri arasında yaşanan bu kardeş kavgaları var olan kaynaklarını tüketmeye, birikimlerini eritmeye başlamıştır. Ortaya çıkan kargaşa da fırsatçılık üst düzeye çıkmış halkın durumu önemsenmemiştir. Bölge içinde birbirini bitirme politikası hiçbir zaman son bulmamıştır. Bölgede birbirinin devamı niteliğinde olan örgütler her zaman olmuştur (Kor, 2016).

Tunus'taki bir seyyar satıcının kendini ateşe vermesi üzerinden yedi yıl geçmiştir. Tunus'ta başlayan olaylar diğer Orta Doğu ülkelerini de etkilemiştir. Arap Baharı süreci, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine birçok değişim getirmesiyle beraber bazı ülkelerde iç kargaşa, isyan, çatışma gibi unsurlar hala devam etmektedir. Özellikle Mısır ve Tunus'ta diğer Orta Doğu ülkelerine göre iktidar değişikliği nispeten işe yarayan bir istikrar sağlamıştır. Libya da durum bu kadar kötü değildir. Suriye'de ise iç savaşın şiddetle sürdüğü ve Devletin Başkanı olan Beşar Esad'ın artık görevinden uzaklaşmasının zor olduğu dile getirilmeye başlanmıştır. Bahreyn'de kraliyet ailesi, baskıcı ve sert tutumuyla iktidarını sağlama almış durumdadır. Yemen'de ülkeyi 30 yıl boyunca yöneten ve 2011 yılında suikasta uğraması sonucu ülkeyi terk eden eski Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih

uğradığı saldırı sonucunda yaşamını yitirdi. Salih'in en önemli rolü Orta Doğu coğrafyasının soğuk savaş sonrasında şekillenmesinde etkili olmasıydı. Arap Baharı'nda adı geçen bu devletlerin liderlerinin sonları hemen hemen aynı olmuştur. Ülke de çıkan isyan sonucu ya ülkelerini terk etmek zorunda kalmışlar ya da aldıkları sert önlemlerle isyanları bastırmışlardır. Ama önemli olan husus Arap Baharı'nın bir başkaldırı ve ezilmeye karşı gösterilen bir tepki olmasıdır (Habertürk, 2017).

2.16. Arap Baharı'nın Ekonomik Sonuçları

Arap Baharı, etkili olduğu ülkeleri ekonomik yönden de önemli oranda etkilemiştir. Aşağıdaki tabloda söz konusu ülkelerdeki makroekonomik göstergeler Arap Baharı öncesi ve sonrası şeklinde belirtilmiştir. Olayların çıktığı ve etkili olan ülkeler ele alınarak tablolar hazırlanmıştır.

Tablo 2.1. Arap Baharı başlangıcı ve sonrasındaki yıllarda (2010-2018) değişen GSYİH ilişkisi

	GSYİH (mevcut ABD Doları)								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Tunus	44,051	45,811	45,044	46,251	47,588	43,157	42,063	40,257	39,860
Mısır	218,888	236,002	279,373	288,586	305,53	332,698	332,928	235,369	250,895
Suriye	59,15	---	---	---	---	---	---	---	---
Libya	74,773	34,699	81,874	65,503	41,143	29,275	32,257	50,984	48,319
Bahreyn	25,713	28,777	30,749	32,54	33,388	31,126	23,153	35,307	37,746

Kaynak: Dünya Bankası (2019)

Yukarıdaki tabloda belirtilen rakamların miktarı milyar dolar şeklindedir. Arap Baharı'nın beklenmedik bir şok olmasından dolayı, olayların ilk çıktığı ülke Tunus'ta Arap Baharı öncesi 2010 yılında mevcut olan Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYİH) miktarı 44,051 milyar tutarında olmuştur. Arap Baharı sonrası ise 2011 yılında 45,811 milyar tutarında ekonomik olarak olumlu yönde bir etki olduğunu söylemek mümkündür. 2012, 2013, 2014 yıllarına GSYİH artış göstermekle beraber daha sonraki yıllarda 2015,2016,2017 ve 2018 yıllarında azalmıştır. Mısır için Arap Bahar'ı olduktan sonraki süreçte GSYİH istikrarlı bir şekilde artış göstermiştir. 2017 yılında ani bir şekilde düşüş yaşamıştır. Bu ani düşüşün arkasında küresel sistemde yer alan ülkelerin Mısır ile olan ilişkilerinin zayıflaması yatmaktadır. 2018 yılında tekrar yükselişte olduğunu tablomuzda görülmektedir. Suriye de ise verilere ulaşamamaktadır. En son 2010 yılındaki rakama ulaşılmıştır. Arap Baharı Tunus'tan sonra en çok Suriye'yi vurmuştur. Ülke içinde çıkan çatışmaların hala devam ettiğini bilinmektedir. Ülkede ki iç karışıklıklardan dolayı sağlıklı veriler elde edilememektedir. Libya için Arap Baharı öncesi 74,773 milyar GSYİH elde edilmiştir. Arap

Baharı ile Kaddafi'nin devrilmesinden sonra ani bir düşüş yaşamıştır. Yaklaşık olarak yüzde 50 civarında GSYİH bir azalma meydana gelerek ekonomik yönden sarsıntı yaşamıştır. 2012 yılında ani bir ekonomik yükseliş ile 81,874 milyara ulaşarak Arap Baharı öncesi durumundan daha iyi bir hale gelmiştir. İzleyen yıllarda 2015'e kadar bir düşüş söz konusu olmuştur. 2016 yılında tekrardan artışa geçerek ekonomik olarak GSYİH arttırmıştır. Aynı şekilde 2017 yılında artışın devam ettiği ama 2018 yılında düşüş yaşadığı da görülmektedir. Bahreyn, Arap Baharı'ndan etkilenen ülkeler ile benzerlik göstermektedir. Arap Baharı öncesi 2010 yılında GSYİH 25,713 milyar olan Bahreyn'in Arap Baharı ve sonrasında 2014 yılına kadar artış göstermiştir. 2015 yılında azalmaya başlamasıyla beraber 2016 yılından sonra tekrar artışa geçmiştir. Bahreyn'in buradaki şansı tampon bir bölgede olmasıdır. Hem İran hem de Suudi Arabistan'ın arasında olması ve ABD ile ekonomik ilişkilerinin olması bölgenin önemini ortaya koymaktadır.

Tablo 2.2. Arap Baharı başlangıcı ve sonrasındaki yıllarda (2010-2018) değişen GSYİH Büyüme rakamları

	GSYİH Büyümesi (yıllık %)								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Tunus	3,511	-1,91	3,998	2,876	2,971	1,154	1,108	1,955	2,505
Mısır	5,145	1,78	2,216	2,185	2,916	4,372	4,347	4,181	5,314
Suriye	3,2	3,0	---	---	---	---	---	---	---
Libya	5,021	-62,0	123,14	-13,6	-24	-8,86	-2,79	26,676	7,838
Bahreyn	4,334	1,984	3,732	5,417	4,35	2,862	3,216	3,885	1,778

Kaynak: Dünya Bankası (2019)

Tabloda seçili olan ülkelerde en keskin iniş ve çıkışların olduğu ülke Libya olarak görülmektedir. Libya'da Arap Baharı öncesi durumunda 2010 yılında büyüme hızı tek haneli rakam iken Arap Baharı sonrası eksi düzeyde çift haneli rakamlara ulaşmıştır. Libya'da büyüme hızı istikrarsız bir şekilde artmış ya da azalmıştır. 2017 yılında çift haneli rakamlara çıktığı ancak 2018 yılında tekrardan tek haneli rakama düştüğü GSYİH büyümesi görülmüştür. Olayların ilk çıktığı ülke Tunus'ta ise Arap Baharı ile beraber eksi haneli bir büyüme göstermekte olup, daha sonraki yıllarda pozitif yönde bir artış göstermiştir. Büyüme oranlarında düzensiz bir şekilde oluşumda olduğu da görülmektedir. Mısır'da aşağı yönlü düzeyinde bir azalış göstermemiştir. Arap Baharı'nın daha patlak vermediği yıl da büyüme oranı yüzde beş iken Arap Baharı'nın oluşumu ile bir azalma söz konusu olmuştur. Bu azalışın olmasındaki ana unsurun halkın borçlanarak tüketimlerini karşılamaları ve sübvansiyonların artması neden olmuştur. Arap Baharı yılları sonrasında ise pozitif yönde bir artış görülmüştür. Suriye 'de ülkedeki karışıkların devam etmesi sağlıklı bir verinin elde edilememesinde en büyük etken olarak göze çarpmaktadır. Bahreyn'de ise Arap Baharı

öncesi büyüme oranı yüzde dört iken, Arap Baharı ile birlikte aşağı bir yönde büyüme gerçekleştirmiştir. Daha sonraki yıllarda artışa geçmesiyle 2014 yılında tekrardan bir düşüş yaşayarak, sonraki yıllarda tekrardan büyüme hızında bir artış olduğu gözlenmiştir. 2018 yılını, 2017 yılına göre daha az büyüme oranı göstermiştir. Bunun nedeni ise tampon bir bölge olması önemli bir etken olmuştur.

Tablo 2.3. Arap Baharı başlangıcı ve sonrasındaki yıllarda (2010-2018) değişen Enflasyon, GSYİH deflatörü rakamları

	Enflasyon, GSYİH Deflatörü(yıllık%)								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Tunus	3,815	4,279	4,896	3,823	4,411	3,59	5,55	5,73	6,48
Mısır	10,10	11,64	19,49	8,71	11,24	9,93	6,24	22,93	21,42
Suriye	3,80	7,90	---	---	---	---	---	---	---
Libya	14,16	18,25	8,98	-6,66	-17,3	-15	14,00	24,44	15,79
Bahreyn	7,44	9,73	3,01	0,38	-1,67	-9,3	0,08	5,70	4,66

Kaynak: Dünya Bankası (2019)

Genel olarak bakıldığında zaman seçilen ülkelerin enflasyon oranlarında Arap Baharı öncesi 2010 - 2011 yılı arasında keskin bir artış söz konusu olmamıştır. Tunus'ta olayların ilk çıktığını bilinen hareket edilirse enflasyon oranları birbirine yakınlık göstermiştir. Mısır için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. İstikrarsız bir yapının hâkim olduğu görülmektedir. En keskin düşüş 2012'ten 2013'e geçişte olurken, en keskin yükselişi ise 2016 'dan 2017ye geçişte yaşanmıştır. Suriye için ise Arap Baharı öncesi ve sonrası bakıldığında zaman yarı yarıya bir yükseliş görülmektedir. Libya'ya bakıldığında zaman 2010 - 2011 yıllarında çift haneli bir enflasyon oranı varken, 2013 yılında tek haneli bir enflasyon oranına inmiştir. İzleyen yıllarda 2013,2014 ve 2015 yıllarında eksi haneli enflasyon oranları etkili olmuştur. Keskin yükselişi 2015 de eksi haneli enflasyon oranından artı yönlü çift haneli enflasyon oranına geçerek yaşamıştır. 2016 yılından sonra 2017 ve 2018 yılları içinde çift haneli pozitif enflasyon oranı devam ettirmiştir. Bahreyn, Arap Baharı öncesi ve sonrası enflasyon oranında bir artış olmuştur. Ama 2011 yılından 2012 yılına geçerken azalmanın mevcut olduğunu hatta 2014 ve 2015 yıllarında eksi tek haneli enflasyon oranına ulaştığı, 2016 yılında sıfır düzeyine gelip 2017 yılında pozitif haneli enflasyon oranına çıktığını görülmektedir. 2018 yılı içinde ise 2017 yılına göre ufak da olsa aşağı yönde bir büyüme gerçekleştirmiştir.

Tablo 2.4. Arap Baharı başlangıcı ve sonrasındaki yıllarda (2010-2018) değişen İşsizlik Oranları

	İşsizlik Oranı (%)								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Tunus	13	18,6	17,4	15,8	15,1	15,2	15,5	15,4	---
Mısır	9	12	12,7	13,2	12,9	12,8	12,6	---	---
S. Arabistan	5,5	5,8	5,6	5,7	5,9	5,7	---	---	---
İran	13,4	12,4	12,6	10,9	10,3	11	---	---	---
İsrail	6,6	5,6	6,9	6,3	6	5,3	4,8	4,2	4

Kaynak: TÜİK (2019)

İşsizlik oranının yıllara göre dağılımına baktığımız da ya tam bir veri elde edilmiştir ya da eksik veri girişi olmuştur. Eksik veri girişlerinin altında yatan nedenlerin başında ülke içi karışıklıkların olması, iç savaş, ülkelerin dış dünya ile bilgi paylaşımı yapmamasından kaynaklanmaktadır. Olayların ilk çıktığı Tunus'ta Arap Baharı öncesi ve sonrasında işsizlik oranında yüksek oranda değişiklik olmamıştır. Çift haneli işsizlik oranını yüzde beş artış göstermiştir. Sonraki yıllar için ise çift haneli işsizlik rakamları seyir göstermiştir. Mısır'da ise Arap Baharı çıkmadan önce işsizlik tek haneli rakamlarda iken, Arap Baharı sonrasında çift haneli rakamlara yükselmiştir. İşsizlik oranlarında değişkenlik çok fazla olmamıştır. Tabloda yer alan Suudi Arabistan ve İran'da işsizlik oranlarına bakıldığı zaman Suudi Arabistan'ın tek haneli rakamları göze çarpan iken, İran'da ise çift haneli rakamlar görülmektedir. Özellikle bu iki ülke arasındaki Orta Doğu'daki kılıç ve güç savaşı İran'ı işsizlik yönünden olumsuz etkilemiştir. Orta Doğu ülkeleri arasında en ilginç olan veri İsrail ile ilgili olmaktadır. İsrail, Arap Baharı öncesi işsizlik oranı 6,6 iken Arap Baharı sonrası bir düşüş yaşamıştır. Sonraki yıllarda ise bir artış olmakla birlikte 2015 yılından sonra azalmıştır. İşsizlik verilerine baktığımız zaman tablomuzda yer almayan Libya ve Suriye için belirli yıllarda bir veri elde edilmiş ya da hiç veri elde edilememiştir. Çünkü Libya için veri girişi olmamıştır. Suriye için Arap Baharı öncesi 2010 yılında işsizlik oranı tek haneli (8,6) rakamlar iken 2011 yılında çift haneli (14,9) rakamlara ulaşmıştır.

Arap Baharı'nın ekonomik sonuçlarına bakıldığında beklenmedik bir şok etkisinin yarattığının ve özellikle Tunus, Mısır ve Libya gibi ülkelerde olayların, çatışmalarının şiddetli geçmesi sonucunda ekonomik olarak bir gerileme olduğu görülmüştür. Ancak bazı ülkelerin (Suriye, Libya gibi) Arap Baharı'nı kaldıramadığını ve iç savaşın çıkmasında etkili olduğunu da belirtmek gerekir.

Verilere bakıldığı zaman düzensiz bir şekilde artış ve azalışlarının olduğu dahası ülkelerin kendilerini dış dünyaya kapatmaları sonucunda veri girişlerinin az olmasının, ülkeler hakkında tam bilgi sahibi olmasını da engellemiştir. Kısacası beklenmedik bir şokun

ortaya çıkması ile birlikte Orta Doğu'yu derinden etkilediğini ve dünya devletlerinin bölgenin stratejik olarak dikkat çekici olması, üzerinde çalışmalar yapmasına etken olmuştur.

3. BÖLÜM

3. LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde diğer iki bölüm ile birlikte mevcut konu üzerindeki eksiklikler ve güncel olarak üzerinde durulması gereken yerler incelenerek, bugüne kadar yapılan çalışmalardan farkları ve benzer yönleri üzerinde durulması planlanmıştır.

3.1. Orta Doğu Üzerine Sınır, Coğrafi Konuma Dair Literatür Taraması

Orta Doğu üzerine hükümetler, akademisyenler ve yazarlar çok çeşitli kavramlar üzerinde durarak birçok tanım yapmışlardır. Yapılan bu tanımlamalarda bazılarının Orta Doğu'yu "bölge", bazılarının "ülke" bazılarının ise "coğrafi konumlarıyla ülkeleri bir bir" ele aldığı görülmektedir. Doğu (Orient) kelimesi, genel olarak 19. yüzyıla kadar Arapça konuşulan ülkeleri baz alarak Türkiye, İran, Hindistan hatta Çin dahil olmak üzere geniş bir coğrafyayı tanımlama amacıyla kullanılmıştır. Orta Doğu için bu farklı tanımlamaların ortak noktası, Orta Doğu'nun Avrupa'nın perspektif bakış açısına dayalı olarak tanımlanmasıdır. Avrupa tarafından bakılınca; Doğu için yakın, orta veya uzak kelimeleri kullanılmaktadır. Ayrıca Orta Doğu terimini; coğrafi bir tanımlamaya dâhil olmayan, siyasi ve modern bir terim olarak düşünmemiz gerekir. Özellikle dünya politikasına göre bu bölge, sürekli hareketli, dinamik ve akışkan bir yapıya sahiptir.

Ülkelerin coğrafi ve jeopolitik konumları birbirlerinden farklı kavramlardır. Coğrafi konum; ülkenin sınırları değişmediği sürece aynı kalır. Jeopolitik konumda ise iki durum ile karşı karşıya kalıyoruz. İlki; ekonomik, siyasi, askeri, politik güçlerin değişmesi sonucunda oluşan jeopolitik konum; ikincisi ise yapılan savaşlar sonunda ilk durumu ile son durumu arasındaki farklardan oluşan jeopolitik konumdur. Araştırma konumuzda Orta Doğu'nun sınırları, coğrafi özellikleri ve yer altı kaynaklarına bakılarak yapılan tanımlamalara da değinilmiştir. Bu tanımlara bakıldığında;

Halford (1962)'a göre, Orta Doğu: Türkiye, Kuzey Yarımküre ve Baş Meridyene göre Doğu Yarımküre üzerinde yer alan, Eski Dünya karalarının birbirlerine yakın oldukları konumdadır. Avrasya-Afrika kıtalarından oluşur. Her açıdan zengin birçok kıtanın birleşimi olan Türkiye; Orta Doğu bölgesinin tam ortasında yer almaktadır. Türkiye, bir kara parçası olarak düşünüldüğü zaman; Akdeniz'i Karadeniz'e, Balkanlar'ı Kafkasya'ya bağlar ama en önemlisi Orta Doğu için birleştirici bir köprü konumundadır. Türkiye'nin bu kadar önemli

bir rolü olması gerek coğrafik gerek jeopolitik konumu ile Orta Doğu bölgesi ile eşsiz bir benzerlik taşımaktadır.

Davison (1963)'a göre, Orta Doğu kelimesi, siyasi terminolojide 19. yüzyıl sonu ya da 20. yüzyılın başında Avrupa emperyalizmine dayanmaktadır ve farklı terimlerin kökeni ile oluşturulmuştur. Osmanlı Devlet'inin yıkılışı sürecinde topraklarının paylaşımı ile oluşan rekabeti uluslararası alanda 'Doğu Sorunu' olarak adlandırmıştır. Kavramın döneme ait gelişmelerine bakıldığında, 1. Dünya Savaşı sonuna kadar Doğu'nun tanımı yapıldığı zaman The Near East, The Middle East ve The Far East olmak üzere üç farklı şekilde tanım yerleştirilmesi yapılmıştır. Her terim farklı bir bölgeyi ifade etmiştir. The Near East Türkiye'yi, The Middle East için Hindistan'ı ve The Far East ise Çin'i anlatmak için kullanılmıştır.

Sander (1991)'e göre, Orta Doğu; Türkiye, İran ve Mısır ülkeleri arasında kalan alandır. Sander, Orta Doğu hakkındaki en geniş tanımlamasında ise bahsettiği bu ülkelere komşu olan devletler ile Müslüman devletleri de kapsadığını söylemektedir. Yani Orta Doğu Kuzey Afrika, Sudan, Somali ve Afganistan'ı da kapsar. Bilim insanlarının Orta Doğu'yu tanımlamakta vardığı ortak sonuç ise Orta Doğu'nun Türkiye, İran ve İsrail'in eklenmesiyle elde edilen bölge olmasıdır.

Değer (1994)'e göre, Orta Doğu'nun emperyalizm için vazgeçilmeyen bir bölge olduğunu 1952 yılında hazırlanan ve "Rockefeller Kardeşler Fonu" olarak bilinen, ABD'nin ekonomi politikasının ilkelerini belirten bir raporda belirtmiştir. Orta Doğu üzerinde Sovyet Birliğinin yıkıcı bir tehlike oluşturması durumunda, Batı için petrol ve diğer yer altı kaynakları tehlikeye girebilir. Bu yüzden bölgeyi güvenliği hale getirmek ve bölge içindeki ilişkilerin sağlam kurulması gereklidir. Ayrıca bu raporda; Orta Doğu'nun emperyalizmin neden ilgi odağı olduğunu ve bölgenin neden etki alanı içinde tutulması gerektiğini belirtmiştir.

Dursun (1995)'na göre, 1900'lü yılların başında -20. yüzyıl başında- Orta Doğu kavramını ilk kez Alfred Thayer Mahan kullanıldığını belirtmiştir. Bölgenin Süveyş'ten Singapur'a kadar uzanan bir deniz yolunda olduğunu söylemiş kesin sınırları olmadığını vurgulamıştır. Çoğunlukla Orta Doğu olarak tanımlanan bölge, Türkiye'nin de içinde yer aldığı İran, Afganistan, Arap Yarım Adası, Bereketli Hilal olarak adlandırılan Irak, İsrail (bu ülke hakkında tam bir doğru yoktur), Ürdün, Lübnan, Mısır ve Suriye'den oluşmaktadır.

Bu alan içerisinde on altı devlet bulunmaktadır. Bölgedeki en köklü devletlerin İran ve Türkiye olduğunu söylemektedir. Bu iki ülke haricinde de Irak, Ürdün ve Suriye yirminci yüzyılın başlarında -özellikle İngilizlerin başında bulunduğu- sömürgeci devletler tarafından oluşturulmuştur. Bölgedeki devletleri; Afganistan, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Irak, İran, Filistin, İsrail, Katar, Mısır, Lübnan, Kuveyt, Suudi Arabistan, Suriye, Türkiye, Umman ve Yemen olarak saymıştır.

Lewis (1995)'e göre, Orta Doğu diye adlandırılan iki büyük imparatorluk arasındaki paylaşılamayan bölgedir. Hıristiyanlık çağının başlangıcından itibaren binlerce yıllık yazılı Tarihi olan bir bölgedir. Bölgenin; Boğaziçi'nden Nil deltasına kadar uzanan Doğu Akdeniz kıyısındaki ülkeleri de içine alan batı yarısının tamamı, Roma İmparatorluğunun bir parçası durumundaydı. Bölgenin doğu yarısı, önce Yunanlıların, sonra da Romalıların, diğer yarısı ise İran yani 'Pers İmparatorluğu' olarak adlandırılan başka büyük bir imparatorluğa aitti. İslam çağının başlamasıyla birlikte Orta Doğu'da İslam yayılmaya, İslam ülkeleri kurulmaya başlamıştır. Ülkeler İslam'ın gerektirdiği "cihat" politikasına göre hareket etmiştir. Böylece İslam ülkelerinin yaygınlaşmasıyla birlikte Orta Doğu daha karmaşık hal almıştır ve sorununu kendi içinde çözmesi beklenmiştir. Lewis, Orta Doğu sınırlarını daha sonra, İkinci Dünya Savaşı sonrası geliştirilen Amerikan Jeopolitiği açısından değerlendirmiş; bölge sınırlarını İslam devletlerini de kapsayacak şekilde genişletmiştir. Bu tanımlamaya göre Orta Doğu; Batıda Atlantik Okyanus'undan doğuda Orta Asya'ya kadar uzanmakta olan, Afganistan ve Pakistan'ı kapsayan, kuzeyde Trans-Kafkaslara dayanan, güneyde Kızıldeniz ve Basra Körfezini içine alarak Hint Okyanusu'na kadar uzanan daha sonra kuzey sınırlarını değiştirerek Rusya'ya kadar uzanan bölge şeklinde tanımlamıştır.

Keskin (1997)'e göre, Avrupalılar Orta Doğu için, uzun yıllar boyunca Yakın Doğu ve Orta Doğu bölgeleri gibi ayırım yapmamışlardır. Bu bölgeler için sadece "Doğu" kelimesini kullanmışlardır. Ancak Uzak Doğu bölgesi Avrupa dışışlerini meşgul etmeye başlayınca, daha yakın olan bölge için yani Yakın Doğu için ayrı bir isim bulunması gerektirmiştir. Keskin; ortaya çıkarılan "Orta Doğu" kavramının suni bir kavram olduğunu, bölgede belli bir siyaset tatbikine karar veren devletler tarafından uydurulmuş olduğunu ileri sürmüştür.

Kirişçi, Çarkoğlu ve Eder (1998)'e göre, Orta Doğu için üç değişik tanım ortaya koyulmuştur. Orta Doğu için en çok kullanılan tanım: beş tarafı denizlerle çevrili olan kara parçası olmasıdır. Bu denizler, Akdeniz, Karadeniz, Hazar Denizi, Kızıldeniz ve Arap veya

İran Körfezi olarak belirtilmiştir. Bahsedilen kara parçası kuzeybatıda Türkiye, doğuda İran, batıda Kuzey Sudan ve Mısır'ı kapsayacak şekilde açıklanmıştır. İkinci tanımda ele alındığı zaman: Kuzey Afrika'da Fas, doğuda Afganistan ve Pakistan'a kadar ulaşan ve Türkiye'den Sudan'a kadar uzanan topraklardır. Üçüncü olarak: Büyük Arap, Pers ve Türk İmparatorluklarını; Semerkand, Buhara, Bağdat, Kahire, İsfahan ve İstanbul gibi büyük Müslüman topraklarını içeren şehirlerden oluşmaktadır. Yazarlar bu üç tanıma ele alırken en uç noktalarda birleşen ülkeleri temel alarak bölge için tam anlamıyla belirli bir sınırın olmadığını üstünde durmuşlardır.

Dedeoğlu (2002)'na göre, Orta Doğu'nun tanımlanması güçtür. Orta Doğu ona göre her zaman çok çeşitli tanımların yapıldığı bir bölge olmuştur. Orta Doğu için 'Şark' (Doğu) ve 'Yakın Doğu' (Levant) gibi batılı terimlerin kullanıldığından, bu terimin özellikle 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında daha çok kullanılmaya başlandığından bahsetmiştir. Bölgeyi ifade eden özelliklerin ve buna bağlı olan sınırların, dünyadaki siyasal duruma ve zamana bağlı olarak değişebileceğini dile getirmiştir.

Fırat ve Kürkçüoğlu (2002)'na göre, Orta Doğu kavramı ilk kez İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere tarafından Mısır'da bulunan askeri birliklerine "Orta Doğu Komutanlıkları" adı verilmesiyle kullanılmaya başlamıştır. Ancak bu "ilk kez" kavramının doğru olmadığı görülmüştür. Orta Doğu kavramı 1900'lü yıllar başında Mahan tarafından kullanıldığı kanıtlanmıştır.

Memiş (2002)'e göre, Orta Doğu'yu dar anlamda belirtmiştir. Dar anlamda belirtirken ele aldığı ülkeler ya da bölgeler Suriye ve Irak'ın da içinde olduğu Mezopotamya ve Arap Yarımadası'dır. Kendisi genel olarak Orta Doğu'yu Mısır, Türkiye, İran ve Afganistan'ı da içine alan tüm Arap Yarımadası'nı kapsayan bir coğrafya olarak belirtmiştir. Yani Orta Doğu, Türkiye, İran, Suudi Arabistan, Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan, Yemen, İsrail, Sudan, Umman ve Birleşik Arap Emirlikleri'nden oluşmaktadır. Yazarın tanımı dar anlamda tutmasının nedeni genelleme yapmasıdır. Çünkü coğrafyanın geniş oluşu ve birçok ülkenin yer alması onu daha net bilinen ülkelere yöneltmiştir.

Turan (2002)'na göre, Orta Doğu'yu Doğu ile Batıyı, Akdeniz ile Hint Okyanusu'nu Rusya ile sıcak suları birbirine bağlayan Akdeniz, Doğu ve Batı arasındaki ticari ve kültürel bağlantıyı sağlayan bölge olarak tanımlamıştır. Bölgenin önemli su kaynaklarının olması ve önemli kararlar üzerinde bulunması, bölgeye eşsiz bir jeopolitik değer kazandırmıştır. Orta

Doğu'yu elde etmek için güçlü ülkeler tarihin ilk dönemlerinden beri birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Yazar Orta Doğu'yu 'Kara Altın' olarak tanımlamış, petrolün 20. yüzyıl sonrasında değer kazanmasıyla bölgeden geçen kara ve deniz yollarının stratejik özelliklerinin bölgeyi dünyada kıyaslanmayacak derecede önemli bir hale getirdiğini belirtmiştir.

Davutoğlu (2003)'na göre, Orta Doğu için birçok tanım bulunmakla birlikte herkesin kabul ettiği ortak bir tanım yoktur. Davutoğlu Orta Doğu'yu Davison'un uzun süreler sonunda yaptığı incelemelere dayanarak İslam dini etrafında toplanan bir topluluk olarak tanımlamıştır. Ancak modern literatürde Orta Doğu, Hint Yarımadası'nın batısından Mısır'ın da dâhil olduğu Kuzey Afrika arasında kalan bölge olarak tanımlanmıştır.

Said (2003)'e göre, kendisinin yazdığı 'Oryantalizm' adlı eserinde Orta Doğu'yu objektif bir gerçekliği olmayan, kendisini dünyanın merkezinde konumlandıran ve Avrupalıların bu merkeze bağlı kalarak ürettikleri bir kavram olarak ortaya çıktığını belirtmiştir. 15. yüzyılda Avrupalıların dış dünyayı keşfetmeye başlamasıyla -özellikle coğrafi keşiflerde- Çin, Japonya ve Malezya için "Uzak Doğu" kavramını kullanmışlardır. Portekizlilerin söz konusu olan çağda Doğu'ya gidecek bir yol bulmaları ve Uzak Doğu ile geliştirilen ilişkiler sonucunda, Avrupa'ya uzak olan Akdeniz sahilleri ile Uzak Doğu arasında kalan bölgeye Yakın Doğu demişlerdir. Ayrıca Uzak Doğu ile Avrupa arasında kalan bölgeler 1453'ten bu yana Osmanlı Devleti'nde yönetilen yerler için kullanılmıştır.

Şenel (2003)'e göre, Orta Doğu kavramını, Kafkasya ve Balkan ülkeleri gibi nesnel bir kavram olmaktan ziyade Avrupa merkezli öznel unsurları barındıran ve Avrupa'dan jeo-kültür bakımından ayrılan bir kavram olarak belirtmiştir.

Öztürk (2003)'e göre, Orta Doğu kavramına eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Orta Doğu'nun sınırlarının kendilerinin değil başkalarının istekleri doğrultusunda değiştiğini belirtmiştir. ABD'nin kendisine uygun stratejik hedeflerini gerçekleştirmek için sınırları Afganistan'dan Senegal'e kadar oradan da Türkiye ve Kafkaslardan Yemen ve Habeş'e kadar uzattığını belirtmiştir. Yazarın asıl eleştirdiği nokta kişisel çıkarlar doğrultusunda sınırların uzatılması ve genişleyen bölge ile bölgedeki ülkelerin göz ardı edilmesi olmuştur.

Özcan (2003)'a göre, Orta Doğu'nun sınırlarının belirlenmesinde tarihi iddialar, etnik ve milliyetçi bir yapının olması, yer altı ve maden kaynaklarının bolluğu, stratejik

bölge olarak önemli olması başta gelmektedir. Orta Doğu 'da ki sınır sorunu günümüzde halen devam eden bir sorundur. Bölge üzerinde kurulan sömürgecilik anlayışı bölge sınırlarının çizilmesinde önemli rol oynamaktadır.

Laçiner (2007)'e göre, için Orta Doğu, Fransızların kullandığı gibi Osmanlı topraklarındaki Yakın Doğu 'dur. Bu kavram 20. yüzyıl başlarına kadar kullanılmıştır. İngiltere'nin 19. yüzyıldan itibaren Hindistan ve Çin'e doğru yayılmaya başlamasıyla 'Uzak Doğu' kavramı da kullanılmaya başlanmıştır. Bu iki farklı kavramın ortaya çıkmasıyla beraber batılı devletler bölge için yeni bir tanımlama yapmışlardır. İngilizler açısından 'Yakın Doğu', Osmanlı Devlet'ini de içine alan topraklar; 'Orta Doğu' için ise 'Uzak Doğu' yu 'Yakın Doğu'ya bağlamayan atlama yeri olarak tanımlanmıştır. Yani bölgedeki mesafe aralıkları kavramların doğmasına sebep olmuştur.

Arı (2008)'ya göre, Orta Doğu'nun hala var olan bir tanımının olmadığını ve tanımının yapılmasının güç olduğunu söylemiştir. Orta Doğu'nun en eski yerleşim yerlerinden biri olduğunu, birçok dine ev sahipliği yaptığını, önemli yer altı kaynaklarının olduğunu ve stratejik açıdan önemli olduğunu, bölgenin sürekli ilgi odağı olduğunu ve her yeni olay karşısında dikkatleri üzerine çeken bir yer olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bölge için geniş ve dar anlamda bir sınır çizmiştir. Geniş anlamda çizdiği sınırdaki 22 ülkeyi dâhil etmiştir.

Bacık (2011)'a göre, yaptığı araştırmada Orta Doğu ülkelerinin yüzölçümlerinden ve başkentlerinden bahsetmiştir. Tunus için yüzölçümünün 446,550 kilometrekare olduğunu ve başkentinin Rabat olduğunu belirtmiştir. Bilindiği üzere Arap Baharı ilk olarak bu ülkede patlak vermiştir. Mısır'ın 1,000,450 kilometrekare olduğunu ve başkentinin Kahire olduğunu, Libya için 1,759,540 kilometrekareden oluştuğunu ve başkentinin Trablus olduğunu, Yemen'in 527,970 kilometrekare olduğunu ve başkentinin Sana, Suriye için 185,180 kilometrekare ve başkentini Şam olduğunu belirtmiştir. Katar için 11,437 kilometrekare yüzölçümünün olduğunu ve başkentinin Doha olduğunu, Bahreyn için ise 620 kilometrekareye sahip olduğunu ve başkentinin Manamah olduğunu belirtmiştir. Bahreyn'in en küçük yüzölçümüne sahip olduğunu belirtmek gerekir. Bizim yaptığımız çalışmada özellikle Arap Baharı'ndan etkilenen ülkelerin yüzölçümlerinden bahsedilmiştir.

3.2. Orta Doğudaki Yeraltı Kaynakları Üzerine Literatür Taraması

Aybar ve Özgöker (2009)'e göre, Orta Doğu; Türkiye, Rusya ve İran'dan Avrupa'ya doğru akan enerji kaynaklarına ev sahipliği yapmaktadır ve doğalgaz borularının geçtiği hatta kesiştiği noktadır. Orta Doğu'nun bu özelliği yer altı kaynaklarının önemini ve taşınması açısından kritik bir jeolojik konuma sahip olmasını beraberinde getirmiştir.

Hacisalihoğlu (2010)'na göre, Orta Doğu enerji kaynaklarıyla Anadolu ise kültür ve medeniyetin sentez ülkesi olmasıyla dikkat çekmektedir. Orta Doğu'nun istikrara ulaşamamasındaki en etkin unsur yer altı kaynaklarının fazla olmasıdır. Söz konusu yeraltı kaynağı ülkede fazlasıyla bulunan petroldür. Petrol, Orta Doğu için bir semboldür. Petrolün Dünya'da bu kadar popüler olması bölgede çıkan çatışmaların en büyük sebebidir. Ülkeyi yöneten kişilerin kişisel çıkarları, halkın geçim sıkıntısı çekmesi ve devlete karşı ayaklanması, gelir dağılımındaki dengesizlik yaşanan olumsuzluklardır. Yazara göre bölgede ki sıkıntılar ancak Orta Doğu ülkeleri petrolün kontrolünü ellerine aldıkları zaman sonlanacağı düşünmektedir.

Pollack (2011)'a göre, Arap ekonomilerinin batı ekonomilerden geri kalmasının altında yatan nedenin eğitimdeki yetersizlik ve bölgenin modern çağ ile arasında bir bağlantı kuramamaları bilgi çağına ayak uyduramaması olduğunu belirtmiştir. Her şeyin sadece yer altı kaynaklarına dayandırılarak elde edilemeyeceğini, ayrıca ekonomide oluşan istikrarsızlık ve hukuksal sorunların Arap Baharı'ndaki tetikleyici unsur olduğunu belirtmiştir.

Yılmaz (2011)'a göre, Orta Doğu bölgesindeki ekonomik sorunların başında işsizlik, yüksek enflasyon, dış borç gelmektedir. Orta Doğu'da ekonomik zenginlik açısından da zıtlıklar yaşanmaktadır. Örneğin; Kuveyt ve Birleşik Arap Emirliklerinde kişi başına düşen gelir yüksek iken, Ürdün, Yemen, Tunus gibi ülkelerde kişi başına düşen gelir son derece azdır. Coğrafi olarak yer altı zenginliğinin fazla oluşu Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkeleri daha zengin kılmaktadır. Burada ülkelerin coğrafi konumlarının ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Ulusoy (2012)'a göre, Arap Baharı Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerinde yönetsel değişikliklere yol açsa da, ekonomik açıdan büyük önem taşımaktadır. Çünkü değişen rejimlere karşı ekonomik işleyişlerin de değişmesi öngörülmektedir. Demokratikleşme sürecinde Arap dünyası sadece iç siyasal denklemleri değil, bölgede var

olan güç dengesini de derinden etkileyecek bir süreci başlatmış görünmektedir. Bölgenin dünya çapında stratejik noktalara sahip olması, yatırımlara ihtiyacı olan ABD ve Rusya gibi aktör ülkelerin Arap Baharı'nı dikkatlice izlemelerine neden olmuştur. Ayrıca bu ülkelerin Arap ülkelerini içeriden siyasal süreçlerle yönlendirmeye çalıştıkları görülmektedir. Bunların sonucu ile birlikte Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki İran ve Suudi Arabistan gibi bölgesel güçleri olan ülkelerin, siyasal istikrarsızlığını engellemek ve siyasal dönüşümlerini sağlamak için ekstra çaba gösterdikleri görülmüştür.

Avcı (2014)'ya göre, Orta Doğu'daki petrolün belki de siyasi olarak en önemli figür haline gelmesinin habercisi olarak Birleşik Krallık Başbakanı Winston Churchill'in 'Bir petrol, bir kandamlasından daha değerlidir' cümlesini vurgulamış, gelecekte petrol için çok kan döküleceğini belirtmiştir. OPEC'in kurucularından olan Venezüellalı siyasetçi Pablo Perez, dünyada var olan siyasete yaptığı olumsuz etkenlerden ötürü petrolü 'Şeytanın Pisliliği' şeklinde ifade ederek insanların gelecekte nasıl bir tavırda olacağını işaret etmiştir.

ORSAM (2016)'a göre, Orta Doğu denildiği zaman akla gelen ilk şey petroldür. Petrol 1900'lerin başlarında ilk olarak İran'da bulunmuştur. Daha sonra petrol stratejik bir öneme dönüşerek güç kazanmıştır. Petrol hem ulusal hem de uluslararası alanda etkili olmuştur. Petrolün gelir getiren bir unsur olması getirimci devletlerin ortaya çıkmasında da etkili olmuştur. Petrolün çıkarılma gideri ile satış gelirleri arasında farkın ortaya çıkması, petrol şirketlerinde millileşme olmasını ve devamında elde edilen farkın direk devletin kasasına girmesini sağlamıştır. Petrolün uluslararası siyasette asıl patlaması 1973 yılında ortaya çıkan petrol kriziyle olmuştur. Bu krizde Suudi Arabistan'ın Arap-İsrail savaşında İsrail'e yardım eden ABD ve Hollanda'ya ambargo kararı almasıyla birlikte petrol fiyatlarının dört kat yükselmesine neden olmuştur. Bu süreçte meydana gelen 'petrodolarlar', uluslararası ekonomi-politik etkisinin yanında petrol ihraç eden ülkelerin daha çok zenginleşmesine ve petrol ihraç eden ülkelerin siyasi alandaki kabiliyetlerinin daha çok gelişmesine neden olmuştur. Ancak Orta Doğu'da petrol zengini olan ülkelerin yanında zengin olmayan ülkeler de vardır. Türkiye, Tunus, Mısır, Filistin gibi ülkelerin petrol açısından zengin olmaması bu ülkelerin enerji maliyetlerini de artırmaktadır.

3.3. Orta Doğuda Çıkan Arap Baharı'nın Ülkelerin Nasıl Ele Aldığı Üzerine Literatür Taraması

Arap Baharı'nın ortaya çıkışı bazı ülkeleri olumlu etkilerken bazılarını olumsuz yönde etkilemiştir. Ülkelerin Arap Baharı'nı ele alma durumları aşağıdaki çalışmalarda kısaca yer verilmiştir.

Oğuzlu (2011)'ya göre, İran açısından ele aldığımız zaman Arap Baharı nükleer silah arzusu olarak görülmektedir. Arzu edilen bu nükleer silah bulgusu, İran'da yayımlanan bilimsel çalışmaların içinde görülmüştür.

Duman (2011)'a göre, Irak açısından bakıldığında Arap Baharı tabana doğru bir yöneliştir. Arap Baharı ülke içinde siyaseti, ekonomiyi ve akla gelecek her şeyi karmaşık bir hale getirmiştir. Var olan bu durumla bilimsel çalışmalarda bir artış olduğu gözlenmiştir.

Rad (2011)'a göre, Umman açısından Arap Baharı'nın olumsuz bir etki göstermediğini belirtmiştir. Umman, komşu ülkeler ve süper gücü olan ülkeler ile iyi ilişkiler içerisinde kalarak, iç sosyal ve siyasal ilişkilerdeki dinamikleri iyi kurarak Arap Baharı'ndan etkilenmemiştir. Yaptığı bilimsel çalışmalarda artış gözlenmiştir.

Ayhan (2011)'a göre, Libya için Arap Baharı süreci çok zorlu olmuştur. Mısır ve Tunus'ta çıkan ayaklanmalar Libya'yı da etkilemiştir. Ülkeyi 40 yıldan fazla süredir yöneten Kaddafi'nin iktidarı sallanmaya başlanmıştır. Libya'daki Arap Baharı süreci diğer ülkelere daha farklı şekilde seyir etmiştir. Ülkedeki karışıklıklarda halk Kaddafi yanlısı olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayrılmıştır. Bu ayrışma iç savaşın tetikleyici unsuru olmuştur.

Van Genugten (2011)'a göre, Libya'da ayrılıkçı bir tutumun ortaya çıkmasındaki en büyük etken petroldür. Çünkü Arap Baharı sürecinde ayrışan tarafların aşiret olması, devlet geleneğinden eksik kalmaları, kurumsal ve bürokratik yapının eksik olması, Libya'daki demokratik sürece geçişi geciktirmekle beraber ülkedeki iç savaşında sona ermemesine neden olmaktadır. Bu tutumların olması Libya'da bilimsel çalışmaların yapılmasını da engellemiştir.

Williams ve Bellamy (2012)'e göre, Libya'da ortaya çıkan aşiret kavgaları Kaddafi ve yanlılarının Bingazi'yi ele geçirmesi sonucunda Fransa ve İngiltere bombardımanına

tutulmuştur. 1973 sayılı Birleşmiş Milletler Konseyi kararıyla Libya uçuşa yasak bölge yapılmış, silah ambargosu koyulmuş ve sivillerin canını koruyacak maddeler eklenmiştir. Arap Baharı Libya için birçok sorun teşkil etmiştir.

Ayhan (2012)'a göre, Arap Baharı ilk Tunus'ta seyyar satıcı Buazizi'nin zabıtanın tokat yemesi üzerine, hükümet binası önünde kendisini ateşe vererek yakmasıyla başlamıştır. Nitekim olayların sonucunda batılı devletler tarafından desteklenen ülkeyi 23 yıldır yöneten Zeynel Abidin Bin Ali ülkeden kaçmıştır. Ama ülkeden kaçtıktan sonra, öncesinde ülkede baskı altında tutulan İslamcı gruplar ortaya çıkmıştır. İslamcı gruplar uzun süre baskı altında kaldıkları için güç kazanmışlardır. Bin Ali yönetimi tarafından yasaklanan Nahda adındaki İslami hareketin sürgündeki lideri Raşid Gannuşi, Tunus'taki halk hareketlerinin ortaya çıkmasıyla beraber Tunus'a dönmüştür. Tunus'ta büyük bir halk kitlesi tarafından desteklenmiştir. Bin Ali hükümetinin çökmesinden sonra Tunus Geçiş Hükümeti, Nahda'ya siyasi parti kurabilmeleri için izin vermiştir. 2011'de yapılan seçimlerde açık ara kazanan parti olmuşlardır. Gannuşi de yeni başbakanlığa getirilmiştir. Tunus Geçiş Hükümeti, bütün yetkileri alarak 1 yıl içerisinde yeni bir anayasa taslağı hazırlamakla görevlendirilmiştir. Tunus'ta ortaya çıkan Arap Baharı olumlu ve olumsuz yönden ele alınmıştır. Olumlu yönü 23 yıldır ülkeyi yöneten kişilerin halk hareketi sonucunda devrilmesiyle yeni bir dönem başlamasıdır. Olumsuz yönü ise demokratikleşme süreci olmamış, beklenen anayasa hazırlanmamış, kargaşalar devam etmiş, belirli bir yol çizilmemiştir.

Barari ve Satkowski (2012)'ye göre, Arap Baharı bütün Arap ülkelerini bir karmaşaya sürüklemiş olsa bile Ürdün'ü sınırlı bir şekilde etkilemiştir. Çünkü olayın çıktığı bölgedeki gibi büyük olaylar olmamıştır. Ama toplumsal sorunlar, bilimsel olarak çalışılan alanda yapılan çalışmaların düzensiz bir hale girmesine neden olmuştur.

Izzularab (2012)'a göre, Arap Baharı Kuveyt'i de olumsuz etkilemiştir. Dünya kamuoyu Kuveyt'te oluşan ilk hareketten, 11 Mart 2011 tarihinde haberdar olmuştur. Hükümet üç bakanını görevden almıştır ve bu bakanlar Mart ayının sonuna doğru istifa ettirilmiştir. Ülkede oluşan istikrarsızlık için Kuveyt'e özgü imtiyazlar kaldırılmış ve ülkedeki yolsuzlukla mücadele edecek bir hükümet kurulmuştur. Kuveyt'te oluşan bu istikrarsız düzen, siyasi kargaşaların olması ve sosyal düzendeki değişimlerin 2014 yılına kadar devam etmesi; bilimsel alanda yapılan çalışmaların yavaşlatmış ve yazılan makalelerin azalmasına neden olmuştur.

Temelat (2013)'a göre, Fas, Arap Baharı testini Tunus'tan gelen halk hareketi dalgasına karşı koyarak geçmiştir. Fas'ta özellikle öğrenciler tarafından oluşan 20 Şubat protesto hareketiyle, parlamenter monarşi çağrısında bulunmuş yeni bir anayasanın oluşturulmasını, demokrasinin ve sosyo-ekonomik yapının iyileştirilmesini talep etmişlerdir. Bu protestolara hızlı bir şekilde yanıt veren Kral Muhammed, yeni bir anayasanın hazırlanacağını söylemiş ve bu anayasa tasarısı Temmuz 2011'de referanduma sunarak yüzde 99 evet oyu ile kabul edilmiştir. Bu olumlu gelişmenin olması Fas'ın bilimsel ve akademik alanda çalışmasına engel olmamıştır. Tam tersine akademik çalışmalarda bir artış meydana gelmiştir.

Barnes (2013)'a göre, Tunus'ta yaşanan halk hareketi kısa bir süre sonra Mısır'a da sıçramıştır. Aynı Tunus'ta olduğu gibi 30 yıl boyunca ülkeyi yöneten Hüsnü Mübarek'e karşı bir ayaklanma olmuştur. Mısır'ın başında olan Mübarek'in, devleti oğluna devretmeye çalışması halkı daha çok kızdırmıştır. Sosya-kültürel yapının bozuk olması, eşitsizliğin yüksek düzeyde seyretmesi ve istikrarın bir türlü sağlanamaması ülke içindeki sorunların ne kadar büyük bir olduğunu göstermektedir. Mısır'da yaşanan bunca olumsuzluğa rağmen ülkede bilimsel alanda bir gerileme olmamıştır. Bilimsel alan üzerinde çalışmaların geriye gitmemesi ülke açısından olumlu bir durum olarak karşılanmaktadır.

Şen (2013), Arap Baharı'nın en kanlı ve en acımasız geçtiği ülkenin Suriye olduğunu söylemiştir. Ülke içindeki karmaşa, düzensizlik ve bölünmüşlük ülkeyi olumsuz yönde etkilemiştir. Suriye'de çıkan iç savaşın etkisi araştırma alanında, makale yazımında büyük bir gerilemeye de neden olmuştur. Nitekim birçok ülkede çıkan olayların kısa sürede bastırılması ya da yönetimlerin değişmesiyle Arap Bahar'ı bastırılmış olmak ile birlikte, Suriye için aynısı söylenememektedir. Çatışmaların ve iç huzursuzluğun Suriye'de uzun sürmesi bilimsel yön de dâhil ülke içindeki birçok durumu da etkilemiştir. Suriye'nin olaylara karşı bu kadar aşırı tepkili olmasının altındaki neden ülkede aşırı derece bölünmüşlük olması ve ortak bir yol bulunamamasıdır.

Orta Doğu denildiği zaman hangi ülkenin hangi bölge içinde olduğu daima tartışılmıştır. Bu soruların sorulmasındaki asıl etken bölge içinde sınırların sürekli değişmesi bazı ülkelerin bağımsızlığını kaybederken bazı yeni süper güçlerin yeni devletler kurma düşüncesinde olmasıdır. Günümüzde 16 tane Orta Doğu ülkesi sayılabilmektedir. Bu ülkeler Afganistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Irak, İran, İsrail, Katar, Kuveyt, Lübnan, Mısır, Suudi Arabistan, Suriye, Türkiye, Umman, Ürdün, Yemen olarak sayılmaktadır.

Yukarda belirtilen yazarların bölge için farklı tanımları olması, farklı bölgeleri ele almaları bölgenin ne kadar belirsiz ve ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. İsrail'in Orta Doğu'da yabancı bir devlet tarafından kurulması bazı tanımlamalarda yer almamaktadır. Orta Doğu uzun yıllardan bu yana sürekli sorun içinde bırakılmıştır. Bırakılma sebebinin en başında güç elde etme isteği ve bölgenin yer altı kaynaklarını kendi himayeleri altına alıp daha güçlü bir ekonomiye sahip olma istekleri yatmaktadır. Son zamanlarda özellikle Türkiye'nin Orta Doğu ile sıcak temas halinde olması bazı ülkeleri rahatsız etmiştir.

Literatürde Orta Doğu'nun çok farklı bir yer olduğunu ve bu yeri isteyen birçok ülkenin olduğunu görülmektedir. Bölgenin tanımı yapılırken bile çok açık uçlu tanımlamalar kullanılmaktadır. Bu da bölgenin tarihsel süreç içinde nasıl önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bölgenin birçok dine ev sahipliği yapması birçok araştırmaya konu olmuştur. Orta Doğu dünyanın merkezidir desek yeridir. Her ne kadar tanımlamalarda yer verilme de Orta Doğu ciddi anlamda önemlidir. Orta Doğu'nun bir başka önemli burada birçok imparatorluk kurulmuş olmasıdır.

Orta Doğu'nun doğrudan kaynak merkezi olması, Anadolu'nun ise bir sentez ülkesi olması, bu iki yerin de özel bir yönetim ile yönetilmesini, hem dış dinamiklere karşı hem de içerden gelebilecek dinamiklere karşı en az zarar verecek ya da riski en az minimize edecek şekilde olmasını gerekli kılmaktadır. Özellikle Orta Doğu'nun istikrara kavuşmamasının altındaki en önemli unsur petrolün bölge için bir simge olmasıdır. Bu simge bölge içindeki huzursuzluk, iç kargaşa, siyasi istikrarsızlık, daha çok güç elde ederek halk üzerinde baskı kurulması ve dış güçlerin bölge içinde petrolün çok olmasıyla içe müdahale etmesi bölgede ki yer altı kaynağının değerini ortaya koymaktadır.

Orta Doğu' da Türkiye'de tampon bölge olması sebebiyle önemli bir yere sahiptir. Dünya bor rezervinin yüzde 63'ü Türkiye'de bulunmaktadır. Bor madeni; nükleer alanda, savunma sanayisinde, jet ve roket yakıtında, kâğıt sanayisinde kullanılmaktadır. Bu kullanım alanları daha da genişletilebilir. Bu da bu yeraltı kaynağının ne kadar önemli olduğunu bize göstermektedir. Yeraltı kaynakları Irak, Suriye gibi ülkeleri tüm dünya için önemli duruma getirmektedir. Orta Doğu bölgesinde zengin bir yeraltı kaynağı vardır ve buna sahip olan ülkelerin ekonomik güçleri de ona göre olmaktadır.

Orta Doğu dünyada eşi benzeri görülmeyen dış müdahaleye çok açıktır. Osmanlı İmparatorluğundan kalan mirasın; sınırları yapay olarak çizilmiştir. Bu oluşuma coğrafi

açından bakıldığı zaman müdahaleye açık ve istikrarsız bir yapısının olduğu görülmektedir. Coğrafi olarak bu kadar tacize uğrayan bölgede, dış güçlerin amaçlarını öğrenmek daima zor olmuştur.

Son olarak da batılı güçler Orta Doğu'da İsrail dışında güçlü bir devletin var olmasını istememektedirler. Çünkü İsrail'i destekleyen devlet ABD'dir. ABD'nin de Orta Doğu'da güçlü olmasını sağlayan İsrail'dir. Orta Doğu'da birbirine kardeş olan devletler birbirleriyle savaştıkça ABD ve İsrail'in Orta Doğu'da giderek güç kazandığı açıkça görülmektedir.

3.4. Simetrik ve Asimetrik Şok Üzerine Literatür Taraması

Literatürde parasal değişimler beklenen ya da beklenmeyen durumlar karşısında büyük veya küçük değişimler olarak ele alınabilir. Bu bölümde Beklenmeyen durumlar karşısında parasal artış ya da azalışların negatif ya da pozitif, simetrik ya da asimetrik ya da yansız bir etkisi üzerinde durulmuştur. Genel olarak herhangi bir durum karşısında beklenen ya da beklenmeyen etkilerde reel düzeyin aşağı mı yoksa yukarıya mı etki ettiğine bakılır.

İktisadi dalgalanmaların temel kaynağına bakıldığı zaman; emek piyasalarında ücretlerin katılığı, mal piyasalarında ise fiyat katılığı olarak etki göstermesi, makroekonomik modellere etkisi asimetrik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu modele bakıldığı zaman negatif bir durum ile karşı karşıya kalındığı zaman ücretlerin ve fiyatların aşağıya doğru hareket ettiği görülür, maldaki arz fazlasının olması üretim düzeyini azaltmaktadır. Pozitif durumda ise ücret ve fiyatlar yukarı yönde hareket edeceği için mal talebindeki artış, ücret ve fiyat düzeyini artıracığından üretim düzeyinde herhangi bir değişme olmayacaktır. Fiyat ve ücretlerin aşağı yönde hareket etmesi katı bir durum iken, yukarı yönde hareket etmesi esnek bir durumdur. Katı fiyatlar üzerinde ilk çalışma yapan kişi John Maynard Keynes'tir. Daha sonraki yıllarda mikroekonominin de temeline dayanak olan Yeni Keynes, modeli literatürde yerini almıştır. Keynesyen modeller toplam talep şokları etkileri üzerinde asimetrik etkilere sahip olan makroekonomik modeller olarak karşımıza çıkmaktadır.

Simetrik ve asimetrik şoklar iktisat literatüründe tartışma konusu olan alanların başında gelmektedir. Özellikle para politikasının reel etkilerinin fazla olması, üzerinde durulan bir konudur. Beklenmeyen para politikasındaki değişiklikler, makroekonomik değişkenler üzerinde farklı etkiler yaratır. Politik unsurların şiddetine, yönüne göre

ekonomik anlamda farklılıklar göstermesi bu tartışma konusunun üzerinde durulmasını gerektirmektedir. Ortaya çıkan bu şokların iktisat alanında farklılık göstermesi, iktisadın temel yapı taşlarından olan para politikasındaki şokların asimetrik etkiler göstermesi olarak tanımlanmaktadır.

Simetrik şoklar ise bu durumun tam tersi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan ya da yapılacak olan politikaların belli etkilerinin bilinmesi, ön görülmesi, piyasadaki artış ya da azalışların neler olacağına dair bilgilerin olması ekonomik anlamda bir önlem alınmasını gerektirmektedir. İktisat literatüründe simetrik şoklar asimetrik şoklara göre çok yer tutmamaktadır. Tutmamasının sebebi, belli bir planların olması ve bu planların olmaması durumuna karşı önceden belirlenen politikalar ya da önlemler alınmamasıdır.

Mundell (1961)'e göre, ekonomide yaşanan şoklar ya arz ya da talep yönlü şeklinde olmaktadır. Talep şoklarını, parasal ve parasal olmayan şeklinde ikiye ayırmıştır. Parasal talep şokları, para arzı üzerinde dolaylı ya da dolaysız bir yoldan oluşan değişim olarak açıklanmaktadır. Parasal olmayan talep şoklarının ise para arzı değişmeden sadece harcama ve vergi üzerindeki politikalarından kaynaklandığı gibi tüketim ve yatırım üzerinde olan değişimlerden de kaynaklandığını belirtmiştir. Arz şoklarını ise; teknoloji düzeyinde meydana gelebilecek değişiklikler ya da üretim faktörlerinin (emek, sermaye, doğa ve girişimci olarak ayrılır) maliyetlerindeki artışlarından birinin ya da bir kaçının sebep olduğu şoklar olarak tanımlamaktadır. Uluslararası iktisatta, birbirleriyle ilişkili olan - ticari açıdan bağlantıları olan- ülkelerde durgunluk olarak tanımlanan asimetrik şoklar, Optimum Para Alanları Teorisi ile talep kayması sonucu ekonomide meydana gelen istikrarsızlık olarak kullanılmıştır. Bu teoride ekonomiyi yöneten kişilerin, bireylerin davranışlarında ya da beklentilerinde meydana gelen değişikliklere bağlı olarak ortaya çıkan talep şokları, talep eğrilerinde kaymalara neden olmaktadır. Mundell ise bunu parasal birliğe katılan ülkelerin benzer üretim yapılarına sahip olmaları ve benzer simetrik dalgalanmaya sahip olmalarıyla birlikte optimalin gerekli olduğu şartlardan biri olarak tanımlamıştır.

Caballero (1992)'ya göre, para politikası hareketlerinin farklı durumlarda farklı sonuçlara sebep olmasını durum asimetrisi olarak tanımlamıştır. Buradan da anlaşıldığı gibi belli bir dönem sıkı para politikası uygulayıp daha sonra gevşetici bir para politikası uygulanması bu durumu açık bir şekilde göstermektedir.

Cover (1992)'e göre, yaptığı toplam talep şoklarının asimetrik etkilerinin varlığını sınavan çalışmalarıyla öncü isimlerden biri olmuştur. Yaptığı deneysel çalışmada, pozitif ve negatif olarak para arz şoklarının üretim düzeyindeki etkilerini, 1951-1987 dönemi içerisinde ABD açısından incelemiştir. Kendisi para arzı, üretim düzeyi ve faiz oranı değişkenliğini temsil ederek sırasıyla M1, reel GSMH ve 90 günlük hazine bonosunu kullanmıştır. Tahmin ettiği para arzındaki hata terimlerini yani parasal şokları negatif ve pozitif olarak ayırmıştır. Elde ettiği negatif ve pozitif parasal şokların üretim düzeyindeki etkisini test etmek amacıyla oluşturduğu reel üretim denklemi ise, reel Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) büyüme değişkenin, faiz oranının, negatif ve pozitif parasal şoklarının geciken değerlerini kapsamaktadır. Pozitif etkilerde, reel üretim düzeyinde herhangi bir ters etkisi olmadığını yani hiçbir şekilde etki etmediğini ancak negatif şoklar karşısında reel üretim düzeyinde olumsuz yani anlamlı bir etkiye sahip olduğu kanısına varmıştır. Yaptığı bu araştırmada para arzındaki beklenmeyen durumlara karşı reel ekonomi düzeyinde bir azalma olması durumunda, arttırıcı bir yönde müdahalenin olmasının devlet tarafından ya da yetkili kuruluş tarafından müdahale edilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Cover'ın bu çalışması bize ekonomide reel bir düşüş olması durumunda, müdahale olması gerektiğini ve bu beklenilmeyen bir durum olduğu için hızlı bir çözüm üretilmesi gerektiğini de göstermiştir.

Morgan (1993)'a göre, Büyük Buhran döneminde faiz oranlarının düşük seviyede kalması, FED tarafından genişlemeci para politikası olarak değerlendirilmiştir. Ancak sorun olan kısım, ekonominin canlanmasını izleyen bu politikaya rağmen düzelmenin sağlanamamasıdır. Friedman ve Schwartz'ın 1990 yılındaki para politikalarının tarihini inceleyen çalışmaları sonucunda, uygulanan politikaların genişleyici para politikası olmadığını, tam tersi daraltıcı bir para politikası olduğu ortaya konulmuştur. Bu durum asimetrinin temel kanıtını zayıflatmış ve 1960 ile 1970 yıllarında asimetriye olan inanç sarsılmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta; Friedman ve Schwartz'ın çalışmalarının bu döneme ilişkin sıkı para politikasını işaret etmesi olup, genişleyici para politikasının aynı düzeyde başarılı olmadığını da ispat etmemektedir. Yapılan bu çalışmalar simetrik şok etkisi fikirlerinin zayıflamasına neden olmuştur.

Kandil (1995)'e göre, parasal şoklar üzerinde üretim, fiyat ve ücretin etkileri üzerine yaptığı çalışmada, değişkenlerin asimetrik ilişkilerinin nedenlerini, ücretlerin ve fiyatların asimetrik esnekliği arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yaptığı çalışmada, asimetrik

ücret endekslemesi ve fiyatların asimetrik ayarlanmasında toplam talep şoklarının makroekonomik değişkenler üzerinde önemli bir rolünün olduğunu vurgulamıştır. Parasal şoklar üzerinde nominal ücretlerin verdiği tepkinin yukarı yönde daha esnek olduğunu ortaya koymuştur. Yani parasal şoklarda fiyat düzeyinin verdiği tepkiyi gösteren fiyat ayarlamasında yukarı yönlü esnemenin olduğunu belirmiş bu yukarı yönlü esnemeyi de ülkelerde yaptığı çalışmalardaki bulgularına dayandırmıştır. Negatif parasal şokların, pozitif parasal şoklar karşısında daha etkili olduğunu tespit etmiştir. Yaptığı çalışmada asimetrik ücret ve fiyat esnekliğinin, toplam talep şoklarının meydana gelmesi durumunda toplam arz eğrisinin eğiminin farklılaşacağı yani pozitif toplam talep şoklarında arz eğrisinin eğimi daha dik, negatif toplam talep eğrisinde de eğimin daha yatık olacağını sonucuna varmıştır. Sonuçta esneklik talep ile ilişkilidir. Kandil bu çalışmasıyla şok karşısında tepkilerin neler olabildiği üzerinde durmuştur.

Karras (1996)'a göre, 1953-1990 dönemine ait 18 Avrupa ülkesine ait verileri ele alarak, parasal şokların üretim düzeyine asimetrik şokun etkisini 3 yöntem ile sınamıştır. Bu yöntemler 'İki Aşamalı En küçük Kareler', 'Doğrusal Olmayan En Küçük Kareler' ve son olarak da 'Maksimum Olabilirlik' şeklindedir. Yaptığı bu çalışmalarda pozitif parasal şokların herhangi bir etkisinin olmadığına, negatif parasal şokun ise üretim düzeyinde etki ettiğine dair bulgulara dikkat çeker. Kendisi faiz oranı şoklarını içeren denklemlerde, parasal şokların üretim düzeyinde herhangi bir etkisinin olmadığını ortaya koymuştur ama yüksek düzeyde olan faiz oranlarının üretim düzeyini düşürdüğünü, düşük faizli oranların ise üretim düzeyi üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını belirtmiştir. Karras, faiz oranlarıyla daha çok ilişki kurarak üretim düzeyindeki etkinin asimetrik olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca kendisi söz konusu olan denklemleri tüketim ve yatırım harcamaları için de uygulamıştır. Bulduğu sonuçların üretim düzeyi ile aynı bulgulara sahip olduğuna dair benzerlikler elde etmiştir.

Ravn ve Sola (1997) göre, bu iki araştırmacı yaptıkları çalışmada parasal şokların reel üretim üzerindeki etkisini ABD ekonomisiyle ilişkilendirmişlerdir. Yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak, büyük ve küçük parasal şoklar ile pozitif ve negatif şoklar arasındaki asimetrik etkileri araştırmışlardır. Negatif toplam talep şoklarının reel etkilere sahip olup olmadığını geleneksel Keynes asimetrisi ile küçük toplam talep şoklarıyla, büyük toplam talep şoklarını karşılaştırmışlar, hangisinin daha fazla reel etkilere neden olduğu, hangisinin geçerli olduğu üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Yaptıkları bu test ile parasal

şokları, büyük pozitif şok, büyük negatif şok, küçük pozitif şok ve küçük negatif şok şeklinde gruplandırmışlardır. Bu iki kişi de parasal şokun üretim düzeyi üzerinde bir etkisinin olduğunun ve asimetrik etkinin üzerinde durmuşlardır. Ancak meydana gelen şokların karşısında beklenen şokların oluşması durumunda da asimetri derecesinin etkilendiğini belirtmişlerdir.

Karras (1999)'a göre, yaptığı araştırmada pozitif ve negatif parasal şokları arz ve talep yönlü olarak ikiye ayırmıştır. Fiyat yapışkanlıklarının olduğu toplam arz eğrisi ile ilgili olan bu asimetrinin yanında, para ve kredi piyasası koşullarına bağlı olan talep yönlü asimetri de mevcut demıştır. Burada firmaların fiyatları aşağı indirmede isteksiz ya da gönülsüz oluşları, fiyatların aşağıya doğru yapışkan bir konumda olmasından oluşan bu asimetri türü arz yönlü olarak tanımlanmıştır. Nedeni, firmaların negatif şok karşısında fiyatları düşürme konusunda isteksiz oluşlarıdır. Ama pozitif bir şok durumunda fiyatları yukarı doğru yükseltmeleri farklı bir ayrıcalık oluşturmaktadır. Çünkü firmalar piyasaların iyiye gitmesini fırsat bilerek, fiyatları yukarı doğru çekmektedirler. Talep yönünden olaya bakılacak olursa; kredi kullanım durumuna bağlı negatif şoklarda ekonomik birimlerin harcama ve kredi çekme tutarlarında bir azalma olurken, pozitif şoklar karşısında kredi ve tüketim kapasitesini arttırmayabileceklerini belirtmiştir. Kendisi Friedman'ın 1968 yılında yaptığı para politikası çalışmasında belirttiği ipi örnek almıştır. İpin çekilebileceğini ancak itilemeyeceğini belirtmiştir. Bu sebeple para politikalarını tek yönlü bir dışli çarka benzetmektedir.

Woodford (2001)'a göre, Keynesyen yaklaşım, ekonominin sürekli eksik istihdam düzeyinde olmasıdır. Woodford, ülkenin büyümesi için genişletici para ve maliye politikası uygulanması gerektiğini savunmaktadır. Buna karşılık Monetarist İktisatçılar genişleyici para politikasının sadece kısa dönemde geçerli olduğunu savunmaktadırlar. Bu iktisatçılara göre genişlemeci politikalar uzun dönemde fiyat artışına sebep olmaktadır. Bu durum karşısında ekonomi, küçülerek eski doğal seviyesine dönmektedir. Keynesyen İktisatçıların ön gördükleri şekilde, genişleyici politikaların reel etkileri kısa dönemde yaşanırken uzun dönemde geçerli olmamaktadır. Rasyonel Beklentiler Hipotezi ile birlikte Keynesyen ve Klasik İktisatçılar arasında sürdürülen politika farklı bir boyut kazanmıştır. Rasyonel Beklentilerin Hipotezi'ne göre iktisat politikalarında hem uzun hem de kısa dönemde hiçbir etkisinin olmayacağını öne sürmüşlerdir. Rasyonel Beklentiler Hipotezine göre ekonomik beklentiler Merkez Bankasının vereceği kararlara göre yeniden oluşacaktır.

Keynesyen ve Monetarist yaklaşımların kabul ettiği ‘uyumlu beklentiler’ çerçevesinde davranışları belirlemek söz konusu değildir. Bu durum ile beraber Merkez Bankasının uygulayacağı ya da karar alacağı durumlar karşısında bireylerin ya da firmaların buna paralel bir şekilde hareket etmesi düşünülmektedir. Bu şekilde düşünen birey ya da firmalar kendi çıkarlarını koruyarak beklendik veya beklenmedik durumlara karşı hareket etmektedirler. Davranışları rasyonel beklentilerin oluşturduğunu belirtmişlerdir.

Goff (2001)’a göre, simetrik ve asimetrik şok karşısında en önemli rolü Merkez Bankalarının kullandıkları para politikalarının oluşturduğunu belirtmiştir. Kamuoyu ile güçlü bir etkileşim kurmanın önemini vurgulayarak kamuoyuyla paralel hareket edildiğinde, Enflasyon Hedeflemesine Yönelik Politikaların önemli bir alanı oluşturduğunu ve buna göre hareket belirlendiğini söylemiştir. Uygulanacak olan bu politika ya da strateji birimlerinin bireylerin beklentilerini yönlendirmede şeffaflığa dayandığına inanmaktaydılar. Bu bağlamla Enflasyon Hedeflemesine Yönelik Politikalar, asimetrik bilginin kaldırılmasına yönelik önemli uygulamalar içermektedir. Ancak bu politikanın uygulanabilir olması ve güvenilirlik açısından Merkez Bankası ve kamuoyu arasında güçlü bir bağın olmasının gerektiğinin önemi vurgulanmıştır. Yani denilmek istenen Merkez Bankalarının şeffaflığını nasıl sağladığını, neler uyguladığı gibi asimetrik bilgi kaynaklarının neler olduğunun açık bir şekilde belirtmesi durumunda daha sağlıklı olacağı fikri şeklinde olmaktadır.

Kandil (2002)’e göre, asimetrik etkilerin testi konusunda öncülük yapan kişilerin başında gelmektedir. 1956-1996 yılları arasında ABD ekonomisi için yaptığı çalışmada, hem kamusal harcamaları hem de parasal şokların makroekonomik etkilerinin asimetrik olup olmadığını test etmiştir. Yaptığı çalışmada, parasal ve kamu harcamaları şoklarını, vergi oranları ile sadece parasal şokları ele alan üç model oluşturmuştur. Ele aldığı üç modelde toplam talep şoklarının reel etkilerini, asimetriyi kullanarak; bağımlı değişkenlerin üretim düzeyi, tüketim ve yatırım harcamalarının değişkenlerini, emek ve mal piyasası üzerindeki asimetrik etkileri incelerken reel ve nominal ücretleri kullanarak çalışmasını yapmıştır. Yani hem kamu harcamaları hem de parasal şokların talep ve arz yönlü olarak ele almış, değişkenliği araştırmıştır. Kendisi ayrıca parasal şokların fiyat, nominal ücret ve reel ücret düzeyi üzerindeki etkilerini incelediği çalışmalarda, pozitif parasal şoklarda fiyat ve nominal ücretlerin yukarı doğru daha esnek olduğu kanısına varmıştır. Ancak reel ücret düzeylerinin, fiyatların nominal ücretlerden pozitif parasal şoklara karşı uyumu daha hızlı olduğundan, pozitif parasal şoklarda bir azalma söz konusu olduğunda reel üretim

düzeyinde frenleyici görevi olduğunu tespit etmiştir. Bu durumun tam tersi negatif parasal şoklarda, üreticilerin fiyatları aşağıya doğru düşürmede isteksiz oluşları, parasal şoklarda negatif bir durumda reel ücret düzeyinin reel üretim düzeyi üzerindeki etkisinin daraltıcı yönde daha fazla olduğu kanısına varmıştır.

Mahadeva ve Sterna (2002)'ya göre, asimetrik bilginin azaltılmasına açıklık getiren Modern Merkez Bankası son dönemlerde kabul görmüştür. Bu durum hakkında 'Enflasyon Hedeflemesine Yönelik Para Politikası' uygulamaları 1990'lı yıllarda bütün dünyada yaygınlaşmıştır. 1990'lı yıllarda Yeni Zelanda, Kanada, İngiltere gibi gelişmekte olan ülkeler başı çekerken 2001 yılında 57 ülkede bu politika benimsenmiştir. Bu para politikasının başarılı sonuçlar verdiği gözlemlenmiştir. Türkiye de bu politikayı uygulayarak başarılı sonuçlar elde etmiş ve bu politika sayesinde önüne çıkabilecek birçok engeli ön görmüştür.

Florio (2004)'ya göre, para politikasında asimetrik ve simetrik etkiler göstermesinin iktisat teorisinde tamamıyla yeni bir kavram olmadığını belirtmiştir. Keynes'ten bu yana genişlemeci para politikalarının bir sınırı olduğu bilinmektedir. Çünkü 1920'li yıllara kadar para politikalarında simetrik etkilerin olduğu fikri hâkimken, 1929 Büyük Buhran ile dönemdeki genişlemeci para politikasının ekonomiyi canlandırmada yetersiz olması para politikalarının tartışılmasına sebep olmuştur.

Berument ve Doğan (2005)'ya göre, 1987-2001 döneminde kamu harcamaları şoklarının reel üretim düzeyinin, fiyat düzeyinin, tüketim ve yatırım harcamaları üzerine asimetrik etkisinin olup olmadığı konusunda Türkiye için araştırma yapmışlardır. Buna ek olarak tüketim ve yatırım harcamalarının her bir alt kalemi için asimetrik etkinin varlığını test etmişlerdir. Türkiye için alınan dönem aralığının krizlere denk gelmesi de çalışmalarını için ayrı bir öneme sahip olmuştur. Kendileri asimetrik etkiyi test etmek için En Küçük Kareler Yöntemini ve Üç Aşamalı En Küçük Kareler Yöntemini kullanmışlardır. Çalışmalarını yaparken Cover ve Kandil'den yardım almışlardır. Berument ve Doğan'ın kullandığı bu iki yöntemle de kesin sonuca ulaşamadıklarından, kamu harcamaları şokları olarak hazine bonusu faiz oranı ile bir önceki dönem interbank faiz oranı arasındaki farkı kullanmışlardır. Pozitif kamu harcamaları şoklarının tüketim ve yatırım harcamaları üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etki ettiğini, negatif kamu harcamaları üzerinde ise herhangi bir etkisinin olmadığını yani tüketim ve yatırım harcamaları üzerinde asimetrik bir etkisinin olmadığını sonucuna varmışlardır.

Telatar ve Hasanov (2006) göre, 1990-2004 aralığında pozitif ve negatif parasal şoklar ile küçük ve büyük parasal şokların reel üretim ve fiyat düzeyi üzerinde asimetric bir etkisinin olup olmadığını, Türkiye için test etmiştir. Doğrusal olmayan zaman serisi modeli olan STAR (Smooth Transition Autoregressive) modeliyle asimetric etkileri sınyarak literatürde farklı bir uygulama yapmışlardır. Negatif parasal şokların, pozitif parasal şoklara kıyasında; üretim düzeyi üzerinde daha büyük, fiyat düzeyi üzerinde daha küçük bir etkiye sahip olduğuna dair kanıtlar bulmuşlardır. Elde edilen bu bulguları, kısa dönem toplam arz eğrisinin konveks şekli ile ya da ters L olduğu yönündeki hâkim görüşü destekleyerek açıklamışlardır. İkilinin yaptığı bu çalışma, araştırmaları literatür açısından başka bir boyuta taşımıştır ve her defasında yeni bir bulgu ya da bulgularla araştırma daha da gelişmiştir.

Ergeç (2007)'e göre, para politikalarında çıktılarının ve fiyatların istenilen enflasyon oranına ulaştırılması çabaları, para arzındaki değişimlere göre farklılık göstermektedir. Bu da büyük ve küçük şok asimetrici olarak adlandırılır. Bu etki üzerinde birçok iktisatçı çalışma yapmış ve incelemelerde bulunmuştur. Para arzındaki bu artışların boyutu, küçük ya da büyük miktarlarda yapılan artış ve azalışların, ekonomide farklı türde cevaplar bulmasına neden olmaktadır. Yani para arzında meydana gelen bu büyük ve ani değişiklikler ile sık ve küçük değişimlere piyasada farklı cevapların bulunması uygulanan politikalar ile ilişkilidir. Belirtmek gerekirse para arzında meydana gelen artış veya azalışlar büyük ve küçük şok asimetrici kavramının ortaya çıkmasına neden olmakta ve politika yapan kurumların buna en uygun şekilde cevap vermeleri gerekmektedir. Burada önemli olan Merkez Bankası'nın firmalara karşı tutumu ve uygulayacağı politikanın ne tür olduğudur.

Tanrıöver (2008)'e göre, 1990-2008 yılları arasında toplam talep ile toplam arz arasındaki ilişkinin reel üretim düzeyine etkisinin olup olmadığını Türkiye açısından incelemiştir. Toplam talep şoklarını temsil etmesi amacıyla parasal ve kamu harcamaları şoklarını, kısa dönem toplam arz şoklarıyla temsil etmesi amacıyla petrol fiyat şoklarını kullanmıştır. Belirlediği değişkenleri VAR (Vector Autoregression) modeliyle elde etmiştir. İktisadi şokların ayırımında da pozitif ve negatif olarak Cover'in (1992) kullandığı yöntemi ele almıştır. Negatif parasal şokların, pozitif parasal şoklara karşı reel üretim düzeyinde etkisinin daha fazla olduğunu, hem pozitif hem de negatif kamu harcama şoklarının reel üretim düzeyinde herhangi bir etkisinin olmadığı; pozitif petrol fiyat şoklarının etkisiz olduğu ve negatif petrol şokların istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu yönünde kanıtlar elde etmiştir. Elde ettiği kanıtlar literatürde olumlu yönde desteklenmiştir.

Küçükkale ve Yamak (2009)'a göre, Yeni Klasik makroekonomik modelin en önemli hipotezlerinden biri olarak kabul edilen 'doğal oran hipotezi' ile beklenen ve beklenmeyen toplam talep politikasının, reel üretim düzeyi üzerindeki etkisini 1987-2006 yılları arasında Türkiye açısından incelemiştir. Beklenmeyen durumlar karşısında parasal değişimin reel üretim üzerindeki etkisinin istatikselsel olarak anlamlı olduğunu tespit etmişlerdir. Buna ek olarak pozitif parasal şoklar ile negatif şoklar arasında üretim açısından istatikselsel olarak anlamlı bir etkileşim olduğu sonucuna varmışlardır. Bu bulgu ile parasal artışların az olması yani beklenenden az olması durumunda reel üretimde beklenmeyen azalmaların olacağını öne sürmüşlerdir.

Zakir ve Malik (2013)'e göre, 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran ve 1981-1982 krizleri, Keynes tarafından ortaya atılan 1936 yılındaki 'İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi' adlı eserinde para politikaları toplam talebi arttırmada etkili değildir tezini destekleyici bir nitelikte olup, asimetrik düşünceye altyapı zemini oluşturduğunu belirtmişlerdir.

Oyovwi ve Eshenake (2013) göre, yaptıkları çalışmada Klasik okulun finansal göstergelerin reel hâsıla üzerinde yansız olduğunu ifade ederken, Keynesyen ve Monetarist okulların finansal göstergeleri etkilediklerini varsaymaktadırlar. Keynesyen ve Monetarist okulun varsayımı, finansal piyasalardaki gelişmelerin kredi akışı ile nitelendirilmiştir. Borçlanma oranlarındaki değişimlerden ötürü ortaya çıkan kredi hacmindeki artışların, yatırımları ve yurtiçi tüketimi, kamu harcamaları üzerindeki artışı reel hasılayı arttıracığını belirtmiştir. Dünya ekonomisinde oluşan beklenmeyen şoklar karşısında Monetarist ve Keynesyen okullarının yaptıkları, çalışmaları haklı çıkarmıştır. Çünkü meydana gelen beklenmedik bir durum karşısında önlem alınması, zor olmasına karşın ekonomi için rahatlatıcı önlemler alınmasına yardımcı olmaktadır.

Ünsal (2013)'a göre, beklenen ve beklenmeyen şok asimetrisini sürpriz şok olarak tanımlamaktadır. Bireyler, rasyonel davranarak karar verirler ve önceden açıklanan parasal genişlemenin fiyatlar düzeyini ve enflasyonu arttıracığını düşünmektedirler. Bunlarla ilişki kuran bireyler gelecekte daha rahat bir zeminde yaşamak için kendilerine yer yapmışlardır. Bunun sonucunda mal ve hizmet arz eden firmalar da artan talebi karşılamak için toplam arzı arttırmışlardır. Daha sonra parasal ücretin artmasıyla beraber toplam arz eğrisi sola kayar ve böylece aynı hâsıla düzeyindeki fiyat seviyesi de yükselmiş olur. Paraya müdahale eden otoriter kurum fiyatlara hâsıla üzerinden etki etmeden müdahalede bulunmuş olur.

Otorite tarafından açıklanmayan yani sürpriz olan para arzı değişmeleri, karar verici birimlerin fiyatların artacağını ön görmedikleri için mevcut fiyat seviyelerinde hareket edeceklerinden toplam talep eğrisi yukarı doğru hareket ederken, toplam arz eğrisi sabit düzeyde kalmaktadır. Bunun sonucunda fiyatlar ve çıktı artarken sonraki dönemlerde enflasyon da artmış olacaktır. Belirtmek gerekirse, önceden açıklanan para politikası hâsıla üzerinde yükseltici etkiye sahip değilken, açıklanmayan ve Ünsal'ın tanımladığı şok politikalar hasılanın kısa dönemde artmasına neden olmuştur. Buradan çıkarılacak sonuç da: para politikalarının analizi yapılırken dikkatli olunmasının gerekliliği ve hâsıla üzerinde etkilerini incelemenin önemi vurgulanmıştır.

Literatüre bakıldığı zaman, yapılan tanımlamalarda genellikle beklenmeyen şok yani asimetrik şok üzerinde durulmuştur. Çünkü ekonomide beklenmeyen durumlar karşısında nelerin yapılabileceğine dair birçok fikir olmasına karşın hangisinin uygulanacağı üzerinde tartışmalar olmuştur. Simetrik şok kavramını araştırmalarda bulmak genelde pek mümkün olmamaktadır. Bulunsa bile bunlar ekonomide karar verici mercilerin neler yaptıklarını ve olası bir olumsuzluk karşısında ne tür önlemler alınabileceği konusundaki fikirler olmaktadır. Genele bakıldığı zaman araştırmalarda parasal şoklar üzerinden gidilmiştir. Belli bir döneme kadar hep maliye politikası uygulanmış ve sonuçlarının yetersiz olduğunda para politikaları devreye girmiştir.

Literatür taraması yaparken asimetrik şok türlerinin belli başlı olanları üzerinde durulmuştur. Genelde negatif ve pozitif şok asimetrisi, beklenen ve beklenmeyen asimetrik şok etkisi, durum asimetrisi ve büyük ve küçük şok asimetri türleri ele alınmıştır. Bu türlerin ele alınmasındaki sebep genelde birbiriyle bağlantılı olmaları ya da birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olmalarıdır.

4. BÖLÜM

4. VERİ, ANALİZ VE YÖNTEM

Bu bölümde tez çalışmasında kullanılacak araştırmanın amacı, veri seti, araştırma modeli oluşturularak, panel veri yapısının özellikleri, avantajları, dezavantajlarına, araştırmadaki oluşturulan iki yönlü sabit etkiler modelinden elde edilen bulgular açıklanacaktır.

4.1. Veri

Bilimsel araştırma türlerinin sonucuna yaklaşırken en önemli adım verilerin analiz edildiği kısımdır (Bayram, 2009). Toplanan ya da toplanacak olan verilerin araştırma içinde neyi ifade ettiği ancak veri analizi ile ortaya konulmaktadır. Elde edilen bu ham veriler anlamlandırılarak belli bir sürece girer ve bize bilgi verir (Altunışık, vd. , 2012). Veri analizi; veri kümesinin düzenlenmesi, betimsel istatistiklerin hesaplanabilmesi, hipotez testlerin yapılabilmesi, kolerasyon, regresyon ile diğer istatistiksel öğelerin yapılabilmesini kapsamaktadır. İstatistiksel işlemler, geçmişe doğru gidildiğinde 25-30 yıl öncesine kadar elle ya da basit hesap makineleriyle yapılmaktaydı. Bu durum yapılan araştırmaların geniş kapsamlı olmamasına, yapılan işlemlerin uzun zaman almasına ve yapılan olan araştırmaların bazen de hatalara neden olmasına sebebiyet vermiştir (Baykul ve Güzeller, 2013). Teknoloji ilerledikçe bilgisayarların bilimsel araştırmalarda kullanılmaya başlanmasıyla istatistiksel işlem yapan paket programlarında gelişimi ile birlikte veri analizine ilişkin zorluklar büyük ölçüde aşılmıştır (Field, 2009).

4.1.1. Veri Seti

Orta Doğu ülkelerinin genel analizi; panel veri analizi yardımıyla çift yönlü etkiler analiziyle elde edilmiştir. Ele alınan ülkelerin; Lübnan, Kuveyt, Irak, İran, Tunus, Libya, Katar, Bahreyn, Suudi Arabistan, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri, Türkiye, İsrail, Umman, Ürdün ülkeleri için, 2000-2018 dönemlerine ait alınmıştır. Ülkelerde kişi başına düşen GSYH, ithalat, ihracat, enflasyon değişkenleri yardımıyla analiz gerçekleştirilmiştir. Analizin veri setini oluşturan seriler Dünya Bankası ve OECD veri tabanından elde edilmiştir.

Tablo: 4.1. Veri Seti Değişkenleri

Değişkenler		Kaynak
Kişi Başına Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla	$Gsyh/Nüfus$	Dünya Bankası ve OECD
İthalat	$Toplam İthalat/Gsyh$	Dünya Bankası ve OECD
İhracat	$Toplam İhracat/Gsyh$	Dünya Bankası ve OECD
Enflasyon		Dünya Bankası ve OECD

4.2. Yöntem

Yapılan çalışmada yöntem olarak para politikasına dair simetrik ve asimetrik şokun etkileri ve nedenleri, panel veri analizinden iki yönlü sabit etkiler yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemler aşağıda genel olarak değinilmiştir.

4.2.1. Simetrik ve Asimetrik Şok Etkileri

Ekonomik birimlerde bir tarafın diğer taraftan daha üstün bir bilgi birikimine sahip olması durumuna asimetrik bilgi kavramı ile ifade edilmektedir. Asimetrik bir bilginin geçerli olduğu durumlarda etkileşim içinde bulunan aktörlerin, karşı tarafa daha fazla bilgi sahibi olması haksız bir üstünlük elde etmesini sağlamıştır. Bu sebepten ötürü asimetrik şokun geçerli olduğu piyasalarda ekonomik faaliyetlerin etkin bir şekilde işlev görmesi mümkün olmamaktadır. Bilgi akışının da net olmaması piyasada dalgalanmaların olmasına sebep olmuştur. Asimetrik şoklar aslında beklenmedik durumlar karşısında Merkez Bankaları ile beraber hareket ederek para politikalarının uygulanmasında bir görev görerek uyguladıkları politikaları ile kamuoyuna ne kadar çok açıklama yapılırsa asimetrik bilginin de azalmasına yardımcı olacaktırlar. Asimetrik bilginin para politikası ile açıklanması daha net bilgilerin verilmesine neden olmaktadır.

4.2.2. Para Politikasının Asimetrik Şok Etkileri ve Nedenleri

“Para politikası ip gibidir. Enflasyonu durdurmak için onu çekebilirsin ama gerilemeyi durdurmak için itemezsin. Atı suya götürebilirsin ama onu su içmeye zorlayamazsın (Friedman, 1968: 1)”.

Milton Friedman’ın söylediği cümlede, para politikası bir ipe benzetilmiştir. İpi ne kadar çekilirse enflasyonu da durdurmak için para politikası da çekilebilecektir. Buradaki para arzının azaltılması daraltıcı politika uygulanması anlamına gelmektedir. Ancak

ekonomideki gerilemeyi durdurabilmek için ipi itmek zordur ve ne kadar çok genişletici bir politika uygulanırsa uygulansın yani piyasaya verilen para miktarı arttırılırsın insanlara harcama ve kredi kullandırmaya zorlayamazsınız. Çünkü para politikasında yapılan değişikliklerin yarattığı etki otoritenin tam kontrolü altında da olmamaktadır.

Ekonomideki değişkenlerin, hâsıla ve fiyat düzeyi para değişimlerine asimetrik olarak cevap vermesi durumunda uygulanacak olan sıkı para politikalarının, genişletici para politikalarından daha etkili olduğu olması anlamına gelmektedir (Rhee ve Rich, 1995: 684). Yani bu olgu negatif şokların istatistiksel olarak pozitif şoklardan daha anlamlı olduğu durumda geçerli olmaktadır. Bu durumun tam tersinde ise pozitif şok negatif şoka göre daha etkili olacaktır.

Asimetriğin türlerine göre ayrılması; beklenen ve beklenmeyen şok asimetrisi, durum asimetrisi, pozitif ve negatif şok asimetrisi şeklinde çalışma alanlarını daha da genişletmektedir (Castillo ve Montoro, 2008: 28).

4.2.2.1 Asimetrik Etki Türleri

Asimetrik etki türlerine göre ayrıldığında en çok karşımıza çıkan türleri aşağıda ele alınmıştır. Para politikasında oluşan asimetrik etkilerin en temel özelliği para arzındaki değişimlerin ekonomide yaratması beklenen farklı durumlar karşısında ele alınmaktadır. Para politikalarının tek yöne doğru dönebilen bir dişliye benzetilmesi asimetrinin doğmasına ve türlerinin oluşumuna neden olmuştur.

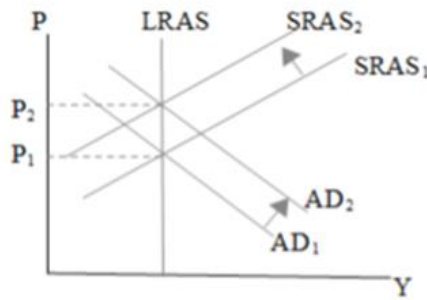
4.2.2.2. Beklenen ve Beklenmeyen Şok Asimetrisi

Para politikasının, fiyatlar ve çıktı üzerindeki etkilerinin asimetrik şok olarak incelenmesi birçok konu alanında çalışmasına neden olmuş ve türlere ayrılmasında çeşitlilik göstermiştir. Bunlar arasında etkili olan asimetrik türlerden biri beklenen ve beklenmeyen şok asimetrisidir.

Beklenen ve beklenmeyen asimetrik şok etkisi, politikaların toplam talep ve toplam arz üzerinde etkiye sahip olduklarını ve bunun da çıktı ile fiyat üzerinde önemli bir rol oynandığı belirtilmiştir. Önemli olan kısım ise beklenen ve beklenmeyen asimetrik şok etkisini ayrı ayrı ele almanın gerektiğidir (Ravn ve Sola, 2004: 42).

Beklenen ve beklenmeyen şok asimetrisi literatür de, açıklanan ve açıklanmayan sürpriz şok etkisi olarak tanımlanmıştır. Örnek olarak, rasyonel davranan karar verici kurumlar önceden açıklanan parasal genişlemenin fiyatlar düzeyini ve buna bağlı olarak enflasyonun da artacağını düşünerek hareket ederlerdi. Bu nedenle toplam taleplerini arttırarak geleceğe yönelik yaşam beklentilerinin zeminlerini hazırlamışlardır. Bunun ile birlikte firmalar, mal ve hizmet arzını karşılamak için toplam arzı arttırırlar. Ancak sonrasında parasal ücret artar toplam arz eğrisi sola kayar ve böylece aynı hâsıla düzeyinde fiyat seviyesi yükselmiş olmaktadır. Para otoritesine sahip olanlar ise fiyatlar üzerinde hiçbir etki de bulunmadan hasılaya müdahale etmiş olurlar. Yani politikanın etkinsizliği olarak adı bilinen durum ile karşı karşıya kalınır ve toplam arz ve talepte kaymalar olur (Ünsal, 2013: 343-345).

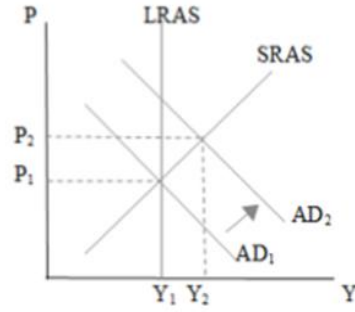
Şekil 4.1. Beklenen Para Arzı Değişimlerinde Fiyat ve Hâsıla Düzeyi

Kaynak: Ünsal (2013: 343)

Şekilde görüldüğü gibi önceden açıklanan para arzındaki değişimler, fiyatlar genel düzeyinin artacağına ön görmüştür. Toplam talep eğrisinin sağa kayması, arz eğrisinin de sola kaymasına ve aynı çıktı düzeyine gelmesine neden olmuştur. Beklenen değişimlerde fiyat yukarıya doğru esnek olmaktadır ve bu nedenden dolayı denge farklı noktada oluşmaktadır. Ancak fiyat aynı hâsıla düzeyinde gerçekleşebilmektedir. Öte yandan otorite tarafından açıklanmayan para arzındaki değişimlerin karar birimleri tarafından fiyatların artacağını ön görememelerine ve mevcut fiyat seviyesinde hareket etmeleri ile toplam talep eğrisi yukarı doğru kayarken toplam arz eğrisi aynı seviyede kalmıştır. Böylece, fiyatlar ve çıktı artarken sonraki dönemlerde enflasyon artışına neden olmuştur.

Şekil 4.2. Beklenmeyen Para Arzı Değişimlerinde Fiyat ve Hâsıla Düzeyi

Kaynak: Ünsal (2013: 346)

Şekilde görüldüğü gibi beklenmeyen politikalarda fiyatlar düzeyinin yükseleceğinin tahmin edilememesi ve fiyatların artışı ile toplam talep eğrisinin sağa kaymasına yol açmaktadır. Ancak toplam arz aynı kaldığı için hâsıla düzeyinde artış olmuştur. Özetlemek gerekir ise önceden açıklanan şokun para politikası üzerinde yükseltici etkiye sahip değil iken, açıklanmayan sürpriz şokun ise kısa dönemde artışına neden olmaktadır.

4.2.2.3. Büyük ve Küçük Şok Asimetrisi

Para politikalarının çıktı ve fiyatları, ulaşılmak istenilen enflasyon oranını etkileme çabaları para arzında meydana gelecek değişimlerin boyutuna göre değişkenlik gösterebilmektedir. Büyük ve küçük şok asimetrisi olarak adlandırılan bu etki, para arzındaki artışların küçük veya büyük miktardaki değişikliklere neden olan unsurların ekonomide farklı cevaplar bulmasına yardımcı olmaktadır (Ergeç, 2007: 1).

Özetlenecek olunursa, para arzında meydana gelen artış veya azalışların boyutu büyük ve küçük şok asimetrisi kavramını ortaya çıkmasına ve politika yapıcılarının piyasalarda ayarlamalar yaparak cevap bulmasına yardımcı olmuştur. Fiyatlar üzerinde etkiye sahip olmak isteyen Merkez Bankaları, değişimlerin boyutunu ölçerek firmaların davranışlarını doğru bir şekilde analiz etmeleri gerekmektedir (Ergeç, 2007: 69).

4.2.2.4. Durum Asimetrisi

Para politikasının ekonomik konjonktür içindeki hareketlerine bağlı olarak yani daralma ve genişleme dönemlerinde farklı sonuçların ortaya çıkmasına ve ulaşılmasına yardımcı olan asimetriye durum asimetrisi olarak tanımlanmaktadır (Caballero, 1992: 14).

Örneğin; Amerika'da yaşanan 1988 ve 1989 yılları arasında sıkı para politikası uygulanmaya karar verilmiştir. Bu sıkı para politikasını takip eden 1990 yılında ise genişlemeci para politikası ile sürdürülmek istenmiştir. Ama uzun süren sıkı politikaların etkisi 1990 yılında istenilen sonuçlara ulaşılmasında engel olmuştur (Morgan, 1993: 21).

Bir başka örnekte ise; 2008 yılında Amerika'da başlayan ve bütün dünyayı saran Mortgage krizinin etkilerini gidermek için gecelik federal fon oranının %0,25 olmasında bile bankacılık sektörünü borçlanmaya teşvik edememiştir. Bu sebepten dolayı ekonominin bulunduğu ortam doğru bir şekilde analiz edilemez ise, para politikaları asimetrik etkilere neden olacaktır ve istenilen sonuçlara ulaşılması konusunda engellerin olacağı görülmüştür (Demir, vd. , 2008: 72).

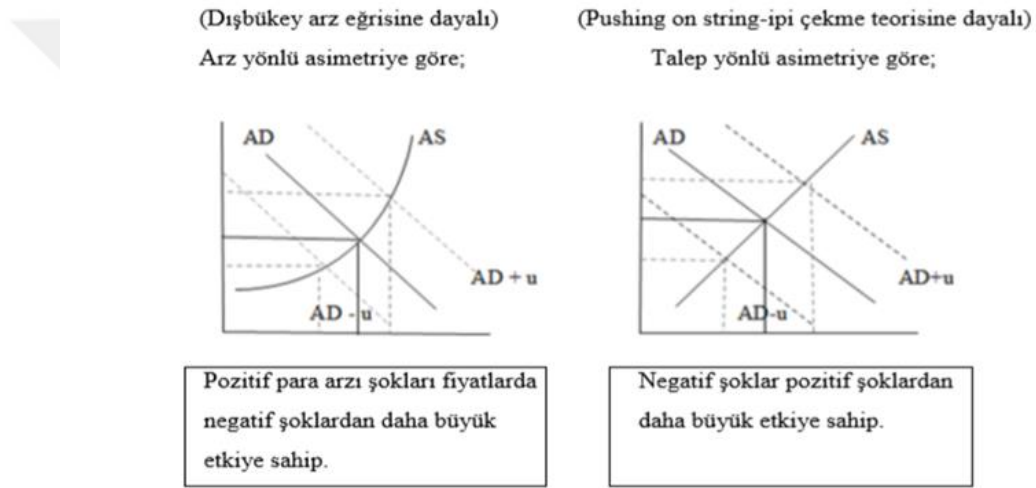
4.2.2.5. Negatif ve Pozitif Şok Asimetrisi

Negatif ve pozitif şok asimetrisi, para arzındaki şokların yönüyle ilişkili olmasıyla negatif şokların pozitif şoklara karşı daha güçlü etkiye sahip olması veya pozitif şokların negatif şoklar karşısında daha etkin ve şiddetli etki yaratması olarak belirtilmiştir. Cover'in çalışmasında bu şok asimetrisi iki şekilde ele alınmıştır. İlki Keynes'in İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi adlı kitabında değindiği dışbükey toplam arz eğrisi ile ilgili olandır. Buna göre arz eğrisi beklenen fiyat seviyesinde pozitif eğimlidir. Ancak, fiyatlar beklenenin üstünde ise arz eğrisi dikey olacaktır. Böyle bir arz eğrisinde sadece negatif şoklar çıktıyı etkilemektedir. Bu arz eğrisi Keynes'in aşağı doğru yapışkan, yukarı doğru esnek fiyat teorisinden türetilmiştir. İkincisi ise toplam arzın beklenen ve beklenmeyen fiyat seviyesinden bağımsız olması ile ilgili olduğu varsayımdır. Toplam arz eğrisi, fiyattan bağımsız ise üretim tam istihdam düzeyinde olmaktadır ve arz eğrisi dikey olmuştur. Bu karşılaşılan durum da toplam talep eğrisinin negatif eğimli olmasına, beklemeyen değişmelerde fiyatların yapışkan ve beklenen değişmelerde esnek olmasına yol açmıştır. Böylelikle, negatif para arzı şoklarının pozitif şoklardan daha etkili olduğu gerçeği ortaya çıkarmıştır (Cover, 1992: 1261-1262).

Pozitif ve negatif para politikası şokları kendi içinde arz ve talep yönlü asimetrisi olarak ikiye ayrılmaktadır. Fiyat yapışkanlıklarının oluşturduğu toplam arz eğrisi ile ilgili olan asimetrisinin yanında, para ve kredi piyasası koşullarına bağlı olarak talep yönlü asimetri de mevcut olmaktadır. Firmaların fiyat düşürme konusunda isteksiz olmaları ve fiyatların aşağı doğru yapışkan olmalarından dolayı oluşan asimetri arz yönlü olarak tanımlanmıştır.

Çünkü firmalar negatif şoklarda fiyatlarını aşağıya çekme konusunda istekli değil iken, pozitif şoklarda fiyatlarını yükseltme konusunda istekli oldukları görülmüştür. Talep yönlü asimetriye göre ise kredi kullanımının durumuna bağlı olarak, negatif şoklar ekonomik birimlerin harcama ve kredi miktarlarını azaltmalarına neden olurken, pozitif şoklar kredi ve tüketim kapasitesini artırmayabilecekleri görülmüştür. Friedman'ın 1968 yılındaki para politikalarına ilişkin çalışmasındaki söylediği cümledeki gibi ip benzetmesi geçerlidir; ipi çekebilirsiniz ancak itemezsiniz. Para politikaları bu nedenle tek yöne dönebilen bir dışlı çarka benzetilmektedir (Karras, 1999: 713-714).

Şekil 4.3. Arz ve Talep Yönlü Asimetri Grafikleri

Kaynak: Karras (1999: 607)

Şekillerde görüldüğü gibi dikey ekseninde fiyatın, yatay ekseninde çıktı miktarının olduğu, dışbükey arz eğrisinin geçerli olduğu durumda arz yönlü asimetriye göre; pozitif para arzı şokları fiyatlarda daha büyük etkiye sahipken, çıktıda daha az etkiye sahip olmuştur. Talep yönlü asimetride ise, negatif para arzı şokları fiyatlarda daha fazla, çıktıda ise daha az etkiye sebep olmuştur.

4.2.3. Asimetrik Etki Nedenleri

Para politikasının makroekonomik değişkenler üzerindeki şoklarının nedenlerini açıklamak üzere birçok teori ortaya konmuştur. Ortaya çıkan bir neden karşısında asimetrik etkinin birden çok nedeni olmakla birlikte bu açıklanacak olan nedeninin birden fazlasına dayanak olmaktadır. Bu nedenlerin bazıları aşağıda verilmiştir.

4.2.3.1. Gelecek Dönem Beklentileri

Gelecek dönem beklentileri, beklenen ve beklenmeyen şoklar karşısında oluşan rasyonel davranan bireylerin ya da karar birimlerinin önceden açıklanmayan veya açıklanan para politikası ayarlamalarına karşı ortaya çıkmaktadır.

Beklenen para arzındaki değişimlerde toplam talebi arttıran karar birimleri, beklenmeyen politikaya karşı ani bir şekilde tepki veremedikleri için toplam talep artar iken toplam arzın sabit kalması üzerine ve aynı hâsıla düzeyinin olması, fiyat seviyesinin yükselmesine neden olmaktadır. Böylece para politikasının yetkisi elinde bulunduran Merkez Bankaları, hâsıla üzerinden dolaylı yollardan etki alanına sahip olacaktır (Ünsal, 2013: 350).

Beklenti unsurunun olması ekonominin içinde de sorunlara yol açmaktadır. Ekonomik yapının dalgalı bir şekilde olması, gerileme ve kriz dönemlerinde para arzının arttırılmış olsa bile firmaların ve tüketicilerin güven problemi yaşadığı için harcamalar istenilen düzeye gelemeyecektir. Bunun altında yatan neden ise ekonomik bir belirsizliğin olması ve ani gelebilecek şoklar ile ne tür karar verecekleri bilmemeleri yatmaktadır.

4.2.4. Panel Veri Analizi

Ekonometrik analizlerde üç çeşit veri kullanılmaktadır. Bunlar; zaman serisi verileri, yatay kesit verileri ve panel veriler olmak üzere ayrılmaktadır. Zaman serisi verileri analizinde bir tek birim zamanın belli dönemlerindeki değerlerinin tespit edilmesiyle oluşturulmaktadır. Zaman serisi analizi de temelde bu verileri kullanarak bir model oluşturulması amaçlanmaktadır. Yatay kesit verileri ise zamanın tek bir döneminde farklı birimlere ait değerlerin tespit edilmesi ile oluşturulmaktadır. Yatay kesit analizinde ise elde edilen bu verilerden faydalanarak zamandan bağımsız modellemeler yapmayı amaçlamaktadır.

Günümüzde yapılan birçok çalışmalarda zaman ve yatay kesit verilerinin birleştirilmesiyle elde edilen veri setleri kullanılmaya başlanılmıştır. N sayıda ülke, firma ve birey gibi birimler ve her birime karşılık gelen T sayıdaki belli zaman dilimlerinde yapılan gözlemden oluşan bu veri setine 'panel veri' denilmektedir. Zaman boyutuna sahip yatay kesit veriler bir başka ifade şekliyle panel veriler kullanılarak oluşturulan panel veri modelleri yardımıyla ekonomik ilişkilerinin tahmin edilmesindeki sürecine panel veri

analizi adı verilmektedir. Bu analiz türünde yatay kesit birim sayısının N'in dönem sayısından T'den fazla olduğu durumda karşılaşılmaktadır (Karaca, 2008: 66).

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{kit} + X_{kit} + u_{it} \quad i=1, \dots, N; t=1, \dots, T$$
 şeklinde yazılmaktadır. Burada, Y : bağımlı değişken, X_k : bağımsız değişkenler, α sabit parametre, β eğim parametreleri ve u hata terimini ifade etmektedir. i alt indisi birimleri (birey, firma gibi), t alt indisi ise zamanı göstermektedir. Y değişkeni her bir birimin her bir zaman periyodunda farklı değerler aldığı için i ve t olmak üzere iki alt indisle ifade edilmiştir. Değişkenlerin, parametrelerin ve hata teriminin i ve t alt indisini taşımaları, panel veri setine sahip olduklarını göstermektedir. Bu oluşan modelde sabit ve eğim parametreleri hem birimlere hem de zamana göre de değer almaktadırlar (Tatoğlu, 2012: 4).

4.2.4.1. Panel Veri Analizinin Avantajları ve Dezavantajları

Panel veri analizinin bazı avantajlarından söz edilirse;

➤ Kesit birimlere özgü farklılığın dikkate alınmasıyla beraber model içindeki kontrolün ve ölçülebilmesine izin vermektedir.

➤ Panel veri yatay kesit gözlemleri ile zaman serilerini birleştirdiğinden, daha aydınlatıcı bilgiler, değişkenler arasında daha az doğrusal bağlantılar, daha fazla serbestlik derecesi ve daha fazla etkinlik sağlamaktadır.

➤ Panel veri analizi, daha karmaşık olan modeller ile çalışabilme imkânı sunması açısından, zaman serisi ve yatay kesit verisi modellerine göre üstünlük sağlamaktadır (Tarı, 2010: 476).

Panel veri analizinin bazı dezavantajlarından söz edilirse;

➤ Panel veri çalışmalarında, karşılaşılan en büyük sorunun verilere ulaşılması ve devamlılığını sağlamaktır. Çünkü panel verinin yapısı gereği yapılmış olan gözlemlerin belli bir birim için zamanın en az iki noktasında yinelenmesidir. Bu da uygulanabilirlik ve maliyetin fazla olmasından dolayı zorluklar getirmektedir.

➤ Diğer karşılaşılan bir sorun da ise, birim boyutunun yüksek olmasına rağmen zaman boyutunun küçük olmasıdır.

➤ Diğer bir problem ise, örneklem seçiminde karşılaşılan zorluklardan kaynaklanmaktadır (Baltagi, 2005: 1-21).

4.2.4.2. Fisher Panel Birim Kök Testi

Fisher testlerinde, önce her bir birim için birim kök testi yapılmaktadır. Bu testte, Dickey Fuller (ADF) test istatistiği kullanılarak paneldeki her birim için tek tek ADF hesaplaması yapıp, ortalama test istatistiğine bakılmaktadır (Saraçoğlu ve Doğan, 2005: 3).

Uygulanan model aşağıdaki gibidir:

$$Y_{it} = d_{it} + X_{it} \quad (i= 1, \dots, N; t=1, \dots, T_i)$$

Burada,

$$d_{it} = \beta_{i0} + \beta_{i1} + \dots + \beta_{imi}t^m$$

ve,

$$X_{it} = \alpha_i X_{it-1} + \mu_{it}$$

eşitlikleri vardır ve μ_{it} durağandır. Uygulanan modelde Y_{it} ; stokastik olmayan d_{it} ve stokastik olan X_{it} süreçlerinin birleşiminden oluşur.

Hipotezler:

$H_0 : p_i = 0$, (tüm birimlerin zaman serileri birim köklüdür, durağan değildir)

$H_1 : / p_i / < 0$, (bazı birimlerin zaman serileri durağanken bazıları durağan değildir)

Şeklin de olmaktadır.

Fisher ADF test istatistiği:

$$\lambda = -2 \sum_i^N \ln(p_i) \rightarrow X_{2N}^2$$

şeklinde gösterilmiştir. Buradaki p_i modelde yatay kesit i için birim kök testinin olasılık değeridir. $p_i = F(G_{iT})$ G 'nin dağılım fonksiyonudur. G_{iT} ise, Fisher ADF test istatistiği modelinde i 'inci grup için tek yönlü birim kök istatistiğidir (Tatoğlu, 2012: 214).

4.2.5. Sabit Etkiler Modeli

Eğim katsayılarının değişmediği, sabit katsayılarının ise sadece kesit verileri arasında ya da zaman verileri arasında veya her iki veri için değişme gösterdiği modellere sabit etkiler modeli denilmektedir. Başka bir ifadeyle eğim parametreleri tüm yatay kesit birimleri için aynı düzeyde iken, sabit parametre birim etki içermesi sebebiyle birimden birime değişmektedir. Yani birimler arası farklılar sabit terimdeki farklılıklarla ifade edilmektedir (Tatoğlu, 2012: 80).

$Y_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it}X_{1it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + e_{it}$ denklemi sabit etkiler modelinin genel gösterimini ifade etmektedir (Hsiao, 2003: 18).

Sabit etkiler modelin varsayımlarına bakıldığı zaman;

- Katı dışsallık varsayımı, yani bağımsız değişkenler ve birim etkinin hata terimi ile korelasyonsuz olmasını ifade etmektedir.
- Diğer bir varsayım ise, bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağıntının olmamasıdır.
- Son olan varsayım ise, koşullu varyans sabit ve koşullu kovaryanslar sıfırdır. Yani sabit varyanslılık ve otokorelasyonsuzluk olmasıdır. Bu varsayımlar çerçevesinde sabit etkiler tahmini yapan kişi etkin ve tutarlıdır. T ve F istatistiklerini de geçerli kılmaktadır (Tatoğlu, 2012: 88-89).

4.2.6. İki Yönlü Sabit Etkiler Modeli

Panel veri setinde kesitler arasında fark oluştuğunda, zamana bağlı bir farklılaşma yoksa bu regresyon modeli tek yönlü ve kesite bağlı sabit etkiler modeli olarak adlandırılmaktadır. Farklılaşma yalnızca zamana bağlı olarak oluşuyorsa bu tür modeller tek yönlü zamana bağlı sabit etkiler modeli olarak adlandırılır. Eğer panel verilerde hem zamana ve hem de kesite göre bir farklılaşma söz konusuysa bu modellere çift yönlü sabit etkiler modeli denmektedir (Hsiao 2002: 30-31). Çift yönlü sabit analizi gözlenemeyen zaman etkisini de içermektedir.

4.3. Bulgular

ADF birim kök testi sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4.2: ADF Birim Kök Sabit Test Sonuçları

ADF Testi		
Değişkenler	t-İstatistiği	Olasılık Değerler
<i>KBGSYH</i>	112.490 [3]	0.0000
<i>İTH</i>	30.4488 [1]	0.4429
<i>İHR</i>	41.9081 [1]	0.0729
<i>ENF</i>	115.010 [3]	0.0000
Δ <i>KBGSYH</i>	191.101 [3]	0.0000
Δ <i>İTH</i>	96.8041 [1]	0.0000
Δ <i>İHR</i>	73.1329 [1]	0.0000
Δ <i>ENF</i>	208.110 [3]	0.0000

Not: ADF testinde: Δ : Değişkenlere ait verilerin birinci farkını göstermektedir. []; Akaike bilgi kriteri (Akaike info criterion: AIC-1974) kullanılarak tahmin edilen optimum gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Birim kök sonucuna göre, KBGSYH değişkeni ile enflasyon değişken düzeyinde durağandır. İhracat ve İthalat değişkenleri ise fark durağan oldukları görülmektedir.

İki yönlü sabit etkiler analizi yönteminden yararlanılarak elde edilen sonuçlar tablo 4.3' de verilmiştir.

Tablo 4.3. İki Yönlü Sabit Etkiler Analizi

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistik	Olasılık
D(İTH_t)	-0.54	0.08	-6.50	0.00
D(İHR_t)	0.67	0.18	3.70	0.00
D(ENF_t)	-0.15	0.07	-1.96	0.05
KATSAYI	2.99	0.52	5.66	0.00
R-kare	0.23			
Düzeltilmiş R-kare	0.12			
F-istatistik	2.06			
Olasılık(F-istatistik)	0.00			
Durbin-Watson İstatistik	2.47			

Bağımlı Değişken: Kişi Başına Düşen GSYH Büyümeleri. , Bağımsız Değişkenler: GSYH İthalat, GSYH İhracat, Enflasyon, Katsayı

Tabloda açıklama yapılmadan önce İTH. Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla İthalatı, İHR. Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla İhracatı, ENF. enflasyon anlamlarına gelmektedir.

$$GSYH = 2,99 - 0,54_{ith.} + 0,67_{ihr.} - 0,15_{enf.}$$

$[-6,50] - [3,70] + [-1,96] - [5,66]$ parantez içindeki katsayılar t-istatistiğinin değerlerini göstermektedir.

GSYH denkleminde aşağıdaki yorumlar elde edilmiştir.

İthalattaki 1 birimlik artış kişi başına büyüme GSYH'yi -0,54 birim azaltıcı etki yapmaktadır. İhracatındaki 1 birimlik artış kişi başına büyüme GSYH'yi 0,67 birim arttırıcı etkide bulunmaktadır. Enflasyondaki 1 birimlik artışın kişi başına büyüme artışı GSYH'yi -0,15 birim azaltıcı etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

İhracat ve ithalatta %1 seviyesinde anlamlı oldukları görülmektedir. Enflasyon da ise %10'da anlamlı olduğu görülmüştür.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Orta Doğu coğrafyası, farklı medeniyetlere, ülkelere, insanlara, dinlere ev sahipliği yapan bir bölge olmuştur. Bölgenin konumu ve yeraltı kaynağı ticareti açısından önemli olması, dünyadaki güçlü ülkelerin dikkatinden kaçmamıştır.

Orta Doğu, coğrafiden daha çok siyasi bir anlam taşımaktadır. Bölgenin tarihi, kültürü, enerji kaynakları, içinde barındırdığı sorunlar açısından dünyanın dört bir yanında gücü fazla olan ülkelerin dikkatini çekmiştir. Bölgenin Soğuk Savaş döneminde ABD-SSCB çekişmesine sahne olması bölgedeki gücü elde etme isteğini ortaya koymaktadır. Soğuk Savaşın' sona ermesi ile başta ABD'nin öncü olduğu daha sonra Rusya, Çin, Avrupa Birliği gibi birçok ülkenin bölge içinde etkili olduğu bir coğrafya yapısına bürünmüştür. Bölgede birden fazla aktörün olması bölge içinde sorunları da arttırmaktadır. Orta Doğu'nun terör olayları ile anılması, ülkeler arasında gerilimlerin olması, demokrasinin tam anlamıyla yerleşmemiş olması bölge içindeki temel sorunları oluşturur.

Orta Doğu jeopolitik olarak önemliyken 20.y.y ile birlikte enerji kaynakları açısından önemli hale gelmiştir. Tarihin de gösterdiği gibi bölgenin her döneminde uluslararası politikalar var olmuş büyük devletler güçlerini kullanarak bölge içinde enerji kaynağı elde etmeye çalışmıştır. Orta Doğu'nun özellikle zengin yer altı kaynaklarına sahip olması küresel gücü olan ülkelerin dikkatini çekmiştir. Ülkelerde karışıklıkların, yönetsel yanlışların olması, dış ülkelerin enerji elde etme konusunda işlerini kolaylaştırmıştır. Bu ülkelerin enerji ihtiyaçlarını güvenilir ve ucuza tedarik etme ihtiyaçları da bölgeyi etkilemiştir. Bu etki alanını oluştururken siyasi, ekonomik ve askeri gibi unsurları da kullanmışlardır.

Birçok Orta Doğu ülkesinin 20.y.y yarısından itibaren ekonomik gelişme yönünden olumlu performans gösterse de, istenilen gelişmişlik seviyesine hala erişememiştir. Bunun altında yatan nedenlerden en büyüğü 2011 yılında meydana gelen Arap Baharı'dır. Arap Baharı', bütün Orta Doğu ülkelerinde olumlu ve olumsuz sonuçlar doğurmuş, ülkeyi yöneten kişilerin ekonomik, siyasi yönden değişikliğe gitmesini sağlamıştır. Ülkeyi yöneten devlet adamlarının halka karşı tutumu değişmiş ve halkın isteğine göre hareket etmeye mecbur kalmışlardır. Bölgedeki ülkeler, gelişmekte olan ülkelere sınıfa girdiği için, kendilerine yapılan haksızlıklar karşısında ve ekonomik yetersizlikler nedeniyle isyanın çıkmasında etkili olmuşlardır. Halk ayaklanması ile Orta Doğu'da değişimler de başlamıştır.

Arap Bahar'ının en etkili olduğu ülkelerde; Tunus, Mısır ve Libya'da yaşanan gelişmelerin sadece halkın otorite karşısında ezilmesi, fakirlik, işsizlik, adaletsizlik gibi iç unsurlara bağlamak doğru olmayacaktır. Bu yaşanan gelişmelerde dış faktörlerin yenedünya düzeni kurmak istemeleri ve Büyük Orta Doğu Projesi kapsamında yürüttükleri çalışmalar da etkili olmuştur. Yaşanılan bu süreç Orta Doğu ülkeleri açısından sancılı geçse de, halk için önemli bir deneyim olmuştur.

Arap Baharı'nın beklenmedik bir şekilde ortaya çıkması ekonomik açıdan asimetrik bir şok oluşunu tarif etmektedir. İktisatta asimetrik şokun olduğunu durumlarda önceden belirlemeyen bir durum olması ülkelere göre farklı politikalar uygulamaya itmektedir. Özellikle ekonomisi tek bir mala ya da hizmete bağlı oluşu ekonomilerinin ulusal gelir üzerindeki etkisini de açıkça ortaya koymaktadır. Bölgenin mal ve hizmet alımlarının sınırlı olması, ülkelerin en büyük gelir kaynağının petrol ve doğalgaz üretimi ve ihracatına dayalı olması kişi başına düşen geliri olumlu yönde etkilemiştir. Bu olumlu ekonomik gelişme, sosyal ve siyasal alanda görülememiştir. Nedeni ise ülke içi karışıklıkların çok olması ve Arap Bahar'ı etkisinin belli bölgelerde (Tunus, Mısır ve Libya gibi) şiddetli olması ana etken olarak görülmektedir.

Yapılan iki yönlü sabit analizde hem zamana ve hem de kesite göre bir farklılaşma söz konusu olduğunda Orta Doğu üzerindeki durumu iyi bir şekilde açıklamaktadır. Çünkü Arap Bahar'ı öncesi ve sonrası durumlarda ekonomileri farklılık göstermiştir. Analiz sonucundan çıkan değerlendirmelerde ithalatın 1 birimlik artışı karşısında kişi başına büyüme GSYH'yi -0,54 birim azaltıcı etki yaptığını, ihracatın 1 birimlik artışı kişi başına büyüme GSYH'yi 0,67 birim arttırıcı etkide bulunduğunu, enflasyondaki 1 birimlik artışın kişi başına büyüme artış GSYH'yi -0,15 birim azaltıcı etki ettiğine sonucuna ulaşıldığını göstermiştir. İhracat ve ithalatta ancak %1, enflasyonda ise %10 seviyesinde anlamlı oldukları görülmüştür. Kısacası Orta Doğu'daki ülkelerin ekonomik olarak bir birimlik artışlar sonucunda etkilerin pozitif ya da negatif oldukları görülmüştür.

Son olarak Orta Doğu'da çıkan Arap Bahar'ının asimetrik bir şok olması, çalışmamızda büyük önem taşımaktadır. Asimetrik şok karşısında bölge halkının ne tür tepkiler verebileceğini ekonomilerinin nasıl bir gidişat içinde olacaklarını zaman geçtikçe anlaşılmaya başlandığı ve değişimlerin sürekli olacağı görülmektedir. Arap Baharı ne zaman biter ise ülkelerin son durumları hakkında daha net bir bilgi ortaya çıkacaktır.

6. KAYNAKLAR

- Abdulwahhab, B. , (2017, Mayıs). *Ortadoğu'da Ulus-Devlet: Arap Baharı Öncesi ve Sonrası*. 29 Ocak 2018 tarihinde saat:01:25'de. <https://www.birgun.net/haber-detay/ortadogu-da-ulus-devlet-arap-bahari-oncesi-ve-sonrasi-159570.html> adresinden alınmıştır.
- Acar, S. ,(1992). *Orta Doğu'nun Dünya Ticareti Bakımından Önemi ve Körfez Bunalımı Sonrası Beklentiler*. DEÜ, İİBF Dergisi, 7(1).
- Ağır, O. , ve Baharçiçek, A. (2015). *Rusya Federasyonu'nda Demokrasinin Yerleş(e)memesinin Nedenleri*, Akademik yaklaşımlar dergisi, 6(1), 46-62.
- Akaike, H. (1974), A new look at the statistical model identification. IEEE Transactions on Automatic Control, 19 (6): 716–723.
- Akbaş, Z. ve Arslan Düzgün, Z. , (2012). *Libya'daki Arap Baharı'na Yönelik Türk Dış Politikasına Konstrüktivist Bir Yaklaşım*. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(2).
- Akbıyık, N. , ve Öztürk, M. , (2012). *Sivil Toplum ve Sosyal Medya Perspektifinde "Arap Baharı" ve "Wall Street'i İşgal Et" Eylemleri*, II. Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II, Malatya, 1003-1027.
- Akbulut, G. , (2008). *Küresel Değişimler Bağlamında Dünya Enerji Kaynakları, Sorunlar ve Türkiye*, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 32(1).
- Aktaş, M. , (2016). *Arap Baharı ve Demokrasi II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu*. Bildiriler Kitabı, Kırıkkale, 147-159.
- Aljazeera, (2011, Şubat). *'Khamenei hails 'islamic uprisings*. 10.01.2018 saat:20:32'de <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/02/201124101233510493.html> adresinden alınmıştır.
- Aljazeera, (2014, Kasım). *Katar Dış Politikasının Dünü ve Bugünü*. 17.12.2017 <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/katar-dis-politikasinin-dunu-ve-bugunu>, adresinden alınmıştır.
- Alperen, Ü. , (2013). *Çin Dış Politikası'ndan Arap Halk Ayaklanmalarına Bir Bakış*, Bilge Strateji, 5(9), 97-98.
- Altunışık, R. , Coşkun, R. , Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2012). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Aras, B. , (2009). *The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy*. Insight Turkey, 11(3).
- Aronson, G. , (2016). *Çin'in Orta Doğu Vizyonu*.

- Arı, T. , (2005). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arı, T. , (2008). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. Bursa: Marmara Kitap Merkezi.
- Arı, T. , (2008a). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. (4. Baskı). Bursa: MKM Yayıncılık.
- Atlantic (2011, Ocak). *Tunisia's Wikileaks Revolution*, 27.05.2018 saat 16:24 <https://www.theatlantic.com/daily-dish/archive/2011/01/tunisi-as-wikileaks-revolution/177242> adresinden alınmıştır.
- Atalay, O. , (2013). *Suriye Direnişi 42 yıllık Baas Diktatörlüğünün Sonu*. (1. Baskı). İstanbul: Yarın Yayınları.
- Attina, F. , (2003). *The Euro-Mediterranean Partnership Assessed: The Realist and Liberal Views*, European Foreign Affairs Review, 8 (2).
- Avcı, E. , (2018). *Türkiye ve Irak İçin Petrol İle Doğalgazın Anlamı ve Bu İki Devletin Fosil Yakıt Politikaları*. 06 Haziran 2018 saat:18:41 <http://www.usbed.org/ortadoğu/news-türkiye-ve-irak-icin-petrol-ile-dogalgazin-anlami-ve-bu-iki-devletin-fosil-yakit-politikalari.html>, adresinden alınmıştır.
- Aybar ve Özgöker, (2009). *Batı Enerji Güvenliği ve Türkiye*. (Energy Security of the Western World), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(11), Trakya, 319–334.
- Aydın, A. H. , (2013). *Arap Baharı ve Suudi Arabistan II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu*. Yönetim-Ticaret-Siyaset Bildiriler Kitabı, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 32-40.
- Aydın, M. , (2003). *Amerika Dünyadan Ne İstiyor? ABD'nin Yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi ve Dış Politikası*. Stradigma, 4.
- Ayhan, V. , (2011). *Libya iç savaşı: kabileler arası güç mücadelesi*, Ortadoğu Analiz 3 (27), 8-14.
- Ayhan, V. , (2012). *Tunus İsyanı: Arapların Devrim Ateşini Yakması* Ortadoğu Etütleri, 3.
- Bacık, G. , (2011). *Arap Baharı'ndan Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın Geleceğine Bakmak*. Zirve Üniversitesi Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, Müsiad Çerçeve Dergisi 20(57).
- Bahrain Center For Human Rights (2009). *Social Watch Report 2009 Bahrain*. 17.12.2017 <http://www.bahrainrights.org/en/node/3117> adresinden alınmıştır.
- Baltagi, Badi H. , (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*, (Third Edition), John Wiley & Sons Ltd, England.
- Barari H. A. and Satkowski C. A. , (2012). *The Arab Spring: The Case Of Jordan*. Ortadoğu Etütleri, 3(2), 41-57.

- Barnes, A. , (2013). *Creating Democrats? Testing The Arab Spring* , *Middle East Policy*. 20 (2), 55-72.
- Baykul, Y. , ve Güzeller C.O. , (2013). *Sosyal bilimler için istatistik-SPSS Uygulamalı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Bayraktar, C. (2017). *ABD'nin Ortadoğu Politikası ve Suud*. 13 Kasım 2017 <https://www.yenisafak.com/yazarlar/cemilebayraktar/abdnin-ortadogu-politikasi-ve-suud-2040957> adresinden alınmıştır.
- Bayram N. , (2009). *Sosyal bilimlerde SPSS ile veri analizi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Bbc, (2013, Aralık). *Arap Baharı'nda Beklenmedik Sonuçları*. 17.12.2017 saat:17:05 http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/12/131213_arap_bahari. adresinden alınmıştır.
- Berument H. ve Doğan B. (2005) *The Asymmetric Effects of Government Spending Shocks: Empirical Evidence from Turkey*. *Journal of Economic and Social Research*, 6(1): 33-51.
- Bıyıklı, M. , (2007). *Bir Merkez Dünya Olarak Afriavrasya Stratejiler Çemberinde Türkiye ve Orta Doğu*. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 10.
- Bilbilik, E. ,(2004). *NATO-İstanbul Zirvesi ve Geniş Orta Doğu Stratejisi*. İstanbul: Otopsi Yayıncılık.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, (1986). Cilt: 17, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Caballero R. J. , (1992). *Price Rigidities, Asymmetries and Output Fluctuations*. *Working Paper*, 4091, 1-28.
- Castillo, G. P. and Montoro, C. H. , (2008). *The Asymmetric Effects of Monetary Policy in General Equilibrium*. *Journal of Centrum Cathedra*, 28-46.
- Choi, I. , (2001). *Unit root tests for panel data*, *Journal of International Money and Finance*, 20, 279-272.
- Cnntürk, (2015, Ocak). *Dünya Liderlerinden Terörle Dayanışma Yürüyüşü*. 05 Ekim 2017 <http://www.cnnturk.com/haber/dunya/dunyaliderlerinden-terorle-dayanisma-yuruyusu> adresinden alınmıştır.
- Cover, J. P. , (1992). *Asymmetric Effects of Positive and Negative Money Supply Shocks*. *Quarterly Journal of Economics*, 1261-1282
- Cöhce. S. , (2000). *Büyük Orta Doğu Projesi Bağlamında Hindistan ile Orta Doğu Arasındaki Tarihi Bağlar ve Güncel İlişkiler*, *Gazi Akademik Bakış*, 2(3).
- Çakmak, C. , (2008, Temmuz). *Bush'un Dış Politikası ve Büyük Ortadoğu Projesi*. 05 Mayıs 2017 <http://www.bilgesam.org/incele/1042/-bush'un-dis-politikasi-ve-buyuk-ortadogu-projesi/#.WQyMQGdrP4g> adresinden alınmıştır.
- Çakmak, C. , (2012). *İran 2011, Ortadoğu Yıllığı*, (7), 69-98.

- Çatır, B. , (2015). *G20 Liderler Zirvesinin Terör, Mülteci Krizi ve Ekonomi Üçgeni*, İKV Değerlendirme Notu, 163.
- Çelik, S. , ve Gürtuna, A. , (2005). *Büyük Orta Doğu Projesi ve Türkiye'ye Etkileri*. Global Strateji Enstitüsü, Ankara.
- Çetinsaya, G. , (2008). *Ortadoğu İle İlişkiler*. Türk Dış Politikası. Ankara: Platin Yayınları.
- Dağ, A. E. , (2014). *Ortadoğu'nun Küresel İç Savaşları. İnsani Ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*. 15.12.2017 <http://www.ihh akademi.com/ortadogunun-kuresel-ic-savaslari>.
- Daily Mail, (2011, Ocak). *First Wikileaks Revolution': Tunisia descends into anarchy as president flees after cables reveal country's corruption*. 27.05.2018 saat 16:24 <http://www.dailymail.co.uk/news/article-1347336/> adresinden alınmıştır.
- Dalacoura, K. , (2010). *US Foreign Policy and Democracy Promotion in the Middle East: Theoretical Perspectives and Policy Recommendations*, Ortadoğu Etütleri, 2(3),57-76.
- Davison Roderic H. , (1963). *Where is The Middle East?*. Richard H. Nolte (Ed.). The Modern Middle East, Atherton, New York.
- Davison, R. H. , (1960). *Where is the Middle East?* . [Elektronik Sürüm], Foreign Affairs, July Issue, 19.05.2015 <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/1960-07-01/wheremiddle-east>.
- Davutoğlu, A. , (2013). *Stratejik Derinlik* (87. Baskı). İstanbul: Küre Yayınları.
- Davutoğlu, A. , (2008). *Turkey's New Foreign Policy Vision: An Assesment of 2007*, Insight Turkey, 10(1).
- Davutoğlu, A. , (2011). *Stratejik Derinlik*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Davutoğlu, A. , (2001). *Stratejik Derinlik*. Türkiye'nin Uluslararası Konumu, İstanbul: Küre Yayınları.
- Davutoğlu, A. , (2012). *Stratejik Derinlik*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Davutoğlu, A. ,(2004, Nisan-Mayıs). *İş Dünyası Artık Dış Politikanın Öncülerinden*. Turkishtime Gazetesi. 05.01.2018 <http://kitapyorumu.blogcu.com/is-dunyasi-artik-politikanin-oncülerinden/1023766>.
- Davutoğlu, A. , (2010, Mayıs). *Turkey's Zero-Problems. Foreign Policy*. 05 Kasım 2017 http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/05/20/turkeys_zero_problems_fopolicy.
- Davutoğlu, A. , (2004, Şubat). *Türkiye Merkez Ülke Olmalı*. Radikal Gazetesi 05 Kasım 2017 <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=107581>.
- Dedeoğlu, B. , (2002). *Ortadoğu Üzerine Notlar*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Değer M. Emin, (1994). *Emperyalizmin Tuzaklarındaki Ülke Ya da Oltadaki Balık Türkiye*. İstanbul: Çınar Araştırma Yayınları.

- Demir, F. , Ermişoğlu, E. , Karabıyık, A. ve Kúçük, A. , (2008). *ABD Mortgage Krizi*. Bankacılık Dúzenleme ve Denetleme Kurumu Çalışma Tebliđi, 3, 72-76.
- Demir H. , (2011). *Bingazi’de Túrkiye ve Batı Algısı: Saha Araştırmasına Dayalı Bir Çalışma*, Ortadoğu Analiz, 3 (33): 49-58.
- Demirel, E. , (2003). *2002 Stratejik Dosyalar*. İstanbul: IQ Yayıncılık.
- Demirkıran, Ö. , (2005). *Soğuk Savaş Sonrası Ortadoğu Ekseninde Túrkk-Amerikan İlişkileri*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Súleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Deniz, T. , (2013). *Suriye’nin Durumu, Abd-Rusya Ve Túrkiye’nin Tutumu*. Marmara Coğrafya Dergisi (27), 314-332.
- Deselaers, P. , (2005). *POLITICS: Britain, Germany Push For Dialogue With Islamic World*. Inter Press Service.
- Dodge, T. , (2012). *After the Arab Spring: power shift in the Middle East? from the ‘Arab Awakening’ to the Arab Spring; the post-colonial state in the Middle East*. DEAS reports, SR011, LSE IDEAS, London School of Economics and Political Science, London,
- Doğan, Z. M. ve Atun, F. A. , (1994). *Ortadoğu’nun Jeopolitik ve Jeostratejik Açıdan Deđerlendirilmesi, Kórfez Harbi ve Alınan Dersler*. Ankara: Nurol Matbaası.
- Durac, V. , (2012). *Yemen’s Arab Spring-Democratic Opening or Regime Maintenance*. BRISMES Annual Conference 2012 Revolution and Revolt: Understanding teh Forms and Causes of Change. 16 Aralık 2017 <http://brismes2012.files.wordpress.com/2012/02/vincent-durac-yemens-arabspring.pdf>.
- Duran, B. , (2012, Ocak). *Túrkiye’nin Orta Doğu Politikası’nın Genel Çizgisi ve Bu Politikada Etkili Olan Faktörler*. Akademik Perspektif Enstitüsü, 9 Aralık 2017 <http://akademikperspektif.com/2012/01/27/turkiyenin-orta-dogu-politikasinin-genel-cizgisi-ve-bupolitikada-etkili-olan-faktorler/>.
- Dursun, D. , (1995). *Ortadoğu Neresi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Dünya Búlteni, (2017). *6 Gün Savaşı Orta Doğu’da Dengeleri Deđerřtirmiřti*. 05 Haziran 2017 <http://www.dunyabulteni.net/tarihten-olaylar/300591/6-gun-savasi-ortadogudatum-dengeleri-degistirmisti>.
- Eğilmez, M. , (2018). *Deđerřim Sürecinde Túrkiye*(ikinci baskı). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Elbir, H. Ç. , (2016, Kasım). *Terörizmden Zenofobiye*. 15 Ekim 2017 <file:///C:/Users/ACER/Downloads/TER%C3%96R%C4%B0ZM%E2%80%99DEN%20ZENOFEB%20YE.pdf>.
- Elbistan, Y. , (T.Y). *Arap Baharı’nın Mısır’daki Etkisi*. 13.12.2017 https://www.academia.edu/7288726/ARAP_BAHARI_NIN_MISIR_DAK%C4%B0_ETK%C4%B0S%C4%B0.

- Ergeç E. H. , (2007). *Para Politikası Şoklarının Asimetrik Etkileri*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(2) : 65-90.
- Erkul, Y. , (2013). *Türkiye'nin Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikasında Ahmet Davutoğlu Etkisi: Lider Düzeyi Analizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Eрмаğan, İ. , ve Üstüenal, E. , (2014). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2 (37), 19-39.
- Erol, H. , (2010). *Geçmişten Günümüze ABD'nin Ortadoğu Politikası*. 19.10.2017 <http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/amerika/25>.
- Ersoy, A. (2016). *Rusya'nın Orta Doğu Politikasının Analizi*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Akademik Perspektif-Analiz, Sayı:1.
- Fırat, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. , (2002). *Orta Doğu'yla İlişkiler, Türk Dış Politikası 1919-1980*. C. I, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Field A. , (2009). *Discovering Statics Using SPSS*. London: SAGE Publications Ltd.
- Florio, A. , (2004). *The Asymmetric Effects of Monetary Policy*. *Journal of Economic Surveys*, 18(3), 409-426.
- Freedman, R. O. , (2010). *Russia and the Middle East Under Putin*. *Ortadoğu Etütleri*, 2(3), 9-55.
- Goff, J. , (2001). *Transparency in Monetary Policy*. Federal Reserve Bank of San Francisco Economic Letter, (26).
- Gözen, R. , (2016). *Arap Baharı Girdabında Eski Ve Yeni Ortadoğu Dinamikleri C.II*. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, 135-147, Kırıkkale.
- Günel, A. , (2012). *Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye*. 24.02.2017 www.medyaokuryazar.com/wp-content/2012/12/bop.pdf adresinden alınmıştır.
- Haberler, (2016, Ocak). *Tunus'ta Diplomalı İşsizlerin Gösterileri Ülkeye Yayılıyor*. 13 Aralık 2017 <https://www.haberler.com/tunus-ta-diplomali-issizlerin-gosterileri-bircok-8087356-haberi/> adresinden alınmıştır.
- Habertürk, (2017). *Arap Baharı'nda Devrilen Liderlere Ne Oldu?*. 26.01.2018 saat:16:12 <http://www.haberturk.com/arap-bahari-nda-devrilen-liderlere-ne-oldu-1741596>, adresinden alınmıştır.
- Hacısalıhoğlu, Y. , (2005). *Avrasya Jeopolitiği, Büyük Orta Doğu Projesi ve Türkiye*. Tarihte Doğu Batı Çatışması. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Hacısalıhoğlu, Y. , (2014, Mart). *Coğrafi Potansiyelleri Zemininde Orta Doğu ve Türkiye'nin Konumu*. 18 Ekim 2018 <http://www.aljazeera.com.tr> adresinden alınmıştır.
- Halford J. M. , (1962). *Democratic Ideals and Reality*. (ilk basım 1919). New York: Norton.

- Han, A. K. , (2004). *Irak Savaşı; Oyunun Adı Petrol mü? ABD Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Dünya*. İstanbul: Ümit Yayıncılık.
- Hanizadeh, H. , (2011, Mart). *Projede yer alan ülkeler Türkiye, Suriye, Lübnan ve Ürdün, "Shamgen, Bright Future for United Asia*. 6.11.2017 www.eurasiareview.com/09032011-shamgen-bright-future-for-united-asia.
- Heinrich Böll Stiftung Derneği, (2014, Haziran). *Türkiye'nin Orta Doğu Politikası ve "Yeni Coğrafya" Algısı*. 16.06.2016 <http://tr.boell.org/tr/2014/06/16/tuerkiyeninortadogu-politikasi-ve-yeni-cografya-algisi-yayinlar>.
- Hill, GINNY and Nonneman, Gerd. , (2011, Mayıs). *Chatham House*. Yemen, Saudi Arabia and the Gulf States: Elite politics, Street Protests and Regional Diplomacy. 16.12.2017 https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/19237_0511yemen_gulfbp.pdf.
- Hsiao, C. , (2003). *Analysis of Panel Data*, Cambridge, Newyork.
- Human Rights W. , (2009). *World Report: Events of 2008*. New York, 443-535.
- Im, Kyung S. , M. Hashem Pesaran, and Yongcheol Shin (2003). *Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels*, Journal of Econometrics, 115, 53-74.
- International Crisis Group, (2010, Nisan). *Türkiye ve Orta Doğu: Yüksek Hedefler ve Kısıtlayıcı Unsurlar, Kriz Grubu Avrupa Raporu N°203*. 01 Ağustos 2017 [http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/turkeycyprus/turkey/203%20Turkey%20and%20the%20Middle%20East%20Ambitions%20and%20Constraints%20TURKISH.pdf](http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/europe/turkeycyprus/turkey/203%20Turkey%20and%20the%20Middle%20East%20Ambitions%20and%20Constraints%20TURKISH.pdf) adresinden alınmıştır.
- Izzularab M. , (2012). *Kuveyt'teki kriz nereye kadar?*. (Çev.:Habib Hürmüzlü), Ortadoğu Analiz, 4(39), 89–93.
- İhh, (2014, Aralık), *Arap Baharının Başlangıcı*. 10 Aralık 2017 <https://www.ihh.org.tr/haber/18-aralik-2010-arap-baharinin-baslangici-1975> adresinden alınmıştır.
- Kalın, İ. , (2009). *Debating Turkey in the Middle East: The Dawn of a New Geo-Political Imagination*. InsightTurkey, 11(1).
- Kandil, M. , (1995). *Asymmetric Nominal Flexibility and Economic Fluctuations*. Southern Economic Journal, 61:674-695.
- Kandil M. , (2002). *Asymmetry in the Effects of Monetary and Government Spending Shocks: Contrasting Evidence and Implications*. Economic Inquiry, 40(2):288-313.
- Karaatlı, B. , (2015). *Tunus'ta Arap Baharı: Fransa'nın Tunus Yaşamına Etkisi Üzerinden Bir Değerlendirme*. Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta.
- Karaca, Ç. , (2008). *Uluslararası sermaye hareketleri ve ekonomik büyüme panel veri analizi (1980-2005)*, Yüksek lisans tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.

- Karras G. , (1999). *Why Are The Effects of Money Supply Shocks Asymmetric? Evidence From Prices. Consumption and Investment. Journal of Macroeconomics*, (21) : 713-727.
- Karras, G. , (1996). *Are The Output Effects of Monetary Policy Asymmetric? Evidence from A Sample of European Countries. Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 58(2): 267-278.
- Kemaloğlu, İ. , (2012). *Rusya'nın Ortadoğu Politikası*. Orsam Rapor No:125, 1-22.
- Keskin, M. , (1997). *Emperyalizm ve Ön Asya, Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Kılıç, E. , Aktar, E. , Erdoğmuş, Y. , Ertosun, M. , Akadır, K. , Kaya, E. ve HASAR, H. (2012). *Arap Dünyasında Entropi: Tunus, Mısır, Libya ve Suriye'de Halk Ayaklanmaları*. Türkiye Uluslararası İlişkiler Çalışmaları-Yakın Doğu Araştırmalar Merkezi, (1).
- Kirişçi, K. , Çarkoğlu, A. ve Eder, M. , (1998). *Türkiye ve Orta Doğu'da Bölgesel İşbirliği*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Koçak, K. A. , (2013, Eylül). *Mısır: Demokratikleşme Yolunda İki Adım İleri Bir Adım Geri*. 13.12.2017 http://www.yasader.org/web/yasama_dergisi/2013/sayi23/5-53.pdf adresinden alınmıştır.
- Kohen, S. , (2013, Aralık). *Orta Doğu'da Türkiye Algısı Neden Geriledi?* . 8.12.2017 <http://www.milliyet.com.tr/ortadogu-da-turkiyegalisi-neden/dunya/ydetay/1802175/default.htm> adresinden alınmıştır.
- Koldaş, U. , Köprülü, N. , (2011). *Arap İntifadası mı? : Arap Dünyasındaki Toplumsal Hareketlerin İçsel, Bölgesel ve Uluslararası Dinamikleri*, Akademik Orta Doğu, 6(1).
- Kona Güngörmüş, G. , (2004). *Ortadoğu'da Güvenlik Algılaması ve Dâhili Risk Faktörlerinin Etkisi*. Akdeniz Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (8).
- Kona Güngörmüş, G. , (2003). *Yeni Ortadoğu ve Düşündürdükleri*. Görüş Dergisi,(54).
- Kor, Z. T. , (2016, Ocak). *Arap Baharı ve Göz Ardı Edilen Sonuçları*. 26.01.2018 saat: 17:45 <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/arap-bahari-ve-goz-ardi-edilen-sonuclari> adresinden alınmıştır.
- Küçükale, Y. ve Yamak, R. , (2009). *Asymmetric Effects of Aggregate Demand Policy in Turkey*. Middle Eastern Finance and Economics, 4: 97-108.
- Laçiner, S. , (2007). *Ortadoğu diye bir Yer Var mı?* Uluslararası Hukuk ve Politika, Ankara, 3(10), 153-155.
- Lancaster, C. ,(2007). *Foreign Aid: Diplomacy, Development, Domestic Politics*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Lindholm, C. , (2004). *İslami Ortadoğu*. (Çev: Balkı Şafak). (1.Baskı, 2004). Ankara: İmge Kitapevi.
- Löfgren, H. , and El-Said, M. , (2001). *Food Subsidies in Egypt: Reform Options. Distribution and Welfare*. Food Policy, 26(1), 65-83.
- Lynch, M. (2011, Ocak). *Obama's Arab Spring*. Foreign Policy. 10.12.2017 <http://foreignpolicy.com/2011/01/06/obamas-arab-spring>.
- Mahadeva, L. and Sterne, G. , (2002). *The Role of short Run Inflation Targets and Forecasts in Disinflation*. Bank of England Working Paper (167).
- Memiş, E. , (2002). *Kaynayan Kazan: Orta Doğu*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Milli Güvenlik Ve Dış Politika Araştırmaları Merkezi, (2013, Temmuz). *Arap-Baharı-Surecinde-Turk-Dis-Politikasında-Proaktiflik-Yitimi*. 30 Temmuz 2017 <http://www.21yyte.org/arastirma/milli-guvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-merkezi/2013/07/30/7135/> adresinden alınmıştır.
- Milliyet, (2018, Ocak). *Arap Baharı'nın Başladığı Yerde Yeni İsyân! Ölü ve Yaralılar Var*. 29 Ocak 2018 saat: 02:21 <http://www.milliyet.com.tr/son-dakika-arap-bahari-nin-dunya-2587768/>, adresinden alınmıştır.
- Morgan, Donald P. , (1993). *Asymmetric Effects of Monetary Policy*. Federal Reserve Bank of Kansas City Economic Review, 78(2), 21-33.
- Mundell, R. A. , (1961). *A Theory of Optimal Currency Areas*. American Economic Review, (51).
- Mushtaq, A. Q. , and Afzal, M. , (2017). *Arab Spring: Its Causes And Consequences*. JPUHS, 30(1), 1-10.
- Musaoğlu, N. ve Efeğil, E. , (2014). *Ortadoğu'da Büyük Ortadoğu Projesi Uygulanabilir Mi?*. 15.08.2107 http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu2%20makale/nezih_musaoglu_ertan_efegil.Pdf.
- National Defense University Institute For National Strategic Studies, (1999). *Strategic Assessment*. 19.08.2004 <http://www.ndu.edu/inss/Strategic%20Assessments/sa99/sa99cont.html>.
- Naumkin, V. , Aksenyonok, A. , Zvyagelskaya, I. ve Kuznetsov, V. , (2012). *Transformation in the Arab World and Russia's Interests, Valdai Club*. Moscow.
- Nazım, M. , (T.Y). *Arap Baharı'nda Sancılı Bir Devrim: Libya*. 15.12.2017 https://www.academia.edu/25841801/ARAP_BAHARINDA_SANCILI_B%C4%B0R_DEVR%C4%B0M_L%C4%B0BYA.
- Nesib, N. , (2001). *Azerbaycan'ın Milli Kimlik Sorunu*. Avrasya Dosyası, 7(1).
- Nsouli Saleh, M. Kanaan, O. Ve Bisat, A. , (1996). *The European Union's New Mediterranean Strategy*. Finance and Development, 33(3), 18-22.

- Nye, J. , (2003). *Amerikan Gücünün Paradoksu*. (Çev. Gürol Koca). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Nye, J. S. , (2011, Ocak). *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (New York: Public Affairs, 2004). 05.01.2014 <http://bilgidergi.com/uploads/AKPvedispolitika.pdf>.
- Oğuzlu, T. , (2011). *Arap Baharı Ve Değişen Bölgesel Dinamikler*. Ortadoğu Analiz Dergisi, Haziran, 3(30), 33-40.
- Oğuzlu, T. (2011). *Arap Baharı ve Yansımaları*. Orta Doğu Analizi, Aralık, 3(1): 36.
- Orsam (2013). *Orta Doğuda Yaşanan Son Gelişmeler*,5(59).
- Orsam, (2016). *Orta Doğu Siyasetine Giriş: Temel Faktörler, Aktörler ve Dinamikler*.
- Oyovwı, D. O. and Eshenake, S. J. (2013). *Financial Openness and Economic Growth in Nigeria: A Vector Error Correction Approach*. 7 (4), Serial No. 31, 79-92.
- Özcan, M. , (2003). *Sorunlu Miras Irak*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Özdağ, Ü. , (2003). *Yeniden Yapılanan Ortadoğu, Irak Krizi (2002–2003)*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Öztürk, M. , (2003). *Orta Doğu (Kavram- Jeopolitik ve Sosyo- Ekonomik Durumu)*. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Elazığ.
- Öztürk, O. M. , (2015, Ekim). *Orta Doğu: Toplumsal Ve Siyasal Yapıya Bakış*. 5 Ocak 2018 saat 00:31 www.ascmer.org. adresinden ulaşılmıştır.
- Öztürk, T. E. , (2014). *ABD'nin Yumuşak Güç Kullanımı: Barack Obama İmajı Üzerinden Amerikan Dış Politikasının Yeniden İnşası*. 12.03.2017 <http://kamudiplomasisi.org/pdf/abdninyumusakguckullanimi.pdf>.
- Öztürkler, H. , (2012). *Tunus Ekonomisinin Genel Özellikleri*. Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM), Ortadoğu Analiz, 4(54).
- Page, J. , (2003). *Structural Reforms in the Middle East and North Africa*. içinde The Arab World Competitiveness Report 2002-2003, Peter K. Cornelius ed., Cenevre: Dünya Ekonomik Forumu, 62-79.
- Paksoy, S. , Paksoy, H. M. ve Erdal, A. , (2013). *Küreselleşmenin Sosyo-Politik Etkileri: Arap Baharı*. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 46(46), 170-182.
- Pollack, Kenneth M. (2011). *Understanding the Arab Awakening*. Kenneth M. Pollack .[et al.], The Arab Awakening: America And The Transformation Of The Middle East, A Saban Center at the Brookings Institution Book, Brookings Institution Press, Washington, 1-9.
- Rad, E. S. A. , (2011). *Basra Körfezi'ndeki Arap Baharı*. 21. Yüzyıl, 36, 26-34.

- Ravn, Morten O. and Sola, M. , (1997) *Asymmetric Effects of Monetary Policy in the US: Positive vs. Negative or Big vs. Small?*. Universitat Pompeu Farba Working (247).
- Ravn, M. O. and Sola, M. , (2004). *Asymmetric Effects of Monetary Policy in the United States. Federal Reserve Bank of St. Louis Review.* 86 (5): 41-60.
- Rhee, W. and Rich, R. W. , (1995). *Inflation And The Asymmetric Effects Of Money On Output Fluctuations.* Journal Of Macroeconomics, 683-702.
- Safti, A. (2011). *Arap Baharı; Ne demek?*. , ماذا يعني؟ ماذا: ال عربي الرب يع , Al- Arabiyye, 10.12.2017 <http://www.alarabiya.net/views/2011/08/05/160884.html>.
- Sander, O. , (1991). *Siyasi Tarih.* (1918-1990). Ankara: İmge Kitapevi.
- Sander, O. , (2002). *Siyasi Tarih.* (1918–1994). (10.baskı). Ankara: İmge Kitapevi.
- Sandıklı, A. ve Semir, A. (2012). *Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi Ve Türkiye.* 15.12.2017 <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-2-2014021958suriyeraporu.pdf> adresinden ulaşılmıştır.
- Saraçoğlu, B. ve Doğan N. (2005). *Avrupa Birliği Ülkeleri ve Avrupa Birliğine Aday Ülkelerin Yakınsama Analizi*, VII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, İstanbul, 26-27 Mayıs 2005, <http://www.ekonometridernegi.org/bildiriler/o10s1.pdf>.
- Sghiri, M. , (2013). *Şafağa Selam.* Devrimleri Yazmak Tunus'tan Suriye'ye Arap İsyanı'ndan Sesler, Ed.Layla Al-Zubaidi, Matthew Cassel ve Nemonie C.RODERICK, Çev.Nesrin Demiryontan. İstanbul: Metis Yayınları.
- Shafik, M. , (2014). *Altı Uluslararası Devrim (Devrimin Özelliklerine Giriş).* ست ن جارب (عموما ال ثورات حول مقدمة مع) علامة ثورات (Birinci Baskı) (17-18). Lübnan: Darül Bisan Yayınevi.
- Sharqieh, I. , (2011). *Yemen: The Search for Stability and Development.* The Arab Awakening: America and Transformation of the Middle East içinde, yazar Kenneth M. Pollack, 221-229. Washington: Brookings Institution Press.
- Süer, B. , (2012). *Suriye'de Değişim Çabaları: Bir Bağlam ve Süreç Analizi.* Akademik Ortadoğu Dergisi, 6(2), 1-20.
- Sükan, B. Y. , (2003). *1922 Yılında Orta Doğu'da Uluslararası Petrol Rekabeti.* Stratejik Araştırmalar Dergisi Sayı: 2.
- Şen, G. , (2012). *İran ve Arap Baharı: Bağlam, Söylem ve Siyaset.* Ortadoğu Etütleri, 3(2), 95-118.
- Şen, Y. , (2013). *Suriye'de Arap Baharı.* Yasama Dergisi(23), 54-79.
- Şenel, M. , (2003). *Avrupa Birliği'nin Orta Doğu Barış Sürecine Etkileri.* Filistin: Çıkmazdan Çözüme. İstanbul: Küre Yayınları.
- Şimşek, E. , (2005). *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası.* İstanbul: Kumsaati Yayınları.

- Şulul, C. , (2015). *Arap Devrimlerinin Geleceği*. Sobider, 2(4), 12-117.
- Talal, N. , (1999). ‘Russia and the Middle East: Towards a new Foreign Policy’, New York: St. Martin’s Press, 1–7.
- Tanrıöver, B. , (2008). *İktisadi Şokların Asimetrik Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Tarı, R. , (2010). *Ekonometri*. (6. Baskı). İstanbul: Yazın Basın Yayın Matbaacılık.
- Taşlıgil, N. ve ŞAHİN, G. , (2011). Akademik Orta Doğu, 6(1).
- Taştekin, F. , (2017, Aralık). *Türkiye 2017’de Orta Doğu’da aradığını buldu mu?*. 22 Ocak 2018 saat:18:50 <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42501685> adresinden alınmıştır.
- Tatoğlu Yerdelen, F. (2012). *Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Tavukçu, S. , (2014). *Suriye Nereye Gidiyor*. Stratejik Düşünce Dergisi(53), 74-80.
- TC Dışişleri Bakanlığı, (2017, Aralık). *Tunus’un Siyasi Görünümü*. 10 Aralık 2017 <http://www.mfa.gov.tr/tunus-siyasi-gorunumu.tr.mfa> adresinden alınmıştır.
- Telatar, E. and Hasanov, M. , (2006). *The Asymmetric Effects of Monetary Shocks: The Case of Turkey*. Applied Economics, 38(18): 2199-2208.
- Temelat, N. , (2013). *Fas: Arap Baharının istisnası mı?*. Yasama Dergisi, 23, 80–100.
- Thornton W. H. and T. S. Han, (2008). *Russia Turns East: Putinism and the Making of a New Second World*. Journal of Developing Societies, (24), 439–463.
- Toraman, İ. , (2015). *Arap Baharı ve Suriye*. Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Turan, Ö. , (2002). *Tarihin Başladığı Nokta Orta Doğu*. İstanbul: Step Ajans Yayınları.
- Türel, Y. , (2004). *Uluslararası Politikada Orta Doğu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Türkiye Gazetesi, (2015, Haziran). *Mursi ve yarım kalan Mısır*. 13 Aralık 2017 <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/279286.aspx> adresinden alınmıştır.
- Türksam, (2017, Aralık). *İran’ın Orta Doğu Politikası*. 27.Aralık. 2017 <http://www.turksam.org/tr/haberin-yorumu-detay/1648-iran-in-orta-dogu-politikasi> adresinden alınmıştır.
- Ukduman, B. , (2011). *Arap Baharı’nın Irak’a yansması ve Irak’ın olaylara yaklaşımı*. Ortadoğu Analiz, 3(36), 23–33.
- Ulusoy, K. (2012, Nisan). *Arap Baharı: Bölge ve Hindistan*. 21 Ocak 2018 www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/2012411_konferans.pdf adresinden alınmıştır.

- Uygur, H. , (2012). *İran ve Arap Baharı*. Seta Analiz, Sayı 52.
- Üçağaç, A. , (2015). *Bahreyn Tarihi Bir Çatışma Dinamiği Olarak Mezhep Kavgası*. A. E. Dağ içinde, Ortadoğu Çatışmaları. İstanbul: İHH Yayınları.
- Ünsal, E. , 2013. *Makro İktisat*.(10. baskı). İstanbul: İmaj Yayınevi.
- Van Genugten, S. , (2011). *Libya after Gaddafi*. Survival 53 (3) Haziran-Temmuz, 61–74.
- Williams, P. D. ve A. J. Bellamy. , (2012). *Principles, politics, and prudence Libya*. the responsibility to protect, and the use of military force. Global Governance 18, 273-297.
- Woodford, M. , (2001). *Monetary Policy in the Information Economy, Symposium on Economic Policy for the Information Economy*. 30 August – 1 September, Federal Reserve Bank of Kansas City, Wyoming.
- Yılmaz, M. , (2008). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar-Ekonomik Büyüme İlişkisi Panel Veri Analizi*, Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yılmaz, S. , (2011). *Orta Doğu'ya Demokrasiyi Getirmek*. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 3 (5), Yaz 2010, 63-82.
- Zakir, A. and Malik, W. S. , (2013). *Are the Effects of Monetary Policy on Output Asymmetric in Pakistan?*. Economic Modelling, 32: 1–9.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Ali ÖZBEK
Doğum Yeri ve Tarihi : Mannheim-(D) / 30.07.1993

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Celal Bayar Üniversitesi / İktisadi ve İdari Bilimleri
Fakültesi/İktisat
Celal Bayar Üniversitesi / İktisadi ve İdari Bilimleri
Fakültesi/Maliye
Lisansüstü Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü /
Ekonomi ve Finans ABD / Yüksek Lisans
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce (YÖK-DİL: 52,50)

İş Deneyimi

Satış Sorumlusu (2015-2016), Koton

İletişim

e-posta Adresi: ali.ozbek.3635@gmail.com

Tarih : 15.10.2019